Календар
червоної калини

1937

лас

ФАБРИКА ХЕМІЧНИХ ВИРОБІВ

О. ЛЕВИЦЬКА і СКА

у Львові
вул. Кордецького ч. 51

Тел. 260-04. — П. К. О. 503.887.

поручає власні вироби найкращої якости:

ПАСТУ до взуття „Елєґант“ терпентинову
ПАСТУ до взуття „Елєґант“ люксусову в тубах
ПАСТУ до підлоги „Французька маса“
ВІСК комбінований до підлоги
ВАСЕЛІНУ до шкіри
СИНКУ до білля помадкову і коронову
ШВАРЦ до чобіт
ВІСК шевський і СМОЛУ шевську

За 5 хвилин
знаменита кава
Намістка кави
Енрільо
Генриха Франкка Сини С.А
Енрільо –
ва для Твойого здоровля

„ЕНРІЛЬО

це кава для Твойого здоровля!“ — каже лікар — бо знає її відживчу вартість, корисну для здоровля.

Кромі того кава „Енрільо“ має ще такі прикмети:

1) досконала якість, тому, знаменитий смак аромат;
2) завдяки незрівнаній видатности є ощаднок а тимсамим дешевою в ужиттю;
3) є вже мелена, отже готова до варення на воді, або на молоці без цукру.

На воді:

Дві столові ложки (20—25 ґрамів) кави „Енрільо“ всипати до одної літри зимної води, варити 5 хвилин, потім на 3 хвилини відставити, щоби відвар встоявся. Додати молока і цукру залежно від смаку.

На молоці без цукру:

До одної літри кипячого молока всипати 1 повну столову ложку кави „Енрільо“, ложкою добре вимішати, коротко заварити і відставити, по хвилині осторожно переляти або процідити до філіжанок.

„Енрільо“ варене на молоці досконало смакує, навіть без цукру і є надзвичайно дешеве, так, що кожний може купити.

В теперішних часах це найкращий спосіб ужиття молока.

В літі поставлене на зимно є „Енрільо з молоком“ досконалим відживчим напоєм до гашення спраги при праці в полі.

Охоронний знак кави „Енрільо“.

Доп. II Д-28155/1937

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКА ПРЕСА“

ТЕЛЕФОНИ: 230—13, 106—13, 257—90.

Видає: Видавець ІВАН ТИКТОР

1. **НОВИЙ ЧАС** щоденник — Львів, Косцюшка 1а. Місячна передплата 3.— зол. Точні передплатники дістають що місяця »Історію українського війська« по одному зшиткові за доплатою 40 сот. на кошти опакування й пересилки.

2. **НАШ ПРАПОР** Львів, Косцюшка 1а, ілюстрований часопис, виходить що другий день. Точні передплатники дістають безплатно що місяця книжку — премію видання »Української Бібліотеки«. Передплата разом із книжками »Української Бібліотеки« місячно 1·95 зл., чвертьрічно 5·50 зл., піврічно 11·10 зл.

3. **НАРОДНЯ СПРАВА** Львів, Руська 18. тижневий часопис для села. — Крім цікавого всебічного матеріялу дає допомоги за страти в худобі (52 зл., коли передплатник доріже штуку, а 82 зл., коли худобина згине сама). Також два рази в році уряджує велике льосування нагород у грошах, вартісних предметах і моргах поля. — Передплата місячно 0·90 зл., чвертьрічно 2·50 зл., піврічно 5·— зл., річно 10·— зл.

4. **ДЗВІНОЧОК** Львів, Руська ч. 18. — часопис для українських дітей, виходить що місяця. Передплата: піврічно 1·20 зол., річно з гори 2·— зол., поодиноке число 25 сот.

5. **КОМАР** Львів, Косцюшка 1а. — веселий часопис (сатира, гумор), виходить що тижня під неділю. Передплата піврічна 5·50 зл., річна 10 зл., поодиноке число 25 сот.

6. **УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА** Львів, Косцюшка 1а, виходить кожного місяця, 1 том 128 стор. друку. Мистецька двобарвна обгортка, добрий білий папір. — Передплата чвертьрічна 2·60 зл., піврічна 5 зл., річна 9·60 зл., поодинокий том 95 сот. Передплатники »Нашого Прапору« дістають »Українську Бібліотеку« безплатно.

7. **ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА** Львів, Косцюшка 1а, виходить місячними триаркушевими випусками. Передплата: місячна 1·20 зл., чвертьрічна 3·50 зл., піврічна 6 зл., річна 12 зл. Передплатники »Нового Часу« дістають »Історію Укр. Війська« за доплатою 40 сот. місячно.

8. **АМАТОРСЬКИЙ ТЕАТР „НАШОГО ПРАПОРУ“** виходить що кварталу в обємі 24—48 стор. друку з режісерськими заввагами і рисунками строїв і коштує від 0·90—1·50 зл.

ФАБРИКА ХЕМІЧНИХ ВИРОБІВ

О. ЛЕВИЦЬКА і СКА

у Львові

вул. Кордецького ч. 51

Тел. 260-04. — П. К. О. 503.887.

поручає власні вироби найкращої якости:

ПАСТУ до взуття „Елєґант“ терпентинову
ПАСТУ до взуття „Елєґант“ люксусову в тубах
ПАСТУ до підлоги „Французька маса“
ВІСК комбінований до підлоги
ВАСЕЛІНУ до шкіри
СИНКУ до білля помадкову і коронову
ШВАРЦ до чобіт
ВІСК шевський і СМОЛУ шевську

Доп. Д-28155/1937

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКА ПРЕСА"

ТЕЛЕФОНИ: 230—13, 106—13, 257—90.

Видає: Видавець ІВАН ТИКТОР

1. **НОВИЙ ЧАС** щоденник — Львів, Косцюшка 1а. Місячна передплата 3.— зол. Точні передплатники дістають що місяця »Історію українського війська« по одному зшиткові за доплатою 40 сот. на кошти опакування й пересилки.

2. **НАШ ПРАПОР** Львів, Косцюшка 1а, ілюстрований часопис, виходить що другий день. Точні передплатники дістають безплатно що місяця книжку — премію видання »Української Бібліотеки«. Передплата разом із книжками »Української Бібліотеки« місячно 1·95 зл., чвертьрічно 5·50 зл., піврічно 11·10 зл.

3. **НАРОДНЯ СПРАВА** Львів, Руська 18. тижневий часопис для села. — Крім цікавого всебічного матеріялу дає допомоги за страти в худобі (52 зл., коли передплатник доріже штуку, а 82 зл., коли худобина згине сама). Також два рази в році уряджує велике льосування нагород у грошах, вартісних предметах і моргах поля. — Передплата місячно 0·90 зл., чвертьрічно 2·50 зл., піврічно 5·— зл., річно 10·— зл.

4. **ДЗВІНОЧОК** Львів, Руська ч. 18. — часопис для українських дітей, виходить що місяця. Передплата: піврічно 1·20 зол., річно з гори 2·— зол., поодиноке число 25 сот.

5. **КОМАР** Львів, Косцюшка 1а. — веселий часопис (сатира, гумор), виходить що тижня під неділю. Передплата піврічна 5·50 зл., річна 10 зл., поодиноке число 25 сот.

6. **УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА** Львів, Косцюшка 1а, виходить кожного місяця, 1 том 128 стор. друку. Мистецька двобарвна обгортка, добрий білий папір. — Передплата чвертьрічна 2·60 зл., піврічна 5 зл., річна 9·60 зл., поодинокий том 95 сот. Передплатники »Нашого Прапору« дістають »Українську Бібліотеку« безплатно.

7. **ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА** Львів, Косцюшка 1а, виходить місячними триаркушевими випусками. Передплата: місячна 1·20 зл., чвертьрічна 3·50 зл., піврічна 6 зл., річна 12 зл. Передплатники »Нового Часу« дістають »Історію Укр. Війська« за доплатою 40 сот. місячно.

8. **АМАТОРСЬКИЙ ТЕАТР „НАШОГО ПРАПОРУ"** виходить що кварталу в обємі 24—48 стор. друку з режісерськими заввагами і рисунками строїв і коштує від 0·90—1·50 зл.

Найліпші дзвони, чаші, павуки і прочі церковні речі. Церковні брокати, полотна, гафти, полотна до вишивання і нитки Д.М.С., фелони, стихарі, суконки, хоругви і фани. Образи і образці. Евангелія і інші церковні книги. Світло й кадило. Металеві відзнаки і прапори для Товариств

поручає:

ДІМ ТОРГОВЕЛЬНО ПРОМИСЛОВИЙ

„ДОСТАВА“

ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 43.

Власні склепи:
Львів, ул. Руська ч. 20. Перемишль, ул. Косцюшка ч. 5.

Направляємо старі ризи, позолочуємо чаші і пр., розмальовуємо церкви і виготовлюємо іконостаси найліпшими знатоками стилів і нашого обряду.

Кожний священик і кожна церква повинна бути членом кооперативи „ДОСТАВА“. Уділ 10 зол., вписове 1 зол.

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

ЛЬВІВ, ЗІМОРОВИЧА Ч. 20/22.

ПРОДУКЦІЯ:

Фабрика мила виробляє мило до прання і миття зі запахом (картон), мило тоалетове (троякий формат), мило до голення.

Навивальня ниток.

Мясарня, варстат, ул. Торосевича ч. 5.

Крамниці мясарські: Ринок ч. 2.
Личаківська ч. 50.
Жовківська ч. 175.
На Байки ч. 8.
Зиблікевича ч. 2.

всі вудженини й сире мясо волове, теляче, вепрове й товщі щодня свіжі.

ЕКСПОРТ: яєць, збіжа, фасолі заграницю.

Штучні погної, насіння, господарські машини і приладдя.

ПИЙТЕ ЛЬВІВСЬКЕ ПИВО!

Попираючи той бровар, даєте працю нашим робітникам.

КООПЕРАТИВНА ФАБРИКА ДОМІШОК ДО КАВИ

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ“

Львів — Богданівка 30 **Телєфон 242-97**

поручає свої знамениті вироби

цикорію „ЛУНА“ — підмінку кави „ПРАЖІНЬ“

І „СОЛОДОВУ КАВУ ЛУНА“

Жадайте у всіх склепах!

Одинока Українська Робітня цукрових виробів

МИКОЛИ ПІДСАДОЧНОГО б. У. С. С.

Львів, ул. Краківська 5, в подвірю — поручає свої вироби і приймає замовлення на весілля і забави по цінах конкуренційних.

Громадяне! *Українці!*

Льокуйте свої ощадности в

ЦЕНТРОБАНКУ

Центральному Кооперативному Банку у Львові, ул. 3-го Мая, що є Центральною Касою Української Кооперації всіх видів, бо тим способом причинитеся **до розбудови коопер. торговлі й промислу та до усунення безробіття.**

Льокування ощадностей в кооперативних кредитових установах дає Вам добрий відсоток і обезпечений зворот капіталу!

ЛНБ ім. В. Стефаника
ЛНУ

Накладом Видавництва **„ЧЕРВОНА КАЛИНА“**

вийшов цілий ряд книг, що закріплюють традицію визвольних змагань та є цінним вкладом для майбутнього нації.

Останні видання: Монументальний, багато ілюстрований

АЛЬБОМ „УКР. СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ“

Ціна зол. 18· — (з пересилкою).

„ҐЕНЕРАЛ ТАРНАВСЬКИЙ“

Репортаж В. Лясовського. — Ціна зол. 3·50 (пересилка 25 гр.)

Виходять з друку: Велика історично-воєнна монографія. О. Думіна:

„ІСТОРІЯ ЛЕҐІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ“

з багатьома чертинами боїв і походів УСС. і понад 100 оригінальними, здебільша ще ніде не репродукованими світлинами і поіменним списом (понад 1.300 прізвищ) всіх поляглих і ранених УСС.

„ВЕЛИКИЙ СПІВАНИК ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

збірник 225 пісень стрілецьких, історичних (козацьких) побутових і т. д. для хорів мішаних мужеських і жіночих а капеля. За редакцію дра З. Лиська.

Вступайте в члени

„ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“!

Уділ виносить зол. 25· —, вписове зол. 5·—. Відповідальність уділами. Члени одержують всі видання по зниженій ціні.

Всі **„Читальні“, Кооперативи, „Соколи“, „Луги“, „Каменярі“** повинні бути членами **„Червоної Калини“**, щоби по зниженій ціні набути видання „Червоної Калини“ до своїх бібліотек.

Передплачуйте

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

щомісячний журнал, що виходить вже 8-ий рік!

Цінний матеріялами з визвольних змагань, ілюстрований памятковими світлинами, в якому співробітничають всі визначні учасники воєнних подій.

Річна передплата зол. 13., піврічна зол. 7·—.

Адреса:

„ЧЕРВОНА КАЛИНА“ Львів, вул. Зіморовича ч. 12.

почт. скр. ч. 43.

Printed in Poland

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

НА 1937 РІК

ЛЬВІВ, 1936
НАКЛАДОМ ВИДАВНИЧОЇ КООПЕРАТИВИ
„ЧЕРВОНА КАЛИНА“
ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

СІЧЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	19	П	*Груд. 1936.* Бон.	**Новий Рік**	Мчч. Ілії, Боніф.
2	20	С	Ігнатія Богон.	Макарія	Мч. Ігнат. Богон.
3	21	Н	**Св. ОО.** Юліяни	**Імени Ісус**	**Св. Отців**
4	22	П	Анастасії **вмч.**	Тита єп. м.	Вмч. Анастазії
5	23	В	10 муч. на Криті	Телєсфора	Прп. Нифонта
6	24	С	*Нав. Р.* Євгенії мч.	**Трьох Кор.**	Прмч. Евгенії
7	25	Ч	**Різдво Христове**	Валентина	**Різдво Хр.**
8	26	П	**Соб. ПБ., Й. Обр.**	Северина	**Соб. Пр. Бог.**
9	27	С	**Стефана првмч.**	Юліяна	**Стефана, Йос.**
10	28	Н	**по Р.** 2000 муч.	**1. по 3 К.** *Св. Р.*	**по Р.** Домини мч.
11	29	П	Дітей убитих в В.	Гигіна папи	14 т. д. уб. у Вефл.
12	30	В	Анісії муч.	Ернеста	Мц. Анисії
13	31	С	Меланії прп.	Леонтія м.	Меланії прп.
14	1	Ч	*Січ. 1937.* **Обр. Г.**	Гілярія еп.	**Нов. Рік, Вас. В.**
15	2	П	Сильвестра папи	Мавра	Сильвестра п.
16	3	С	Малахії пр.	Марцелля п.	Малахії пр.
17	4	Н	**пер. Пр.** С. 70 Ап.	**2. по З. К.**	**пер. Пр.** 70 Ап.
18	5	П	*Навеч. Бог* Теоп.	Прест. св. П.	Мч. Теопемпта
19	6	В	**Богоявлен. Госп.**	Канута	**Богоявл. Госп.**
20	7	С	† Соб. Івана. Хр.	Фабіяна і Сев.	Соб. св. Ів. Пред.
21	8	Ч	Юрія, Еміліяна	Аґнети д. і м.	Пр. Григорія
22	9	П	Полієвкта мч. Євс.	Вінкентія муч.	Полієвкта мч.
23	10	С	Григорія Ніс.	Раймунда з П.	Григорія Ніс.
24	11	Н	**1. по Пр.** † Теод.	**Мясоп.** Тимотея	**1 по Пр.** Теодоз.
25	12	П	Татіяни мч., Евпр.	Нав. св. Павла	Татіяни мч.
26	13	В	**Єрмила мч.**	Полікарпа єп.	**Єрмила мч.**
27	14	С	ОО. в С. і **Р. убит.**	Івана Золотоуст.	Рівноап. Нини
28	15	Ч	Павла з Тиваїди	Флявіяна	Павла і Івана
29	16	П	Поклін ок. Ап. П.	Франца Салез.	Ап. Петра
30	17	С	† Антонія Вел.	Мартини д. м.	Пр. Антонія Вел.
31	18	Н	**2. по Пр.** Атаназія	**Сироп. Петра**	**2 по Пр.** Аназ.

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
3 січ. 7·51	16·19	23·54	10·38
17 „ 7·45	16·36	9·36	22·37

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

11. 1. 1919 р. початок другої офензиви У. Г. А. на Львів. 17. 1. 1825 р. повстання декабристів в Україні. 18. 1. 1654 р. Переяславська умова: злука-союз України з Московщиною за Богдана Хмельницького. 22. 1. 1918 р. 4-ій Універсал Української Центральної Ради: Проголошення самостійности України. 22. 1. 1919. р. Проголошення злуки У. Н. Р. і З. У. Н. Р. 23. 1. 1667. р. Андрусівський мир: Москва і Польща діляться Україною по Дніпро. 29. 1. 1918. р. Бій юнаків Військової Школи під Крутами.

СТРІЛЕЦЬ МАЛИЙ ДОБУВАЄ ВОРОЖУ ПОЗИЦІЮ.

Подав: І. Іванець був. пор. У. С. С.

У перших днях січня 1918. р. ішов бій на Боднарівці під Львовом. Відділ УСС. під командою хор. Гачкевича одержав наказ здобути тартак що його обсадив був противник. — Та тяжко дістатись у закріплене та окружене високим парканом місце. Вже впало десять стрільців з відділу пор. Гачкевича. Відділ у ворожому огні крізь паркан не дістанеться, а добути тартак мусить! Такий наказ! А час минає і щораз більше втрат.

З рострільної, з рова, вискакує молоденький 16 літній стрілець, що його прозвали »малим«. Протискається крізь діру в паркані. З криком »гурра«, пробігає кільканадцять кроків серед граду куль й допадає купи цегол. Вже витягнув ґранату, зірвав шнурок. Ґраната летить луком у ворожий бік.

Ба-бах!!! — Друга! — Ба-бах! — Гура! Вперед!

У ворожих рядах метушня, до тартаку добігає зі своїми стрільцями дес. Рибак, а за кілька хвилин ціла чета обсаджує добуту ворожу позицію на Боднарівці.

Полковим приказом був піднесений стр. »Малий«, за хоробре поведення, до степення старшого стрільця і поданий до відзначення.

ЛЮТИЙ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята україн.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	19	П	Макарія прп.	Ігнатія єп. м.	*Січ.* Макарія
2	20	В	† Євтимія прп.	*МБ. Громнич.*	Евтимія Вел.
3	21	С	Максима прп.	Власія єп.	Максима пр.
4	22	Ч	Тимотея ап.	Вероніки	Тимотея ап.
5	23	П	Климентія сщм.	Аґати д. і м.	Климентія мч.
6	24	С	Ксенії прп.	Тита єп.	Пр. Ксенії
7	**25**	**Н**	**З. по Пр.** † Григ.	**Запуст.** Ромуал.	**З по Пр.** Григ.
8	26	П	Ксенофонта прп.	Івана з Мати	Ксенофонта
9	27	В	† Пер. мощ. Ів. **З.**	Апольонії	Пер. м. Ів. Зол.
10	28	С	Єфрема прп.	*Попел.* Схоляс.	Пр. Єфрема Сир.
11	29	Ч	Пер. м. Ігнатія Б.	*Поява МБ. Л.*	Ігнатія Богон.
12	**30**	**П**	**Трьох Святит.**	7 Основ. Серв.	**Трьох Святит.**
13	31	С	Кира і Івана безср.	Григорія II п.	Кира і Івана
14	**1**	**Н**	*Лют.* **32. по С.**	**Вступ.** Валєн.	**32 по С.** Триф.
15	**2**	**П**	**Стрітення Госп.**	Фавстина і Й.	**Стріт. Госп.**
16	3	В	Симеона й Анни	Юліяни	Сим. й Анни
17	4	С	Ісидора прп.	Юліяна	Ізидора прп.
18	5	Ч	Агафії мч.	Симеона	Агафії мч.
19	6	П	Вукола прп.	Ґабіна м.	Марти мч.
20	7	С	Партенія і Луки	Льва єп.	Пр. Партенія
21	**8**	**Н**	**Мит. і Фар.** Теод.	**Суха.** Фелікса	**Сироп.** Теодора
22	9	П	Никифора мч.	Марґарети з К.	Никифора мч.
23	10	В	Харлампія	Петра Д.	Харлампія мч.
24	11	С	Власія сщм.	Матея ап.	Власія свмч.
25	12	Ч	Мелетія св.	Анастасії	Мелетія св.
26	13	П	Мартиніяна прп.	Віктора	Пр. Зої, св. Евл.
27	14	С	Авксентія прп.	Александра	Прп Авксенія
28	**15**	**Н**	**Бл. сина.** Онис.	**Глуха.** Романа	**Бл. Сина** Памф.

Сонце сходить:		заходить:	Місяць сходить:	заходить:
7 лют.	7·29	16·17	4·38	13·10
14 „	7·10	17·20	8· 5	21·41
21 „	6·58	17·31	13·25	4·25
28 „	6·44	17·42	21·32	7·27

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

9. 2. 1918 р. Центральні держави: Німеччина, Австрія, Туреччина й Болгарія підписують з Україною мир у Берестю та визнають її окремою самостійною державою. 17. 2. 1919 р. Початок т. зв. Вовчухівської офензиви У. Г. А. проти польських військ. 20. 2. 1059 р. смерть кн. Ярослава Мудрого. 27. 2. 1918 р. Виступ У. С. С. в похід проти большевиків з німцями й австрійцями. 24. 2. 1608 р. помер кн. Константин Островський, великий покровитель письменства і мистецтва. 27. 2. 1664 р. розстріляли полковника І. Богуна.

ГЛУХІВСЬКІ ВІЛЬНІ КОЗАКИ.

Подав: Ілля Рогатинський.

Грізною навалою сунули большевики на Україну. З початком лютня 1918 р. підсунулась большевицька ватага під проводом Дибенка і Улачева під м. Глухів. Тут заступив їм дорогу малий відділ Вільного Козацтва під проводом старшини Горошка та імпровізований панцирний поїзд. Складався він з машини прикритої залізними бляхами та чотирох ваґонів зі скорострілами і 43 людьми залоги.

Коли панцирний поїзд виїхав на бій з матросами, з міста випала большевицька ватага, щоби зірвати залізничий шлях і відрізати панцирний поїзд від його бази. Врятували його Вільні Козаки Опанас Горошко, Федір Євдокіменко, Сергій Безгрішний, Остап Макаренко і Гнат Галушка. Вони пробігли замасковані червоними кокардами крізь товпу і ненадійним наскоком, кріссовими стрілами та ручними ґранатами відогнали большевицьку ватагу, що саме взялись розкручувати шини.

Таким чином український панцирний поїзд завдяки очайдушности і сміливости вільних козаків зміг щасливо вирватись з халепи.

БЕРЕЗЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	16	П	Памфила мч.	Альбіна	*Лют.* Памфила
2	17	В	Теодора Тир.	Симплікія	Теодора вмч.
3	18	С	Льва папи	Кунеґунди	Льва папи рим.
4	19	Ч	Архіпа ап.	Казимира кор.	Архипа і Филим.
5	20	П	Льва єп. Кат.	Адріяна	Льва еп. Кат.
6	21	С	Тимотея прп.	Перпетуї	Тимотея
7	**22**	**Н**	**Мясоп.** Нд. м. в Є.	**Середоп.** Томи	**Мясоп.** Маврикія
8	23	П	Полікарпа сщм.	Вінкентія Кад.	Полікарпа свщм.
9	24	В	†1 і 2 н. Гол. І. Хр.	Франціски Р.	1 і 2 найд. гол. Ів.
10	25	С	Тарасія св.	40 Мучеників	Тарасія еп.
11	26	Ч	Порфірія св.	Констант.	Порфірія свт.
12	27	П	Прокопія прп.	Григорія В.	Григорія пр.
13	28	С	Василія ісп.	Христини д. м.	Василія пр
14	**1**	**Н**	*Березень.* **Сироп.**	**Чорна.** Матиль.	**Сироп.** Евдокії
15	2	П	Теодота сщм.	Климентія	Теодота мч.
16	3	В	Евтропія і ін. мч.	Кирияка м.	Евтропія мч.
17	4	С	Гарасима прп.	Патрикія	Гарасима пр.
18	5	Ч	Конона мч.	Кирила Єр.	Конона мч.
19	6	П	42 муч. в Аморії	*Йосифа Обр.*	42 муч. в Амморії
20	7	С	Василія сщм.	Евфимії д.	Василія свщм.
21	**8**	**Н**	**1. пос.** Теофіляк.	**6. Квіт.** Венед.	**1 посту** Теофіл.
22	9	П	† 40 Муч. в Сев.	Катерини Ген.	40 муч. Севаст.
23	10	В	Кондрата і ін. мч.	Пелагії	Кондрата мч.
24	11	С	Софронія п. Єрус.	Гавр. Архан.	Софронія св.
25	12	Ч	Теофана ісп.	*Благов. ДМ.*	Теофана пр.
26	13	П	Пер. м. св. Никиф.	*Вел. П.* Еман.	Пер. м. св. Никиф.
27	14	С	Венедикта прп.	*Вел. С.* Івана Д.	Венедикта прп.
28	**15**	**Н**	**2. пос.** Агапія мч.	**Воскрес. Хр.**	**2. посту** Агапія
29	16	П	Савина папи	**Світлий Пон.**	Савина мч.
30	17	В	Алексія прп.	Квірина	Алексія прп.
31	18	С	Кирила Єрусал.	Бальбіни	Кирила св.

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
7 берез. 6·30	17·52	3·12	11·57
21 „ 6· 2	18·14	12·26	3· 5

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

3. 3. 1861 р. знесення кріпацтва в Україні. 5. 3. 1750 р. Вибір Кирила Розумовського на гетьмана України. 8. 3. 1169 р. Андрій, кн. суздальський, руйнує Київ. 9. 3. 1814 р. народився Тарас Шевченко. 10. 3. 1861 р. умер Тарас Шевченко. 12. 3. 1917 р. Повалення царату, початок революції в Росії і в Україні. 14. 3. 1923 р. Рада Амбасадорів признала Галичину Польщі. 17. 3. 1917 р. Повстання Центральної Ради у Києві. 18. 3. 1921 р. Польсько-большевицький мир у Ризі: устійнено теперішні східні границі польської держави. 20. 3. 1632 р. народився Іван Мазепа. 29. 3. 1917 р. сформування першого українського стягу у Києві — І. Укр. Козачого ім. Б. Хмельницького полку.

СТАРШИЙ ДЕСЯТНИК С. С. ТУРОК ПРИЧИНЯЄТЬСЯ ДО ПОБІДИ.

Подав: П. Пасіка, був. сот. С. С.

У січні 1918. р. счинили большевики повстання проти Центральної Ради в Києві. Вони скоро опанували майже половину міста. Їх відділи посувались у напрямі Велико-Володимирської вулиці, при якій ішло засідання Центральної Ради. Булоб прийшло до захоплення будинку і членів українського державного правління, колиб грізне положення не опанували Січові Стрільці, що виступили до бою.

Відзначився тоді підстаршина Турок, з відділу скорострілів сот. Ф. Черника. Він підсунувся зі скорострілом під »Старокиївський Участок«, (будинок магістрату) де зібрався більший відділ большевиків. З близької віддалі взяв під обстріл вхід і вікна будинку.

Затарахкотів скороспріл, забреніло скло, посипалось вапно з муру. Скороспріл Турка примусив обсаду будинку до мовчанки.

Січові Стрільці мали змогу добічи до будинку без втрат та обкидавши його ручними ґранатами вдертись до середини. Захоплено тоді в полон понад 600 людей.

К В І Т Е Н Ь

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	19	Ч	Хризанта і Дарії	Гугона	Хризанта мч.
2	20	П	ОО. убит. в м. с. С.	Франца з Павлі	60 убитих
3	21	С	Якова ісп.	Ришарда єп.	Якова ісп.
4	**22**	**Н**	**3 пос.** Василія	**1. Біла.** Ісид.	**3. посту** Васил.
5	23	П	Нікона мч.	Вінкентія Фер.	Нікона мч.
6	24	В	Захарії і Якова	Келестина папи	Захарії і Якова
7	**25**	**С**	**Благов. Пр. Бог.**	Епіфанія єп.	**Благов. Пр. Богор.**
8	26	Ч	Соб. Арх. Гавр.	Діонисія єп.	Арх. Гавриїла
9	27	П	Матрони мч.	Марії Клеоп.	Мартени мч.
10	28	С	Іляріона пр.	Езекіїла пр.	Іларіона пр.
11	**29**	**Н**	**4. пос.** Марка	**2. по В.** Льва	**4. посту** Марка
12	30	П	Івана Ліств.	Юлія папи	Зосими пр.
13	31	В	Іпатія прп.	Герменеґ. м.	Веніямина мч.
14	1	С	*Квіт. Покл.* М. Є.	Юстина	Марії Єг.
15	2	Ч	Тита прп.	Анастасії м.	Тита пр., Полік.
16	3	П	Никити прп.	Венедикта **Й. Л.**	Никити прп.
17	4	С	Йосифа і Георгія	Анікита папи	Йосифа Пісноп.
18	**5**	**Н**	**5 пос.** Теодула	**3. по В.** Аполь.	**5. посту.** Платона
19	6	П	Євтихія св.	Крескентія	Свт. Евсевія
20	7	В	Георгія еп.	Сульпіція	Георгія пр.
21	8	С	Іродіона ап.	Анзельма єп.	Іродіона ап.
22	9	Ч	Евпсихія мч.	Сотера і Кая	Вадима мч.
23	10	П	Терентія мч.	Войтіха єп.	Терентія мч.
24	11	С	*Лаз. Суб.* Антипи	Фіделіса	Антипи свщм.
25	**12**	**Н**	**6. Квітна.** Васил.	**4. по В.** Марка	**Вхід Гос. в Єр.**
26	13	П	Артемона сщм.	Клита і Марка	Василія свт.
27	14	В	Мартина папи	Петра Кан.	Артемона свщм.
28	15	С	Аристарха ап.	Павла від Хр.	Антонія мч.
29	16	Ч	*Вел. Четв.* Агаф.	Петра з Вер.	Трофима ап.
30	**17**	**П**	**Вел. Пятн.** Сим.	Катерини Сієн.	Симеона пр.

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
4 квіт. 5·34	18·34	1·46	10·47
18 „ 5· 6	18·55	11 32	1·35

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

7. 4. 1340 р. Бояри отруїли останнього галицько-волинського князя Юрія-Болеслава. 16. 4. 1710 р. Вибір Пилипа Орлика на гетьмана України, проголошення конституції Козацької України. 19. 4. 1917 р. Всеукраїнський Конґрес визнав Центральну Раду найвищою владою України. 20. 4. 1622 р. вмер у Києві гетьман П. Сагайдачний. 29. 4. 1918 р. Проголошення гетьманом України Павла Скоропадського. 29. 4. 1918 р. Піднесення укр. державн. прапорів на Чорноморській фльоті.

ГЕРОЙСЬКА СМЕРТЬ ХОР. С. С. Т. КАПРОВСЬКОГО.

Подав: Петро Решетило-Нищак.

Зимою 1919 р. прийшлось військам Директорії залишити Київ. 1. полк С. С. під командою сот. Рогульського забезпечував дорогу на Житомір. У звязку з тим одержав хор. Капровський наказ піти з четою на заставу до Таранового хутора, що був віддалений 5 км. від гостинця.

Хор. Капровський виконав наказ, виставив стійки та держав чету в поготівлю у хаті.

Над ранком наскочив відділ червоної кінноти. Хутір засипано скорострільним вогнем та обкидано ручними гранатами.

По геройськи давала чета відсіч. Кільканайцять вершників звалилось зараз-же з коней та другі зі всіх сторін натискали. Підчас коли стрільці відстрілювались з хати, хор. Капровський зпоза малої загороди цільними стрілами пражить розбішених ворогів. Вони обскакують його зі всіх сторін — накликують до здачі, в відповідь дістають лиш стріли. Вкінці добираються до героя, тнуть шаблями та цей не здається, ще прикладом кріса пробує обігнатися від озьвірених ворогів.

З окликом »Хай Живе Україна« згинув хор. Капровський зарубаний шаблями большевицьких кіннотчнків.

ТРАВЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	18	С	Івана прп.	Филипа і Якова	Івана прп.
2	**19**	**Н**	**Воскресення Хр.**	**5. по В.** Атаназ.	**Пасха Христ.**
3	**20**	**П**	**Світлий Понед.**	*Хр. Дні.*	**Світлий Пон.**
4	**21**	**В**	**Світлий Второк**	*Знайд. св. Хр.*	**Світлий Втор.**
5	22	С	Теодора прп.	Пія V. папи	Теодора прп.
6	23	Ч	† *Георгія Вмч.*	**Вознес. Госп.**	Георгія Вмч.
7	24	П	Сави Стр. мч.	Флявії і Дом.	Сави Стр. мч.
8	25	С	† Марка єв.	Станислава єп.	Марка ап. і єв.
9	**26**	**Н**	**1. Том.** Василія	**6. по В.** Григ.	**1. Том.** Василія сщм.
10	27	П	Симеона сщм.	Ісидора	Симеона мч.
11	28	В	Ясона і Сосіпат.	Францішка з Г.	Ясона ап. і Сосіп.
12	29	С	9 Муч. в Киз.	Панкратія	9 Муч. в Киз.
13	30	Ч	† Якова ап.	Серватія	Якова ап.
14	1	П	*Трав.* Єремії пр.	Боніфатія	*Тр.* Єремії пр.
15	2	С	Атанасія Вел.	Івана зі Салі	Бориса і Гліба
16	**3**	**Н**	**2. Мирон.** † Теод.	**Сош. св. Духа**	**2. Мирон.** Теодозія
17	4	П	Пелагії прмч.	**Понед. св.**	Пелагії прмч.
18	5	В	Ірини мч.	Венанція	Ірини вмч.
19	6	С	Йова Многостр.	Петра К. п.	Йова Многостр.
20	7	Ч	† *Явл. Ч. Хр. в Є.*	Бернардина	Акакія мч.
21	8	П	† *Івана Богосл.*	Тимотея **м.**	Івана Бог. ап.
22	9	С	† Пер. м. св. Ник.	Юлії **д.**	Христофона мч.
23	**10**	**Н**	**3. Розсл.** † Сим.	**Пресв. Трійці**	**3. Розсл.** Сим.
24	11	П	Мокія сщм.	*М. Б. сп. вір.*	Методія і Кир.
25	12	В	Епіфан. єп. і Гер.	Григорія VII п.	Епіфан. і Гер.
26	13	С	Гликерії мч.	Филипа Нер.	Гликерії мч.
27	14	Ч	Ісидора мч.	**Боже Тіло**	Ісидора мч.
28	15	П	Пахомія Вел.	Августина єп.	Пахомія Вел.
29	16	С	Теодора Освящ.	**Марії** Маг. з П.	Теодора Осв.
30	**17**	**Н**	**4. Самар.** Андр.	**2. по С.** Фелік.	**4. Самар.** Андр.
31	18	П	**Теодота мч.**	Петронелі	**Теодота мч.**

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
2 трав. 4·40	19·15	0·19	9·41
16 „ 4·19	19·33	10·32	0·10

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

1. 5. 1915 р. Перемога УСС. на Маківці. 10. 5. 1722 р. заснування „Малороссійської Колегії«, що обмежувала діяльність гетьмана. 16. 5. 1648 р. Побіда Хмельницького під Жовтими Водами. 16. 5. 1848 р. Знесення панщини в Галичині. 18. 5. 1917 р. Перший всеукраїнський військовий зїзд у Києві. 25. 5. 1926 р. Трагічна смерть гол. от. С. Петлюри в Парижі. 26. 5. 1648 р. Погром польських гетьманів під Корсунем. 28. 5. 1916 р. помер І. Франко. 30. 5. 1876 р. Заборона українського слова в Росії. 31. 5. 1223 р. Битва з Татарами над Калкою. Погром українських князів.

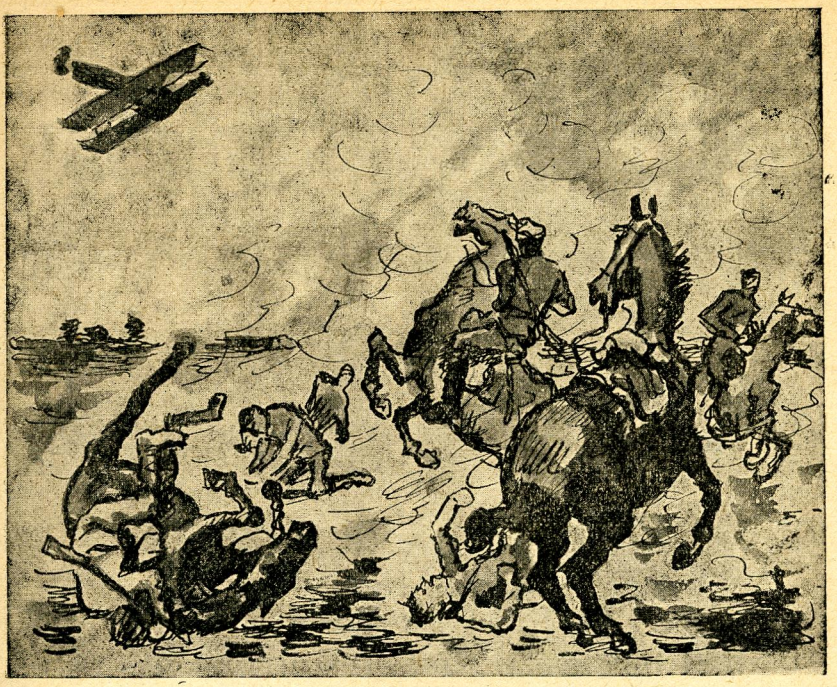

ГЕРОЙСЬКИЙ ВЧИНОК БУНЬЧУЖНОГО КАВУТИ, ЛЕТУНА У. Г. А.

Подав: І. Вислоцький, б. чет. У. Г. А.

Богато правдивого геройства, богато очайдушної погорди смерти виявили у своїх вчинках, вояки українських армій, усіх родів зброї.

Ось і одно з них: Буньчужний Кавута був висланий Командою 1. летунської сотні в Красові до Проскурова для вибрання літака з летунського тамошнього парку, в часі відступу військ У. Н. Р.

Після вибрання, буньчужний взнісся у воздух над Проскуровом, щоби випробувати машину в леті. Він полетів на схід — де в віддалі 15—20 км. відступали з боєм відділи армії У. Н. Р., перед большевиками. З гори вглядів летун У. Г. А., як большевицька кінnота обкружила один з малих відділів і почала всіх у пень рубати.

Побачивши те злетів буньчужний Кавута, мов той яструб, на місце кривавої сутички. Він обстріляв скорострілом ворожу кінноту, що подалась перед ненадійним наскоком з гори. Після цього осів літаком на земли і тут під ворожим обстрілом узяв двох ранених старшин до літака та відлетів з ними до Проскурова.

Память про геройський вчинок буньчужного Кавути, що згинув незабаром потім в катастрофі літака остане на все в історії українського летунства.

ЧЕРВЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята україн.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	19	В	Патрикія сщм.	Бл. Якова Стр.	Корнилія пр.
2	20	С	Талалея мч.	Садока м.	Талатея мч.
3	21	Ч	† Конст. і Єлени	Кльотильди	Конст. і Єлени
4	22	П	Василіска мч.	*Пр. Сер. Ісус.*	Василіска мч.
5	23	С	Михаїла прп.	Боніфатія єп.	Михаїла прп.
6	**24**	**Н**	**5. Сліпор.** Сим.	**3 по С.** Норб.	**5. Сліпор.** Симеона
7	25	П	† 3-те н. Г. І. Хр.	Роберта єп.	3-е Об. Гл. Ів. Хр.
8	26	В	Карпа ап.	Медарда єп.	Карпа ап.
19	27	С	Терапонта сщм.	Феліціяна муч.	Теодори мч.
10	**28**	**Ч**	**Вознесення Госп.**	Маргарети кор.	Никити свт. **Вознесення**
11	29	П	Теодосії прмч.	Варнави ап.	Теодосії прмч.
12	30	С	Ісаакія прп.	Івана Фак.	Ісаакія прп.
13	**31**	**Н**	**6. Отців.** Єрмія	**4. по С.** Антон.	**6. Отців.** Єрмія ап.
14	1	П	*Черв.* Юстина мч.	Василія єп.	Юстина мч.
15	2	В	Никифора ісп.	Бенона	Никифора ісп.
16	3	С	Лукиліяна мч.	Івана Фр. Редж.	Ігнатія мч.
17	4	Ч	Митроф. п. Конст.	Райнерія	Митрофана свт.
18	5	П	Доротея сщм.	Ефрема діяк.	Доротея сщм.
19	6	С	*Зауп. С.* Висар.	Юліяни з Фал.	Висаріона пр.
20	**7**	**Н**	**Сошествіе св. Д.**	**5. по С** Сильв.	**День св. Трійці**
21	**8**	**П**	**Пресв. Трійці**	Альойзія Гонз.	**День св. Духа**
22	9	В	Кирила св.	Павлина єп.	Кирила св.
23	10	С	Тимотея сщм.	Аґрипіни д.	Тимотея сщм.
24	11	Ч	† Вартол. і Варн.	*Різд. Ів. Хр.*	Вартол. і Варн.
25	12	П	Онуфрія Вел.	Вільгельма ав.	Онуфрія Вел.
26	13	С	Акилини мч.	Павла і Івана	Акилини мч.
27	**14**	**Н**	**Всіх Св.** Єлисея	**6. по С.** Влад.	**сіх св.** Єлисея пр.
28	15	П	Амоса пр.	Іринея єп.	Іони св. Єрон.
29	16	В	Тихона єп.	**Петра і Павла**	Тихона. Евтопія
30	17	С	Мануїла мч.	Пам. св. Павла	Мануїла мч.

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
6 черв. 4·01	19·56	1·55	17·15
20 „ 3·58	20· 4	17· 5	1·26

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

2. 6. 1652 р. побіда Б. Хмельницького під Батогом. 8. 6. 1919 р. побідний бій під Чортковом. 14. 6. 1775 р. Москалі зруйнували Січ. 17. 6. 1919 р. Другий Всеукраїнський Зїзд у Києві. 19. 6. 1205 р. Князь Роман Галицький гине в бою під Завихвостом. 19. 6. 1657 р. обєднана шведсько-угорсько-українська армія добула Варшаву. 23. 6. 1917 р. Перший Універсал Української Центральної Ради. 28. 6. 1917. Вбивство в Сараєві австрійського престолонаслідника спричинило світову війну,

ПОБРАТИМИ.

Подав: Михайлевич.

Після геройської чортівської офензиви, що закінчилась 28. червня прийшлося військам У. Г. А. знову відступити до Збруча. Ведені могутнім запалом — серед недостачі найпотрібнійших середників — не вспіли поконати сильного й богато випосаженого противника.

Один з відділів задної охорони, окружений неприятельськими силами, старався пройти малими гуртками крізь нараївські ліси. Продираючись самітно крізь лісову гущу, один зі стрільців тієї частини Дмитро Бочан вглядів що лісною стежкою ведуть польські вояки його односельчанина і одноіменника Остапа Бочана. Ще з боїв під Львовом були нерозлучними товаришами. Разом держалися, поруч воювали і в двійку думали колись вернути побідно у рідне село. Та тут в бою розгубилися і ось один з них вже в ворожих руках. П рушений невідрадним положенням свого побратима Остапа, Дмитро скипів і кинувся його відбивати. Крикнувши несамовито »урра« впав на ескорту противника, вдарив прикладом одного з вояків а решта перестрашена підняла руки у гору. Визволений Остап вхопив за крис і оба Бочани пігнали тепер трьох полонених вояків у сторону своєї частини.

Коли Дмитро голосив командантові сотні про пригоду в лісі зазначив, що „Бочан Бочанові ніколи не дасть пропасти«.

ЛИПЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	18	Ч	† *Пресв. Євхар.*	*Пр. Кр. І. Хр.*	Леонтія мч.
2	19	П	† Юди Тад. ап.	*Посіщ. ПДМ.*	Паісія пр.
3	20	С	Методія сщм.	Анатолія єп.	Методія мч.
4	21	**Н**	**2. по С.** Юліяна	**7. по С.** Теодора	**2. по С.** Юліяна
5	22	П	Євсевія сщм.	Антонія	Євсевія сщм.
6	23	В	Агрипіни мч.	Лукії д.	Агрипіни мч.
7	**24**	**С**	**Різдво Івана Хр.**	Кирила і Мет.	**Різдво Ів. Хр.**
8	25	Ч	Февронії мч.	Єлисавети цар.	Февронії мч.
9	26	П	*Пр. Серця Ісус.*	Вероніки	Давида пр.
10	27	С	Самсона прп.	7 Братей м.	Самсона прп.
11	**28**	**Н**	**3. по С.** П. мощ. К.	**8. по С.** Пія І. п.	**3. по С.** Сергія
12	**29**	**П**	**Петра і Павла ап.**	Івана Ґваль.	**Петра і Павла ап.**
13	30	В	Собор 12 Апост.	Анаклита п. і м.	Собор 12 Апост.
14	1	С	*Лип.* Косми і Д.	Бонавентури	Косми і Дам.
15	2	Ч	† Пол. Ризи П. Б.	Генрика	Свт. Фотія
16	3	П	Якинта і Анатол.	*МБ. Шкаплір.*	Филипа св.
17	4	С	Андрея Крит.	Алексія	Андрея Крит.
18	**5**	**Н**	**4. по С.** † Кир. і М.	**9. по С.** Сим.	**4. по С.** Атанасія
19	6	П	† Атанасія Атон.	Вінкентія з Пав.	Сисоя пр. Юліяни
20	7	В	Томи і Акакія	Чеслава	Томи і Акакія
21	8	С	Прокопія мч.	Пракседи д.	Прокопія мч.
22	9	Ч	Панкратія сщм.	Марії Магдал.	Теодора свт.
23	10	П	† Антонія Печ.	Аполінарія єп.	Антонія Печ.
24	11	С	Євфим. мч., Ольги	Кунеґунди кор.	Євфимії мч.
25	**12**	**Н**	**5. по С.** Прокла	**10. по С.** Якова	**5. по С.** Прокла
26	13	П	Соб. Арх. Гавр.	Анни М. ПДМ.	Соб. Арх. Гавр.
27	14	В	Акили ап.	Рудольфа Акв.	Акили ап.
28	15	С	† Волод. Вел. кн.	Віктора п.	Кн. Володимира Вел.
29	16	Ч	Атиноґена сщм.	Марти д.	Атиноґена сщм.
30	17	П	Маріни вмч.	Руфіна м.	Марини вмч.
31	18	С	Якинта і Еміліяна	Ігнатія Льойолі	Якинта і Еміліяна

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
4 лип. 4·4	20·3	0·29	16·10
18 „ 4·17	19·54	15·55	0· 0

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

1. 7. 1569 р. Люблинська унія; прилучення українських земель до Польщі. 8. 7. 1659 р. Гетьман Виговський розбиває 30-тисячну московську армію під Конотопом. 8. 7. 1709 р. Нещасна битва під Полтавою. 10. 7. 1651 р. Погром під Берестечком. 16. 7. 1917 р. 2-ий Універсал Української Центральної Ради. 16. 7. 1919 р. Перехід У. Г. А. за Збруч . 28. 7. 1914 р. Початок світової війни.

САН. СТР. КІЯЩУК РАТУЄ РАНЕНИХ.

Подав: М. Горбовий, б. хор. У. С. С.

З кінцем липня 1917 р. прийшло до боїв між австрійсько-німецькими та російськими військами о переходи через Збруч. Взяла в них участь Гуцульська сотня УСС. — що йшла в авангарді наступаючих військ.

Вивязався завзятий і крівавий бій. Московські ґвардійці хотіли за всяку ціну вдержатися на цьому боці. Знову стрільці рішили їх таки викинути без огляду на жертви.

І жертви стали падати. Впав убитий стр. В. Онишків, ранений був чет. С. Іваницький, дальше стр. П. Шкондеюк і ін. Вже лежить їх кільканацять, а Москалі і дальше сиплють градом куль. Стали кликати санітарів.

Та тут здавалося, що ні одного з них не допустить дощ олова. Але нараз підсувається санітар Н. Кіящук (Москалівка п. Косів), не зважаючи на небезпеку. Він перевязав одного раненого, пібсунувся до другого, третього, у граді куль робить свою роботу. — А наступ іде дальше, московські скорострільці не стихають. Сіють загладу наступаючим, аж захлистуються. Ранені й дальше падуть. Вкінці Кіящука не пощадила ворожа куля. Та він хоч сам ранений, перевязував дальше під градом куль своїх товаришів.

Завдяки цій совісности й скорій помочі, ніхто з тодішних ранених не помер.

СЕРПЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята украї́н.-като́л.	Свята римо-като́л.	Свята правосла́вні
1	**19**	**Н**	**6. по С.** Макрини	**11. по С.** Петра	**6 по С.** Макрини прп.
2	20	П	† *Ілії прор.*	*МБ. Ангель.*	† *Ілії пророка*
3	21	В	Симеона і Ів. прп.	Найд. св. Стеф.	Симеона прп.
4	22	С	Марії Магдал.	Домініка	Марії Магдал.
5	23	Ч	Трофима мч.	*МБ. Сніжної*	Трофима мч.
6	24	П	† Бориса і Гліба	† *Преобр. Г.*	† Бориса і Гліба
7	25	С	† Успен. св. Анни	Каєтана в.	† Усп. св. Анни
8	**26**	**Н**	**7. по С.** Єрмолая	**12. по С.** Кир. м.	**7 по С.** Єрмолая сщм.
9	27	П	† Пантелеймона	Романа	Пантелеймона
10	28	В	Прохора і ін. ап.	Лаврентія м.	Прохора ап.
11	29	С	Калиніка мч.	Сузанни	Калиніка мч.
12	30	Ч	Сили і ін. ап.	Кляри д.	Сили і Силуана
13	31	П	Євдокима прав.	Гіполита	Евдокима прав.
14	1	С	*Серп.* † Макав мч.	Євзевія єп.	Пр. ч. др. Кр. Г.
15	**2**	**Н**	**8. по С.** Стефана	**13. по С. Усп. Б.**	**8. по С.** Стеф. мч.
16	3	П	Ісаака і ін. прп.	Йоакима	Ісаакія прп.
17	4	В	7 Молод. в Ефезі	Яцка в.	Евфтерія мч.
18	5	С	Євсигнія мч.	Єлени кор.	Нонни пр.
19	**6**	**Ч**	**Преображ. Госп.**	Людвика Тол.	**Преобр Госп.**
20	7	П	Дометія і Пасива	Стефана кор.	Дометія мч.
21	8	С	Еміліяна єп	Іванни Фр. Ш.	Еміліяна св.
22	**9**	**Н**	**9. по С.** † Маттія	**14. по С.** Тимот.	**9. по С.** † Маттія ап.
23	10	П	Лаврентія мч.	Филипа Бен.	Лаврентія мч.
24	11	В	Евпла мч.	Вартоломея ап.	Евпла мч., Теод.
25	12	С	Фотія і Анікіти мч.	Людвика кор.	Фотія і Аникити
26	13	Ч	Максима іс.	*МБ. Ченстох.*	Максима пр.
27	14	П	Міхея пр.	Йосифа Каляс.	Михея прор.
28	**15**	**С**	**Успен. Пр. Богор.**	Августина єп.	**Усп. Пр. Богор.**
29	**16**	**Н**	**10. по С.** Нер. Об.	**15. по С.** Усік. І.	**10 по С.** Діомида
30	17	П	Мирона мч.	Рожі Лім. Нон.	Мирона мч.
31	18	В	Фльора і Лавра	Раймунда	Фльора і Лавра

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
1 серп. 4·34	19·37	23 57	15· 7
15 „ 4·53	19·16	14·40	23·18

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

3. 8. 1914 р. Початок мобілізації Українських Січових Стрільців у Львові. 8. 8. 1919 р. Початок великої офензиви обєднаних українських армій проти большевиків і походу на Київ. 7. 8. 1687. Іван Мазепа вибраний гетьманом. 17. 8. 1295 р. Битва під Ярославом; остаточна побіда кн. Данила Романовича над Уграми і ін., що посягали на Галичину. 20. 8. 1980 р. договір у Севрі, яким визнано окремі границі Галичини. 30. 8. 1919 р. Галицькі і Наддніпрянські війська займають Київ. 31. 8. 1649 р. Побіда Богдана Хмельницького під Зборовом.

НАСКОК КІННОТИ С. С.

Подав Ст. Іванець, б чет. кін. С. С.

Було це з початком серпня 1919. р. Галицька Армія перейшла річку Збруч і разом з наддніпрянськими військами готовилась рушити на Київ проти большевиків.

1. Кінний полк С. С. держав становища в селі Рудках, коло Смотрича та побив розвідочну службу. Одна зі сотень полку одержала наказ повести інтензивну розвідку та продертись по змозі в вороже запілля.

Завдання це виконали кіннотчики С. С. блискучо.

Сотні повелось ніччю пройти фронт та дістатись поза нього.

Саме надходили ворожі підкріплення, йшла артилерія та боєві обози. На них наскочила сотня. Ненадійною атакою в ночі счинила на ворожих тилах паніку і захопила велику добич. Тоді то здобули кіннотчики С. С. цілу ново сформовану батерію з повним вирядом, обоз і велику скількість ріжного добра.

Зложилося так, що в полку був недостаток корму для коней. Добутим вівсом кіннотчики С. С. виручили теж інтендантуру.

ВЕРЕСЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	19	С	Андрея Страт. мч.	Броніслава	Андрея мч.
2	20	Ч	Самуїла пр.	Стефана кор.	Самуїла пр.
3	21	П	Тадея ап.	Зенона м.	Тадея ап.
4	22	С	Агатоніка і ін.	Розалії д.	Агатоніка мч.
5	**23**	**Н**	**11. по С.** Лупа	**16. по С.** Лавр.	**11. по С.** Іринея
6	24	П	Євтиха сщм.	Захарії пр.	Евтихія мч.
7	25	В	Вартолом. і Тита	Бл. Мельхіора	Вартол. і Тита
8	26	С	Адріяна і Нат. мч.	*Різдво ПДМ.*	Адріяна і Наталії
9	27	Ч	Пімена прп.	Петра Кляв.	Пімена прп.
10	28	П	Мойсея прп.	Николая з Тол.	Мойсея прп.
11	29	С	*† Усік. Г. Ів. Хр.*	Прота і Якинта	*† Усік. Г. І. Х.*
12	**30**	**Н**	**12. по С.** Алекс.	**17. по С.** *Ім. М.*	**12. по С.** Александра
13	31	П	† Полож. П. Пр. Б.	Филипа м.	Кипріяна мч.
14	1	В	*Верес.* † Н. Р. ц.	*Воздв. Ч. Хр.*	*Верес.* Симеона
15	2	С	Маманта мч.	*7 Стр. ПДМ.*	Маманта мч.
16	3	Ч	Антима сщм.	Корнилія	Антима сщм.
17	4	П	Вавили сщм.	Знаки св. Фран.	Вавили сщм.
18	5	С	Захарії і Єлисив.	Йосифа з Куп.	Захарії і Єлисав.
19	**6**	**Н**	**13. по С.** Чудо М.	**18. по С.** Януар.	**13. по С.** Архипа
20	7	П	Созонта мч.	Евстахія м.	Созонта мч.
21	**8**	**В**	**Різдво Пр. Бог.**	Матея ап.	**Різдво Пр. Богор.**
22	9	С	Йоакима і Анни С.	Томи з Вілян.	Йоакима і Анни
23	10	Ч	Минодори і Митр.	Теклі д. і м.	Минодори мч.
24	11	П	Теодори прп.	*ПДМ. Викуп.*	Теодори прп.
25	12	С	Автонома сщм.	Володислава	Автонома мч.
26	**13**	**Н**	**14. по С.** Відн. Хр.	**19. по С.** Кипр.	**14. по С.** Корнил.
27	**14**	**П**	**Воздвиж. Ч. Хр.**	Косми і Дам.	**Воздвиж. Ч. Хр.**
28	15	В	Никити вмч.	Вячеслава кор.	Никити вмч.
29	16	С	Євфимії вмч.	Михаїла архан.	Євфимії вмч.
30	17	Ч	Софії, В., Н. і Л.	Єроніма	Софії, Віри, Н. і Л.

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
5 верес. 5·22	18·35	·58	18·19
19 „ 5·41	18· 6	17·13	4·25

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

2. 9. 1557 р. похорони Богдана Хмельницького в Суботові і вибір Івана Виговського гетьманом. 3—4. 9. 1916 р. Побіда УСС. на Лисоні к. Бережан. 3. 9. 1914 р. Російські війська займають Львів. 6. 9. 1672 р. гетьман П. Дорошенко здобув Камянець. 16. 9. 1658 р. Гадяцький трактат. 23. 9. 1648 р. Погром польського війська під Пилавцями. 27. 9. 1914 р. Перший бій УСС. з москалями під Сянками. 28. 9. 1651 р. Мир у Білій Церкві.

ОЧАЙДУШНА РІШУЧІСТЬ ОТАМАНА ЯРОСЛАВА ВОЄВІДКИ.

Подав: М. Чучман, б. хор. арт. УСС.

З початком вересня 1919 р., коли обєднані українські армії після втрати Києва, відступили на південний захід — кинули Бриґаду УСС. проти XIV. большевицької Армії, що прямувала з Одесси на північ. Частини Бриґади їхали поїздами, вивантажувалися у Тростанці недалеко Христинівки і відтам зараз рушали на ворога, що сам готовився до наступу, щоби пробити собі шлях.

Сотні УСС. ще не вспіли розвинутися до бою як на них вдарили переважаючі большевицькі сили. Захитались навіть ряди випробованої у боях хороброї піхоти УСС.

У тій грізній хвилині зявився на допомогу командант гарматнього полку от. Яр. Воєвідка, що саме наспів зі своїм транспортом у Тростянець.

Чвалом рушив він з двома наспіх виладованими з потягу батеріями на місце бою. Випередив навіть піхоту і з близької віддалі почав засипати картачами ворожі лави та міст на ріці Бозі. Цільними стрілами розвалив міст та затопив ворожі гармати, що саме ним проїздили.

Решту доконала піхота, підбадьорена очайдушною відвагою отамана у рукопашньому бою.

ЖОВТЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	18	П	Евменія єп.	Бл. Івана з Дук.	Аріядни і Ірини
2	19	С	Трофима мч.	Ангелів Стор.	Трофима мч.
3	**20**	**Н**	**15. по С.** Євстахія	**20. по С.** Канд.	**15 по С.** Евстаф.
4	21	П	Кондрата ап.	Франц. Сераф.	Кондрата ап.
5	22	В	Фоки сщм.	Плакида м.	Фоки мч. Йони
6	23	С	Зачаття Ів. Хрест.	Брунона ав.	Андрія мч.
7	24	Ч	Теклі првмч.	*МБ. Рожан.*	Теклі првмч.
8	25	П	Евфрозини прп.	Бригіди д.	Сергія, Ефрозини
9	26	С	*† Пр. Івана Бог.*	Людвика Берт.	Ап. Івана Богосл.
10	**27**	**Н**	**16. по С.** Калистр.	**21. по С.** Фран.	**16. по С.** Калистр.
11	28	П	† Харітона прп.	Еміліяна	Харітона пр.
12	29	В	Киріяка прп.	Максиміліяна	Киріяка пр.
13	30	С	Григорія сщм.	Едварда кор.	Григорія вмуч.
14	1	Ч	*Жов. † Покр. Б.*	Каликста п. і м.	**Покров Богор.**
15	2	П	Кипріяна сщм.	Тереси д.	Кипріяна сщм.
16	3	С	Діонисія Ареоп.	Ґерарда Мавллі	Діонізія Ареоп.
17	**4**	**Н**	**17. по С.** Єротея	**22. по С.** Марґ.	**17. по С.** Єротея сщм.
18	5	П	Харитини мч.	Луки єв.	Харитини мч.
19	6	В	† Томи ап.	Петра з Ал.	† Томи ап.
20	7	С	Сергія і Вак. мч.	Івана Кант.	Сергія і Вакха мч.
21	8	Ч	Пелагії прп.	Уршулі д. і м.	Пелагії прп.
22	9	П	† Якова ап.	Кордулі д. і м.	† Якова ап.
23	10	С	Евлампія і Евлам.	Северина єп.	Евлампія мч.
24	**11**	**Н**	**18 по С.** Филипа	**23. по С.** Раф.	**18. по С.** Филипа ап.
25	12	П	Прова і ін. ап.	Криспіна	Прова і Андрон.
26	13	В	Карпа мч., Косми	Евариста пап.	Карпа і Веніям.
27	14	С	Параскеви прп.	Фльорентія	Параскевії прп.
28	15	Ч	Євтимія прп..	Симона і Тад.	Евфимія прп.
29	16	П	Льонгина сот.	Наркіса єп.	Льонгина сот.
30	17	С	Осія пр., Андрея	Альфонса Родр.	Осії прор.
31	**18**	**Н**	**19. по С.** † Луки	**24. по С.** Хр.-Ц.	**19. по С.** Луки ап

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
3 жов. 6·3	17 34	4·53	16·44
17 „ 6·21	17·9	15·36	3·14

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

1. 10. 1187 р. Смерть галицького князя Ярослава Осьмомисла. 3. 10. 1709 р. Смерть гетьмана Івана Мазепи. 8. 10. 1648 р. Гетьман Богдан Хмельницький підступив під Львів. 12. 10. 1656 р. Сойм у Чигирині: Старшина Козацька з гетьманом Богданом Хмельницьким заприсягає боронити самостійність України перед усіми, хто на неї наступавби. 19. 10. 1918 р. Українські Національні Збори у Львові проголошують на українських землях Австрії українську державу. 28. 10. 1914 р. Перемога УСС. на горі Ключ.

НЕВДАЛА АТАКА ДЕНІКІНСЬКОЇ КІННОТИ НА ПАНЦИРНИЙ ПОЇЗД „ХОРТИЦЮ".

Подав: Д. Ґонта, сот. У. Н. Р.

У жовтні 1919 р., прорвали Денікінці — що насунули грізною навалою з півдня — український фронт і захопили стацію Вапнярку. На ліквідацію прориву пішли частини Запоріжського Корпусу. В звязку з загальним положенням на відтинку Крижопіль-Рудниця залишився крім малих частин запоріжської дивізії, панцирний поїзд „Хортиця", з завданням затримати протягом дня ворожі сили.

В полудне відбила „Хортиця" ворожі панцирні поїзди, що пробували її атакувати.

Колиж о 3 год. п. п. зявився розїзд ворожої кінноти, „Хортиця" мовчала. Ця мовчанка заохотила денікінську кінноту, що лавами виїхала з лісів та балок, до наскоку.

Командант панцирного поїзду, наказав не стріляти, до часу коли ворога не будеться мати на малій віддалі. — Ось ще 150—200 кроків ділить „Хортицю" від денікінців-кінноточиків, що чвалом налітають. — Здається, що український панцирний поїзд без обсади.

Та нараз затарахкотіли скорострільні, загреміли картачі. Вскакують поцілені коні, валяться їздці. — Розмах ворожої кінноти перемінюється у паніку. Поле покривається трупами людей і коний.

До „Хортиці" дібратися не сила і денікінським панцирним поїздам, що знова пробують її атакувати. За цей час українські частини, мають змогу вибити ворога з Вапнярки.

ЛИСТОПАД

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята украін.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	19	П	Йоіла пр.	**Всіх Святих**	Іоіла прор.
2	20	В	Артемія вмч.	*День Задуш.*	Артемія вмч.
3	21	С	Іляріона Вел. прп.	Губерта єп.	Іляріона Вел.
4	22	Ч	Аверкія єп.	Кароля Бором.	Аверкія єн.
5	23	П	Якова ап.	Захарії і Єлис.	Якова ап.
6	24	С	Арети і ін. мч.	Леонарда в.	Арети і ін мч.
7	**25**	**Н**	**20. по С.** Маркіян.	**25. по С.** Антон.	**20. по С.** Маркіяна і М.
8	**26**	**П**	**Димитрія вмч.**	Готфріда єп.	**Димитра вмч.**
9	27	В	Нестора мч.	Теодора м.	Нестора мч.
10	28	С	Параскевії вмч.	Андрія з Авел.	Параскеви мч.
11	29	Ч	Анастасії прпмч.	Мартина єп.	Анастас. прмч.
12	30	П	Зиновія і Зиновії	Мартина папи	Зиновія і Зин.
13	31	С	Стахія і Амплія	Станісл. Кост.	Стахія і Ампл.
14	**1**	**Н**	**21. по С.** *Лист.* К.	**26. по С.** Йосаф.	**21. по С.** Косми і Дам.
15	2	П	Акиндина мч.	Гертруди д.	Акиндина мч.
16	3	В	Акепсіма мч.	*МБ. Остробр.*	Акепсіма мч.
17	4	С	Йоанікія Вел. прп.	Сальомеї д.	Йоанікія Вел.
18	5	Ч	Галактіона мч.	Романа м.	Галактіона мч.
19	6	П	Павла св.	Єлисавети кор.	Павла св.
20	7	С	Єрона і ін. мч.	Фелікса Вал.	Лазаря пр.
21	**8**	**Н**	**22. по С. Михаїла**	**27. по С.** *В. ПБ.*	**Соб. св. Ахр. Мих.**
22	9	П	Онисифора мч.	Кекилії д. і м.	Онисифора
23	10	В	Єраста і ін. ап.	Климента пап.	Ераста і ін. ап.
24	11	С	Міни Вікт. і Вінк.	Івана від Хр.	Віктора, Стефан.
25	12	Ч	† *Йосаф. сщм.*	Катерини д. м.	Івана св., Нила
26	13	П	† Івана Золот.	Леон. з П. М.	Івана Дамаск,
27	14	С	*Пущен.* † Филипа	Валеріяна єп.	Филипа ап.
28	**15**	**Н**	**23. по С.** Гурія мч.	**1. Адв.** Здисл.	**23. по С.** Гурія мч.
29	16	П	† Матея ап. і єв.	Сатурніна єп.	Матея ап. і єв.
30	17	В	Григорія єп. чуд	Андрія ап.	Григорія св.

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
7 лист. 6·54	16·34	10·41	19·33
21 „ 7·16	16·16	19·42	10·23

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

1. 11. 1915 р. Перемога УСС. під Семиківцями над Стрипою. 1. 11. 1918 р. Заняття Львова українським військом. 10. 11. 1709. Москалі зруйнували Батурин. 15. 11. 1918 р. Повстання Директорії проти гетьмана Скоропадського. 17. 11. 1917. Большевицький переворот у Росії. 19. 11. 1698 р. Смерть гетьмана Петра Дорошенка. 18. 11. 1918 р. перемога С. С. під Мотовилівкою. 20. 11. 1917 р. Україну проголошено окремою державою. 21. 11. 1764 року Знесення гетьманщини. 21. 11. 1921. Большевики розстріляли 359 українських вояків під Базаром на Волині.

ГЕРОЙСЬКА СМЕРТЬ ПХР. УСС. М. ЯВОРСЬКОГО

Подав: Др. В. Калина, б. пор. У. С. С.

По виході укр. військ зі Львова, в ночі з 21. на 22. листопада 1918 р. — заняли Українські Січові Стрільці оборонну лінію на схід від міста. Йшла вона через підльвівське село Підбірці. Ту важну місцевість, що своїм горбовим положенням опановує околицю, обсадила сотня пор. С. Іваницького. Одна з чет закріпилась в місцевому дворі.

Ще не встигли розбудувати становищ, як противник повів сильний, наступ. Він розпочав його нагальним гураґанним артилєрійським вогнем. Зараз-же перервався телєфонічний звязок між обсадою двора а рештою сотні і командою куреня.

Серед найбільшого обстрілу ворожої артилєрії вигнався підхорунжий М. Яворський ізза мурів двірської будівлі на відкрите поле. Не зважав, що земля ходить ходором від ворожих стрілен. Вдалось йому ще злучити розірвані дроти та не судилось вернути живим. Підхор. М. Яворського розірвало вороже стрільно.

Поховали хороброго підхорунжого з військовими почестями у Миклашові, місці постою Комади Полку УСС.

ГРУДЕНЬ

Стиль н.	Стиль ст.	Дні	Свята україн.-катол.	Свята римо-катол.	Свята православні
1	18	С	Плятона і Ром. мч.	Елігія єп.	Плятона і Ром.
2	19	Ч	Авдія пр.	Бібіяни д. і м.	Варлаама мч.
3	20	П	Григорія і Прок.	Франца Ксав.	Григорія і Прок.
4	**21**	**С**	**Введ в хр. Пр. Б**	Варвари д. м.	**Введ. в хр. Б.**
5	**22**	**Н**	**24. по С.** Филим.	**2. Адв.** Сави	**24. по С.** Филимона ап.
6	23	П	Амфілоха і Григ.	Миколая єп.	Александра бл.
7	24	В	Катерини вмч.	Амвросія єп.	Катерини вмч.
8	25	С	Климентія папи	**Неп. Зач. ДМ.**	Климента і Петра
9	26	Ч	Алипія Стовп.	Леокадії д.	Алипія Стовп.
10	27	П	Якова Персян.	*МБ. Льорет.*	Якова Перс.
11	28	С	Стефана прпмч.	Дамасія пап.	Стефана прпм.
12	**29**	**Н**	**25. по С.** Парам.	**3. Адв.** Алекс.	**25. по С.** Парамона мч.
13	30	П	† Андрея ап.	Лукії д. і м.	† Андрея ап.
14	1	В	*Груд.* Наума пр.	Спіридіона єп.	Наума, Філ.
15	2	С	Авакума пр	Валеріяна єп.	Авакума пр.
16	3	Ч	Софонія пр.	Евсевія єп.	Софонія пр.
17	4	П	Варвари і Ів. Д.	Лазаря єп.	Варвари вмч.
18	5	С	† Сави Освящ.	*Очікув. МБ.*	† Сави Осв.
19	**6**	**Н**	**26. по С. Микол.**	**4. Адв.** Немез.	**Миколая чуд.**
20	7	П	Амвросія єп.	Теофіля м.	Амвросія єп.
21	8	В	Патапія єп.	Томи ап.	Патапія єп.
22	**9**	**С**	**Непор. Зач. ПДМ.**	Зенона м.	Зач. св. Анни
23	10	Ч	Мини і Ермогена	Вікторії д. і м.	Мини мч. і Ермог.
24	11	П	Даниїла прп.	*Нав.* Адама і Є.	Даниїла прп.
25	12	С	Спіридіона єп.	**Різдво Христ.**	Спиридона єп.
26	**13**	**Н**	**Праот.** † Евстрат.	**по Р. Стефана**	**Праот.** Авксен.
27	14	П	Тирса і Левкія мч.	Івана ап. і єв.	Калиника мч.
28	15	В	Елевтерія сщм.	Дітий уб. у В.	Елевтерія сшм.
29	16	С	Ангея пр.	Томи єп.	Аггея прор.
30	17	Ч	Даниїла пр.	Евгенія єп.	Даниїла прор.
31	18	П	Севастіяна мч.	Сильвестра п.	Севастіяна мч.

Сонце сходить:	заходить:	Місяць сходить:	заходить:
5 груд. 7·34	16· 7	9·19	18·24
19 „ 7·47	16· 8	18·33	8·57

ВАЖНІШІ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ

6. 12. 1240 р. Батий здобув Київ. 14. 12. 1918 р. війська Директорії заняли Київ. 23. 12. 1595 р Українська Церква підчинилася Папі Римському (Берестейська Унія). 25. 12. 1917 р. Початок першої українсько-большевицької війни. 27. 12. 1918 р. Початок першої офензиви У. Г. А. на Львів. 27. 12. 1648 р. Тріюмфальний вїзд гетьмана Богдана Хмельницького до Києва. 29. 12. 1724 р. Смерть Павла Полуботка в тюрмі, куди його запроторив московський цар Петро.

ГЕРОЙСЬКА СМЕРТЬ ПОР. В. ТОТУЄСКУЛЯ.

Подав: М. Бонковський був. хор. У. Г. А.

По здобуттю Давидова Українськими військами пішов зараз-же бій за Сихів під Львовом. До здобуття цієї місцевости і по-біди причинився у великій мірі командант батерії пор. Н. В. Тотуєскуль, що походив родом з Буковини та зараз же в перших листопадових днях зголосився до служби в Галицькій Армії. Він скоро зорґанізував у Коломиї гарматню батерію та вже з кінцем листопада 1918 р. був з нею на підльвівському фронті. Тут зла-див теж перший у Галицькій Армії панцирний поїзд, що скла-дався з двох льор з гарматами і скорострілами та ваґону, де містилась охоронна чета піхоти. Цим поїздом робив пор. Тотуєскуль нераз виправи на неприятеля. При помочи цього панцирного поїзду вибили наші війська неприятеля зі Сихова.

Та побіда коштувала життя пор. Тотуєскуля. Дістав він з поблизької хати кулю в саме чоло, як при гарматі через да-лековид розглядав околицю. Життя героя пробували ще ратувати. Заразже увільнили льокомотиву та в скоро дочіпленому ваґоні повезли тяжко раненого в шпиталь до Станиславова. Пор. В. То-туєскуль живий туди вже не доїхав.

АЛЬМАНАХ
„ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

РІЧНИК XVI.

ПІД РЕДАКЦІЄЮ
Др. ІВАНА ІВАНЦЯ
ОБГОРТКА
АРТ. МАЛ. В. ЛАСОВСЬКОГО

ЛЬВІВ, 1937.

ЗМІСТ:

Стор

1. **У двацятиліття** 1
2. **Сімнацята весна** — Ф. Невестюк 3
3. **Традиція української державности** — Др. Микола Андрусяк . 4
4. **Царська імперія впала. Рік 1917.** — Аґатон Добрянський . . 13
5. **Український військовий рух на Придніпрянщині в 1917. р.** — М. Григороич 17
6. **»Столпи« княжої України** — Володимир Січинський 20
7. **Галичина в історії України** — Омелян Терлецький 28
8. **Політика короля Данила Романовича (1245—1264)** — Теофіль Коструба 36
9. **Офензива Керенського** — О. Думін 40
10. **Поручник Микола Міхновський** — Варфоломій Євтимович . . 46
11. **День 5-го липня 1917. р. в Києві** — Федір Дудко 54
12. **Зустріч У. С. С. з Полуботківцями** — І. Іванець 61
13. **Вітовський як політичний провідник стрілецтва в 1917. р.** — Мирон Заклинський 64
14. **Українська пропаґанда серед »сибіряків« і »туркестанців« у революційні часи** — Всеволод Петрів 68
15. **Початки »Січових Стрільців«** — М. Матчак 72
16. **В гостях у княгині Лопухіної-Демидової** — А. Добрянський 75
17. **Армейський вишкіл 1917. р.** — М. Горбовий 80
18. **Духи в Черчу** — О. В. 83
19. **Війна й полон** — М. Скидан 85
20. **З перших боїв з большевиками** — М. Палажій 89
21. **Боєвий віз в історії віків** — І. І. 90
22. **Як повстав культ невідомого вояка і хвилина мовчанки** — І. Рошкевич 95
23. **Мої приятелі** — Яр. Скопляк 97
24. **Конспірація Богдана Хмельницького** — І. Горишівський . . . 101
25. **Спроба орґанізації українського леґіону на боці Антанти** — П. Ковжун 104
26. **Наступ українського війська на книгарню** — І. Шендрик . . 108
27. **Музики на стрітення** — Денис Лукіянович 112
28. **Українське військо в Маньджурії** — І. Світ 115
29. **Де не можна перелізти, треба перескочити** — Р. Леонтович 122
30. **Незнаний стрілецький твір** — І. І. 126
31. **За золотосяйний Київ** — М. Булґаков 130
32. **Україна в потягах** — В Приходько 138
33. **Невикористана зброя** — пор. П. Присяжний 142
34. **Як зустріли революцію 1917. р. полонені українці в таборах?** В. Сімович 148
35. **Відгуки революції на Слобожанщині в 1917. р.** — М. Дуда . . 151
36. **Пісня полягл х** — Р. Кіплінґ 154
37. **Ідея чи фікція?** — др. М. Коновалець 155

Ілюстрації до геройств — І. Іванець.

РІК 1917.

Українське військо проходить перед будинком, у якому засідала Центральна Рада і 4-им Універсалом оповістила, що: „Від нині Українська Народня Республика стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу".

У двацятиліття.

Минає двацять літ від зриву великої російської революції, що вибухла в четвертому році світової війни. Могутні гати самодержавя, будовані віками, не видержали під напором живих сил народів. Перемогла стихія. Царат впав.

Сповнилося пророцтво Тараса Шевченка.

В огні революції збудилась окрадена Україна. Окрадена з самосвідомости, з традиції, вона освідомила свої окремі інтереси, свої цілі, свою міць. З моментом, коли залопотів кривавий прапор соціяльної революції, вмить високо піднялись жовто-блакитні прапори українського національного визволення. Підняла їх стихія народу, що забажав визволення з неволі століть. Під звук боєвих сурм та глухий грохіт стрілів, старовинний знак Володимира Великого став державним гербом української республики. Так повстав звязок із найдавнішою державною традицією рідної землі. Боєві відділи, що стихійно утворилися, приняли і історичні назви колишніх вождів-гетьманів.

У зустрічі століть краса відродження України.

В 1917 р. У. С. С. — та авангарда українського війська, перестали бути виключним поняттям української збройної сили. Повстає Армія У. Н. Р., а в її ряди голосяться сини зі всіх країн великої Української Землі. Високо піднімають С. С. у Києві прапор боротьби за суверенність і незалежність своєї нації.

Минає двацять літ.

Що значить дві десятки літ у історії, у тій предовгій мандрівці століть? Дуже мало! Та як важні для Української Нації ті дві десятки літ, що минули від 1917 року.

Великі, радісні та безмірно трагічні! Вони започаткували процес, що спішить до свого апогею. Ті літа оформили наскрізь живе і переконливо самозрозуміле поняття Української Нації, обнятої спільним інтересом життя всіх. Вони й визначили завдання: перевести в дійсність тяжку науку кривавих змагань!

Вільна Батьківщина це конечність життя — передумова свобідної творчої праці її горожан. Вільна Україна теж в інтересі культурного людства. Досвід історії вчить, що, якщо людська цивілізація має розвиватись, то вона не може підсилюватись лише одним вогнищем. Для цього треба багато вогнищ, які є взаїмними суперниками і які піддержують вогонь, забезпечуючи його існування, на випадок, коли одно з них погасне. Французький письменник Жорж Вальоа каже: „Нації для цивілізації є тим, чим роди для звіринного світа, вони є ріжноманітними досвідами в найчисленніших напрямках, щоби життя і культура не опинились перед невилазною стіною, до якої може довести рух в одному напрямі. Про це свідчать могутні імперії, що розпалися, великі цивілізації, що перестали існувати. Про це пророчисто говорять теж живі сили народів, що остоювались, творили і не дали запастися світові в безодню варварства".

Двацятиліттю великого зриву, стихійному пробудженню Української Нації над Дніпром, державнотворчим змаганням присвячуємо наш календар на рік 1937.

Двацять останніх літ для всіх українців — це цілі століття дорого заплаченого і закріпленого великими жертвами досвіду.

Ці жертви не пропадуть марно. Вони вже обеднали увесь народ в його національних стремліннях і витичили шлях для дальшого походу!

Ф. Невестюк

Сімнацята весна.

I.

Вона була така чудова
Ота сімнацята весна!...
Дріжали тюрми і окови,
Вставала нація вільна...

Прогули дні неволі, гнету,
Кругом нове життя цвіло
І линув день воскресний, третий...
Будилось місто і село...

Котився золотим хоралом
Вільних грудей свобідний спів
І в світ несли універсали:
Слова розкованих рабів.

О, так — вона була чудесна
Ота сімнацята весна!
Так радісно і так воскресно
Вгорі шуміли знамена...

II.

Вона була буйна, іскриста,
Як келих хмільного вина...
Святково так, так урочисто
Настроювала всіх вона...

В ті дні, великі, незабутні,
В ті дні, що цвіли наче крин,
Забулися криваві будні,
Де сум і кат і кнут царив.

Народ, задивлений у сонце,
Зненавидів віки пітьми,
З раба став гордим оборонцем
І волю захищав грудьми.

І гомін сурм грімкий, потужний
Котився по місті і селі,
Де вчора тільки ліра тужно,
Там нині брязкали шаблі.

Др. Микола Андрусяк

Традиція української державности.

(У 20-ліття її відродження — 1917-1937).

Будування української держави в 1917-1920 рр. було завершенням доби відродження українського народу, що продовж століть змагав до вільного, державного життя. Ці змагання, повні трагічної боротьби за власну державність, хоча в різних періодах історії проявлялися під питомими для цих періодів кличами та у відповідних їм видах, всетаки творять безперервну ланку в житті нашого народу. Державність княжої доби зберігалася в народній традиції аж до часів нових державницьких змагань народу в козацькій добі; на оформлення української державности в нових часах впливала також традиція і княжої і старо-гетьманської (козацької) доби, очевидно поруч сучасних прямувань поневолених націй до власної держави. Окремі доби державного життя в Україні, що продовж її всієї історії вязалися з собою завдяки традиції, розглянемо саме ось тут.

I.

Стара київська держава — Русь — як звуть її сучасні літописи — обєднала в X-ому столітті всі східньо-славянські племена завдяки воєнній підприємчивости варязьких вікінґів. Первісне звено цієї держави був шлях »від варягів до греків«, від Балтійського до Чорного моря через Волхву на Великий Новгород в напрямі верхнього Дніпра, а ним до Києва й Чорного моря. Цим шляхом до початків XI ст. прибували на службу київських князів дружини вікінґів. Колиж вікінґи перестали напливати, стратив цей шлях своє первісне важливе значіння для розвитку й могутности київської держави; тим більше, що внаслідок приходу на чорноморські степи орд кочовиків шлях з Києва Дніпром до Чорного моря для звязків з Византією перервався.

Князі Рюриковичі змагали оперти свою силу на тому населенню, з яким вязали їх почуття народньої єдности. Такою людністю в київській державі було якраз населення її Півдня — України; в Україні вже після заведення християнства в київській державі зникли старі племінні назви полян, сіверян, деревлян, дулібів й інших; тимчасом про племінні назви предків нинішніх білорусів і москалів — славянських кривичів, радимичів і вятичів та різних фінських племен, про їх невдоволення з того приводу, що князі настановляли в їх землях посадниками (намісниками) »руських« дружинників, себто тих, що походили з України, — маємо літописні вістки ще продовж XII ст. Очевидно, князі змагали засимілювати ці племена; бачимо це наглядно на чернигівському князівстві, якого тери-

торія простягалася в північно-східньому напрямі на землю вятичів і фінських племен в області горішньої Оки, але княжі осередки лежали на південному заході — в Україні. Та ці спроби асиміляції півночі півднем не вдалися; навпаки, князі, що пішли з Києва княжити серед славянсько-фінських племен в області горішньої Волги, вже у другому поколінні асимілюються з тамошнім населенням; суздальський князь Юрій Мономахович ще тужив за Києвом і ставився з пієтизмом до »руської землі«, але вже його син Андрій Боголюбський був засимільований суздалець і жорстоко зруйнував Київ у 1169 р.

Київ, що став ареною княжих міжусобиць, не надавався більше на політичний центр. Він був за близько Чернигівщини, якої князі Ольговичі самі зчаста посягали по владу над Києвом або займали хитке становище в часі боротьби за нього Мономаховичів волинських з Мономаховичами суздальськими; до того близько степу, на якому раз-у-раз появлялися свіжі орди кочовиків. Державне життя в Україні мусіло шукати своїх осередків дальше на захід і прибрало з кінцем XII ст. форму галицько-волинської держави. Ця держава обняла на короткий час усі старі українські землі за винятком турівського, чернигівського й переяславського князівств. Була вона напродовж століття заборолом Европи перед татарами, в боротьбі з якими пробувала безуспішно шукати опертя у своїх західніх сусідів. Всетаки і без цієї помочі галицько-волинська держава видержала ціле століття, як продовження давньої київської держави.

Одначе хоча вона зберігала київські державні традиції, лад у галицько-волинській державі уляг впливам її західніх сусідів. У державному житті старої київської держави рішали три чинники: монархічний (князь), аристократичний (боярська дума) і демократичний (народнє віче). В галицько-волинській державі прийшла до переваги аристократія (бояри) над князем і вічем, що сталося, очевидно, під впливом західніх держав, в першу чергу Угорщини й Польщі. Дальший розвиток цього аристократичного ладу бачимо в пізнішому литовсько-руському князівстві, що перейняло традиції старого державного життя України й Білоруси, замінюючи їх після литовсько-польської унії мало-помалу польськими формами. Процес цей від першого польсько-литовського унійного акту в Креві (1385) переходив постепенно різні етапи, серед яких проявлялися змагання литовсько-руських князів до самостійности, аж врешті в люблинській унії в 1569 р. приневолили поляки Литву зречися українських земель за винятком Полісся й частини Підляшшя. Разом з тим прийшов занепад державних староруських традицій не тільки на українських землях, прилучених до Польщі, але й на Поліссі й Білій Руси, що залишалися при Литві. Українські і білоруські вельможі та шляхта, нащадки колишніх князів і боярів, задля урядів і через подружжя з поляками масово асимілюються.

II.

Разом із польщенням нащадків колишніх князів і боярів, що були носіями традиції власної державности, виринала небезпека, що ця традиція завмре в Україні зовсім. В 1610 р. визначний церковний діяч і письменник Мелетій Смотрицький (1578-1633) в своїому творі »Тренос або Плач Східньої Церкви« вичислює низку українських і білоруських княжих родів, що покинули свій нарід. В тому часі дрібна не спольщена ще шляхта разом з міщанством гуртувалася при церквах у більших містах у братства, які в першу чергу змагали піднести рівень освіти серед громадянства. Перед вело львівське Успенське братство, що від 1593 р. стало Ставропигією, себто в церковних справах залежнє безпосередно від царгородського патріярха.

Із Львівської ставропигійської школи виходили діячі, що працювали згодом у різних місцях України. В 1615 р. гурток галичан основує у Києві Богоявленське братство, до якого вписується з усім козацьким військом гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, також галичанин родом. Він перший спробував звязати козаків з тодішніми релігійними й культурно-національними змаганнями в Україні та взяв під козацьку охорону київську православну митрополію, не признану польським урядом. Зате київський митрополит Йов Борецький, галичанин родом, разом з православними українсько-білоруськими єпископами, в своїй »Протестації« — обороні православної церкви (1621 р.) — назвав козаків носіями славної військової традиції київських князів Олега Віщого й Володимира Великого. Те саме зазначив тодішний ректор київської школи Богоявленського братства Касіян Сакович у своїх »Віршах на жалісний похорон чесного лицаря Петра Конашевича Сагайдачного, гетьмана війська його кор. милости запорозького«, виголошених учнями цієї школи на гетьманських похоронах у провідну неділю 1622 р. Сакович повторив за »Протестацією«, що предки козаків за монарха Олега »пливали в човнах по морі й на Царгород штурмовали, хрестилися за монарха Володимира й жили статочно в тій вірі, якої статочно тримаються й козаки, що готові за неї вмерти«; до того додав, що серед козацького війська бували князі й пани, себто натякав на те, що козацькими вождами були князь Дмитро Вишневецький, основник Січі, що походив від литовського пануючого роду Ґедиминовичів, князі Богдан і Михайло Ружинські, та багато шляхтичів, до яких зачислявся й Петро Конашевич Сагайдачний.

Тенденцією і »Протестації« Борецького та православних єпископів і »Віршів« Саковича було впоїти в козацтві переконання, що вони є наслідниками княжої традиції на місце спольщених князів і шляхти (колишніх боярів). Гейби відчували автори цих творів, що за недовгий час козаки будуть

справжніми будівничими української держави. Прийшов 1648-ий рік, в якому засяла зоря слави гетьмана Богдана Хмельницького; перед святом нашого Різдва приймав урочисто Київ побідника зпід Жовтих Вод, Корсуня, Пиляви, Львова й Замостя; зустрічав його у Києві єрусалимський патріярх Паісій разом з київським митрополитом Сильвестром Косовом, духовенством та професорами й вихованцями київомогилянської колєгії.

Під впливом розмов з патріярхом і київською інтеліґенцією пляни гетьмана ширшають, він думає про незалежну українську державу. І цей задум кермував уже далі гетьманською політикою, якої пляни вироблялися з розвитком подій. Його очі спрямовуються в першу чергу на Молдавію, що в тому часі була зближена до України не тільки під ґеополітичним і релігійним, але і під культурним оглядом. Можна здогадуватися, що через посвоячення з молдавським господарем Василем Лупулом гетьман задумував прихилити на свій бік його зятя литовського гетьмана князя Радивила. Невдача молдавських плянів приневолює Хмельницького шукати опори в Москві, якої протекцією дуже скоро розчаровується; через те гетьман удержує далі звязки з Туреччиною, навязані ще в початках повстання, а крім того із семигородським князем Юрієм Ракочієм, шведським королем Карлом X. і бранденбурським курфірстом Фридрихом Вільгельмом. З ними плянує він поділ Польщі, при чому до козацької держави мали належати не тільки українські, але й білоруські землі. Смерть дня 6 серпня 1657 р. не дає гетьманові здійснити його задумів.

Причина того, чому Хмельницький не міг сам без помочі чужих держав створити незалежної української держави, лежала головно в тому, що територія його влади майже звідусіль мала відкриті границі. До того він не розпоряджав відповідною кількістю інтеліґенції, вишколеної до державної праці, та засобами старої і сильної держави; війна, фінанси, державне господарство, адміністрація, звязки з сусідніми державами — — все треба було створити і все лежало на його голові. Мусів добирати і вчити людей, вглядати в найдрібніші подробиці. А добирав він їх і зпосеред тих козаків, що мали за собою традиції козацького старшинського роду, і тих, що тільки за нього пристали до козацтва, зпоміж шляхтичів православних і католиків, врешті зпоміж чужинців захожих на Україну для воєнних пригод з усіх усюдів. З них витворився стан козацької старшини, що стала носієм державницьких ідей Богдана Хмельницького.

Його найближчі співробітники Іван Виговський, Іван Богун, Яким Сомко і Василь Золотаренко пробують довершити його діло, шукаючи одначе опори в союзі — перші з Польщею, другі з Москвою. І одні і другі патріоти-державники, хоч ішли різними шляхами, вмирають за свою ідею за доносом або за

наказом креатур, що вештались також на дворі великого гетьмана й набрали там аспірацій до гетьманської булави, Павла Тетері та Івана Брюховецького. Але ще залишився один сподвижник Богдана, вірний його ідеї української державности — Петро Дорошенко. Він і підняв прапор української незалежности й соборности саме в часі, коли Московщина й Польща замирилися й поділили Україну поміж себе. Біля гетьмана Дорошенка, цього »Сонця Руїни« та його невідступного дорадника-друга київського митрополита Йосифа Нелюбовича Тукальського згуртувалися всі українські самостійники того часу.

Трагічний був кінець державницьких змагань Дорошенка, одначе ідея української державности не вмерла разом із смертю її духовного речника митрополита Йосифа Нелюбовича Тукальського († 1675), не завмерла також разом із засланням гетьмана Петра у Московщину (1677-1698). Залишилася вона живою в серцях усіх дорошенківців, що після вилюднення Правобережної України опинилися під лівобічним гетьманом Іваном Самійловичем. У найближчому окруженні останнього знайшлися деякі дорошенківці, що були елементом політично виробленим. Їм поручав Самійлович також важніші дипльоматичні місії та без сумніву під їхнім впливом змінилася і його політика. Він почав протиставитися московській політиці та змагав — правда безуспішно — приєднати до Гетьманщини Правобережжя й Слобожанщину; врешті за неприхильне його відношення до польсько-московської коаліції проти Туреччини й Криму, Москва позбавила його гетьманського уряду (1687 р.).

У хвилині упадку Самійловича були серед його генеральної старшини три колишні дорошенківці: генеральний суддя Михайло Вуяхевич, сподвижник всіх кращих гетьманів з доби Руїни — Якима Сомка, Петра Дорошенка, Івана Самійловича й Івана Мазепи, що вкінці під іменем Мелетія був архімандритом Києво-Печерської Лаври, генеральний осавул Іван Мазепа та Василь Кочубей. Завдяки свому політичному виробленню мали вони вплив на козацьку старшину, з ними числилися і московські воєводи і тому не диво, що один з них — Мазепа дістав гетьманську булаву.

Сучасник Руїни й колишній співробітник Дорошенка — Мазепа вів довший час мирну, льояльну політику супроти Московщини, без сумніву з огляду на культурне й матеріяльне піднесення України, знищеної доволі наслідком гетьманських усобиць у часах Руїни. Але в часі північної війни надокучила козакам опіка московського царя, що раз-у-раз домагався висилки нових козацьких відділів та постачання живности й кінського матеріялу на війну, підчас коли московські зазіхання на козацькі права й вольности ставали чимраз докучливіші. Тоді серед козацької старшини з гетьманського окруження, почали вестися тайні балачки про зрив з Москвою.

Наміряючи визволити Україну зпід московського ярма, Мазепа навязав звязок з польським королем Станиславом Лещинським, союзником шведів, і за його посередництвом звернувся в 1707 р. до шведського короля Карла XII. з пропозицією заключення союзу. Але легкодушний молодий шведський король злегковажив тоді предложення нашого гетьмана. Завернув Карло XII. з Білоруси на Україну щойно в 1708 р., коли москалі, відступаючи перед шведами в напрямі Москви, все за собою нищили. На Україну кинули москалі, що здавили саме тоді донське повстання Кіндрата Булавина, значні військові сили та захопили Стародуб та інші українські городи. В перших днях листопада 1708 р. Мазепа злучився із шведським військом, а вже зловісного 13 листопада москалі зруйнували його столицю Батурин, 17-го з царського наказу вибрано гетьманом стародубського полковника Івана Скоропадського, що хоча був однодумцем Мазепи, не вспів з ним получитися. До Мазепи вспів ще прибути тільки кошовий Кость Гордієнко із запорожцями, що проявляли в тому часі велику свідомість української державницької думки та обстоювали права Запорожської Січі до Чорноморського побережжя навкруги лиману Дніпра, покликуючись на те, що перед 300 роками опанував цей простір великий князь литовсько-руський Витовт.

Мазепинський зрив, як вислів козацьких змагань за власний державний лад і незалежність України, був черговою спробою збудувати українську державу. Перший тайний договір Мазепи з королями Станиславом і Карлом XII. у початках 1708 р. нагадував гадяцький договір гетьмана Івана Виговського з Польщею в 1658 р. Другий великобудищанський шведсько-український договір з 8 квітня 1709 р. займався головно актуальною в тому часі справою поборення спільного ворога й визволення зпід його панування України. Щойно третій договір мазепинської еміґрації після вибору гетьманом Пилипа Орлика в Бендерах 26 квітня 1710 р., що на нього дав свою згоду 21 травня Карло XII., формував Україну незалежною і від Польщі і від Московщини. Цей договір, в якого тексті згадувалося, що гетьман Мазепа пішов слідами свого попередника славної памяти пресвітлого гетьмана Богдана Хмельницького, союзника шведського короля Карла X., діда Карла XII., — хоча його заключено після смерти Мазепи († 2. X. 1709), був без сумніву вислідом його попередньої політики.

Але спроби гетьмана Пилипа Орлика визволити Україну зпід московського ярма мали тільки хвилевий успіх весною 1711 р.; зпід Білої Церкви мусів він відступити знову на турецьку територію. Дальша його діяльність для виборення незалежности України проявлялася тільки в заходах по різних европейських панівних дворах, де виказував пекучу потребу створення української держави для протиділання загрозі Росії всім европейським державам. Та його діяльність в цьому на-

прямі, як також його сина Григора й двох інших послідовних мазепинців Федора Мировича й Федора Нахимовського не дала бажаних наслідків. Зновуж ті колишні мазепинські полковники, що примирилися з залежністю України від Росії, Іван Скоропадський, Павло Полуботок і Данило Апостол, один по одному на становищі гетьмана, старалися також безуспішно оборонити бодай автономію України. Останній гетьман козацької України Кирило Розумовський, хоча привик до петербурського царського двору, всетаки зберігав любов до своєї батьківщини й по змозі обстоював її інтереси та переводив деякі корисні реформи в краю. Але він з волі цариці Катерини II. мусів зректися в 1764 р. гетьманства, коли козацька старшина хотіла установити гетьманський уряд дідичним у роді Розумовських.

III.

Козацька старшина болюче відчула скасування Гетьманщини; коли в 1767 р. цариця скликала до Москви комісію для перевірки законів та уложення нових, козацька старшина, духовенство, козаки й міщани домагалися привернути Україні її давні права й порядки згідно з переяславським договором Богдана Хмельницького 1654 р. Та російський уряд послідовно нищив в Україні останки автономного ладу; після зруйнування Запорожської Січі (1775), скасовано в Україні й козацький військовий лад і заведено кріпацтво (1783). Тоді представник колишньої козацької старшини, перетвореної в дворянство (шляхту), бувший миргородський полковник Василь Капніст їздив у 1791 році до Берліна, де пробував знайти поміч прусського уряду проти московської тиранії. Також зверталися українці в тому часі за поміччю до французького уряду.

У часі наполеонівських воєн сподівалися й українці свого визволення; маршалок переяславського дворянства Василь Лукашевич проголосив на якомусь обіді тоста »за здоровля Бонапарта«, що цікавився Україною, воюючи з Росією. Цей Лукашевич у 20-их роках XIX ст. був одним із орґанізаторів »Тайного українського товариства«, з яскравою самостійницькою течією. Це товариство було передвісником основаного в січні 1846 р. у Києві тайного »Кирило-Методіївського Братства«, в якому згуртувалися тодішні чільні українські діячі й письменники Тарас Шевченко, Микола Костомарів, Пантелеймон Куліш і інші. Діяльність »Кирило-Методіївського Братства« викрив російський уряд у березні 1847 р. і тоді увязнено й порозсилано по різних далеких сторонах його членів, що змагали до зєдинення всіх славянських народів у »Славянських Зєдинених Державах«, які складалися б з окремих національних держав, серед них української. З книжки о. Василя Подолинського, що появилася в Сяноці 1848 р., довідуємося, що і серед галичан знайшлася ґрупа, яка хотіла »Руси вільної, незалежної«.

Продовж XIX ст. провідники українського руху на Придніпрянщині були за славянською федерацією й не проголошували своєї думки зірвати зовсім з відродженою Росією. Щойно в 1900 р. повстала Революційна Українська Партія, якої кличем була цілковита незалежність України. Цей клич находить відгомін у програмах усіх українських національних партій по обох боках російсько-австрійського кордону та поширюється серед українського громадянства продовж 1-ого десятиліття XX ст. На передодні світової війни повстають у Галичині завязки українського стрілецтва для боротьби за незалежність України. Від початку світової війни Українські Січові Стрільці станули до збройної розправи проти війська російської держави, гнобительки українського народу.

З вибухом революції у Росії в березні 1917 р. проявилися державнотворчі змагання українського народу. Свою волю до власного державного життя проявив він не тільки в своїй старій батьківщині над Дніпром, Богом, Дністром і Донцем, не тільки над Кубаню серед кубанських козаків — нащадків колишніх запорожців, але також по всіх закутинах бувшої царської імперії, де тільки були оселі українських поселенців: Саратівщині, Самарщині над Волгою, в Ташкенті, на Сибірі в Омську, Томську, Новомиколаївську, Красноярську, а найбільше на т. зв. Сірому Клині (гол. місто Славгород) та на Зеленому Клині над рікою Амуром, де українські кольонії створили Нову Україну. Колиж упала габсбурська монархія, виявила свою волю за українською державністю й соборністю не тільки Галичина й Буковина, але й гноблені досі мадярами в 1000-літній неволі закарпатські »руснаки« на народніх вічах, що по всіх місцевостях Закарпаття аж ген у далеко на захід висунених Любовні над Попрадом і Пряшеві заявилися за злукою з українською державою.

В будуванні нової української держави взяли участь усі стани, тому її характер був всенародній, що окреслювала її назва: »Українська Народня Республика«. Але нова українська республика, хоча була оперта на новітніх державних засадах, не зривала з традицією. Не тільки її столиця Київ навязувала до традиції княжої київо-руської держави Володимира Великого, але також герб-тризуб та монетну одиницю-гривну приняла Українська Народня Республика, як знак, що вона є наслідницею київської держави. Навіть історик Михайло Грушевський, що був головою Української Центральної Ради, проєктував назвати поодинокі округи Української Народньої Республики такими назвами, які були в княжих часах. Зновуж організація новітнього українського війська і галицьких Українських Січових Стрільців, українських республиканських військ у часах Центральної Ради, гетьманського війська, Армії УНР у часах Директорії та Української Галицької Армії навязувала до козацьких військових традицій. До козацьких традицій

Гетьманщини намагалися навязати »хлібороби-власники«, що проголосили гетьманом України ґенерала Павла Скоропадського. Але, хоч які живі були козацькі традиції на Придніпрянщині, чого виявом було орґанізування в часах Центральної Ради своєрідної міліційної армії під назвою »вільного козацтва«, нова Гетьманщина не стала популярна серед ширших кругів українського громадянства; причина того була в тому, що в найближчому окруженні гетьмана були ворожі українству москвичі; гетьман, хоч із старого козацького гетьманського роду, але вихований в російському дусі, повернув до українства щойно в початках будування української держави, не здобувся на те, щоби вести виключно українську національно-державну політику.

Українська відроджена держава, почалася під кличем автономії України в федерації з Росією; але в дальшому її розвитку її провід Центральна Рада й Ґенеральний Секретаріят мусіли з ходом подій рішитися на проголошення самостійности України (22. І. 1918) та на боротьбу за неї з Московщиною, що тепер прикрилася червоним прапором комуністичного інтернаціоналу.

Етапи в розвитку відродженої української державности нагадують подібні етапи в розвитку державницької політики гетьмана Богдана Хмельницького, подекуди також політики гетьмана Івана Мазепи. Державні змагання обох великих гетьманів, хоч не завершилися, але стали цілющим джерелом для грядучих поколінь старої Гетьманщини в боротьбі за свої державні права. Хоч Гетьманщина обмежувалася тільки простором України по обох боках Дніпра, то традицію гетьманських державних змагань плекав весь український народ у добі свого національного відродження аж до нового свого Великого Зриву. Цю традицію гетьманської, козацької України зміцнював він історичними пригадками ще старшої своєї державности з княжих часів. Якуж велику державну традицію полишили українському народові його державні змагання 1917–1920 рр., що не обмежувалися тільки простором по обох боках Дніпра, Дністра, Буга, Сяну, Попраду, Тиси й Прута; висловили свою українську державну думку й нащадки колишніх Запорожців — кубанські козаки, заявилася за українською державою й чорноморська фльота. Змагання за українську державність проявилися широким відгомоном навіть серед тих, яких мати-Україна не могла колись прокормити, та які мусіли шукати своєї хліба-долі на Далекому Сході, над берегами Амуру й Японського моря.

Ось і дороговказ та підстава для майбутнього українського державного будівництва.

Агатон Добрянський

Царська імперія впала. Рік 1917.

(Уривок із споминів).

Дня 23 лютого по старому стилю не завважило населення півтора-міліонового міста Петрограду ніяких змін.

Трамваї їздили, як передше, люксусові авта і повозки вганяли наввипередки по Невському проспекту. Бундючні городові, гордо вказували руками напрям. Військові відділи маширували. В каварнях і ресторанах гучне та веселе життя по старому — шампанське стріляло, дівчата на колінах. В участках і поліцейських управах ішли строгі переслухування. В Петропавловській кріпости й інших вязницях тулили вязні свої обличчя до залізних грубих крат.

Суди переводили розправи, як завжди. Одне було замітне, а саме, шо рідня політичних вязнів не дуже-то була настирлива з хабарями, що були інтеґральною частиною діяльности поліційних орґанів. Словом. велике місто, — старий порядок, війна за сотнями миль, купці заробляють, рублі пливуть рікою, в палатах — панує цар.

А що якийсь там малий гурток невдоволених робітників, мрійників студентів, чи малоросійських самостійників, що навіть шумно називали себе революціонерами, хоче скаламутити публичний порядок, відгрожується, то річ знана, що влада з ними подрочиться як кіт із мишкою. Як схоче, запроторить усіх у вязницю, закує в грубі ланцюги-кайдани, вишле на Сибір; як схоче — розстріляє, або прямо повивішує.

Вчора говорив у свому кабінеті головний поліцмайстер із представниками зревольтованих робітників (між ними були й студенти та й представники партії, але всі назвали себе робітниками). Він не покликав їх на серіо, він, згідно з учорашнім обіжником в „Послєдніх Новостях“, хотів їх по батьківськи остерегти. а по суті побавитися з ними. Сама їх поява й домагання були признанням їх до вини. Адже відомо, що кожний робітник, студент, чи підозрілий урядовець мав свого поліційного ангела хоронителя — немає чого боятися. За день, два — допит. Нагайкою з оловяними кульками по плечах, пястук із боксером між очі, темний льох, три дні посту, бетонова холодна долівка, прикування до стіни, зубела в рот на дві годони. Ох як посмирніють ті революціонери: — зразу їх родини, а опісля й вони самі — „відважні провідники“ — проситимуть ласки.

На день 24 лютого заповідали ці безтямні дурники свій виступ. Буде жниво, будуть заслання, розстріли і вішання, але будуть і відзначення, медалі, підвишка платні, побільшення рядів поліційно-жандармського стану. Відкривається велике поле пописуватися тайним поліційним аґентам. Вони вночі

і вдень вестимуть винних і невинних. Вони будуть вступними прокураторами, з ними говоритиме їхня влада, яка аж тепер переконається, що два їх більше варті, ніж сотня мундурованих.

Шпики затирали руки і виповнювали свої нотатки сотнями прізвищ нових жертв. Вони знають, що ніч перейде спокійно, а завтра, з ким не стрінулись би, говоритимуть лагідно, а що найважніше, вдаватимуть, що вони вірять серіозно в переворот, бояться робітничого руху, ба навіть потайки сприяють йому. Треба вдобритись, а то мало винюхають.

Двоє людей поважно турбувалися завтрішнім днем: міністр внутрішних справ та військовий начальник петроградської округи. Вони відповідальні за лад, спокій і порядок у столиці. Вони мають інформації, що заповіджена революція — справа поважна. Вони знають, що велика кількість революціонерів і прихильників революції звільнилися під ріжними прикривками з фронту, та від 14 лютого не полишили столиці. А що найважніше, ці люди мають у руках зброю й леґально носять військовий мундір. Цивільні це маска.

Распутін, Штюрмер,* Марія Фйодоровна,** Микола Миколаєвич,*** бурхливе засідання державної думи, неуспіх на фронті — це люди і справи, що сильно потрясли громадською думкою держави й суспільности — словом, вода на млин революціонерів.

Єдину надію покладає влада на ґвардію його імператорського величества. Це вірні малороси. Вони не зрадять, бо ж вони ґвардія, а не просте військо. Міністр і військовий начальник оцінювали ситуацію згрубша, кинувши кілька замітних штрихів. Вони не взяли під увагу того, що робітники були тільки знаряддям революції, а команда спочивала в руках кваліфікованих сил — есерів, есдеків, а почасти й анархістів. Вони не знали, що ці орґанівації мали своїх людей у всіх клітинах державного апарату. Недоцінювали того, що широкі маси дістали в руки зброю. А вже байдужним було питання поодиноких національностей, що їх російський імперіялізм давив безоглядним способом. Ніяк не надіялись, що завтра виросте грізний ворог ізпід землі.

Цілу ніч працював революційний штаб. Плян виступу передискутовано до тонкощів уже сотний раз. Ці люди знали добре ситуацію, були рішені на все та готові кожної хвилі на втрату життя. Не боялися вони поставленої на ноги поліції та ступайків-жандармів, яких ненавиділи в цілій імперії, зате єдиною турботою у них була царська ґвардія: волинський і преображенський полки, кубанські та донські козаки. В цих

---

* Президент російських міністрів.
** Імя цариці.
*** Стрий царя, начальн. вожд. російської армії 1914-1915 р.

військових формаціях найціннішим скарбом були вірність, послух і честь. Вони зарубали б рідного брата, коли б він відважився піднести руку на владу, або зневажив царя-батюшку. Рослі, ситі, гарно одягнуті, при грошах, виріжнені між військом в державі 160-міліонового населення.

Піднявся з місця знаний революціонер, студент Неронович. Це кремезний молодий чоловік, глибоко освічений, свідомий українець — людина, якій підлавався кожен, хто її слухав — демон маси.

— Товариші! — Завтра повалимо імперію, а на місце її поставимо ряд незалежних республік. Нині прощаємося з конспірацією і від цієї хвилі діємо явно. Не бентежтеся тим, що влада має деякі наші накази. Вони підступні, ми вмисно їх підсунули. В усіх дільницях міста все приготовано. В краю теж. За кордоном знають наші товариші про наш виступ. Прошу хвилину більшої уваги — хочу говорити про ґвардію. Серед ґвардейців працював комітет більше двох місяців. На поміч йому впав, немов із неба, п. К.* Прийміть до відома, що ґвардія це український елемент. Вона дала слово нас підтримати.

— Чи заанґажований хто з командного складу, запитав Мікін.** — Не можу дати жадної відповіді, сказав строго Неронович. Товариші, я скінчив — година 3·30. Лишається несповна чотири години для відпочинку. Наказую не ночувати дома, кожен на призначеній стійці.

Мовчки піднялись 37-чоловік з місць — люди ріжного віку. Розпрощались. Неронович стиснув міцно кожному руку.

Марсове поле, це велика площа, призначена на маніфестаційні виступи. Вже від ранку було воно оточене стягненою поліцією й жандармерією. В будинках, що прилягали до поля, скриті були поліційні відділи й кінна жандармерія — до півтори тисячі людей.

З палати крізь вікно дивився на площу сумними очима імператор Микола II. Не зросить, а залле нині тепла людська кров цю площу.

На Набережній готовився похід революціонерів в сторону Марсового поля. Ліс транспарентів із ріжними кличами несли вони, співаючи марселієзу. Поліція не робила перешкод. Свобідний похід, спів, збірні вигуки: — Долой самодержавіє, хай живе революція, геть поліцію, жандармів, геть царя — заохочували тих, що хотіли бачити доконаний переворот, а не мали відваги його творити. Шпики йшли разом з иншими,

---

* Неронович мав на увазі Короленка (псевдонім Добрянського), старшину У. С. С., який утік із полону в Симбірську, прибув до Петрограду й був втягнений, як член Революційного Комітету, в переворотову кампанію. Жив конспіративно в помешканні сестер-студенток Струтинських у Петрограді.

** Мікін — професор математики, москаль, людина близько 50 літ

співали та найбільше вигукували. Один із них вистрілив тричі в повітря. Стріли в таких моментах вносять небажану нервозу і заломлюють карність. Втихли спів і вигуки. Похід станув. Провідник моментально зорієнтувався в ситуації, бо інструкція суворо заборонювала революціонерам без зачіпки вживати зброї.

Хто стрілив, де провокатор — крикнув один із революціонерів. В ту ж мить вискочило з камяниці чотири жандарми й схопили аґента. Вони рахували на те, що юрба відбиватиме „свого" і цим дасть притоку до бійки.

Забрали свого, мають щастя, що живого — повторив той самий голос. — Вперед! — знову спів і голосні вигуки.

З кількох дільниць ішли такі походи і всі на Марсове. Перший відділ прибув із Набережної. Юрба росла з 200 людей на 500-1000, вже добігало до 2.000. Провідники порядкували масу так, щоб вона була готова кожної хвилі до оборони перед поліцією. Утворено довгий прямокутник. У цьому моменті показалися перші сотні волинського полку ґвардейців, готових до бою. Ця, здавалосяб, непоконана сила знищить одним вистрілом малу ґрупу божевільних смільчаків. Маширували вони просто на революціонерів. Рівночасно з усіх боків показалася піша й кінна поліція та жандарми. Революціонери стояли на місці твердо, стискаючи руками в кишенях кольби револьверів та круглі бомби. Дожидали наближення противників. Волинці зблизилися на віддаль 30-ти кроків. На команду „стій!" гупнули одним тактом у землю Марсового поля. Полковник завізвав революціонерів розійтись, остерігаючи, що коли за третім разом не розійдуться, покладе їх усіх трупом. Уже за другим разом близько сотня людей почала втікати. Один із революціонерів гукнув голосно: — „Ми для спасення Росії, ми за свободу!"

Команда!

— Рушниці до стрілу готов!

Чотири тисячі вояків довгої, чолової лави виконали приказ, немов машина.

— Третій і останній раз закликаю розійтись!

По противній стороні мовчанка.

— Плі! (стріляй).

У цій секунді чотири тисячі стрільців мало прошити крісовими кулями наставлені груди двох тисяч революціонерів.

Сталося чудо: замісць стріляти, ґвардейці самовільно спустили рушниці та стали в позиції „до ноги кріс". В тій хвилі знявся великий гамір, крик та оклики, яких годі було розібрати. Революціонери кинули шапки вгору — з усіх кінців було чути вигуки; „Ур-ра! Хай живе ґвардія!" Почали брататися з волинцями, цілуватись, стискати руки.

Старшини й полковник москаль не знали, що з собою робити. Вони зазнали сорому, який може окупити тільки їхня чи вояків смерть.

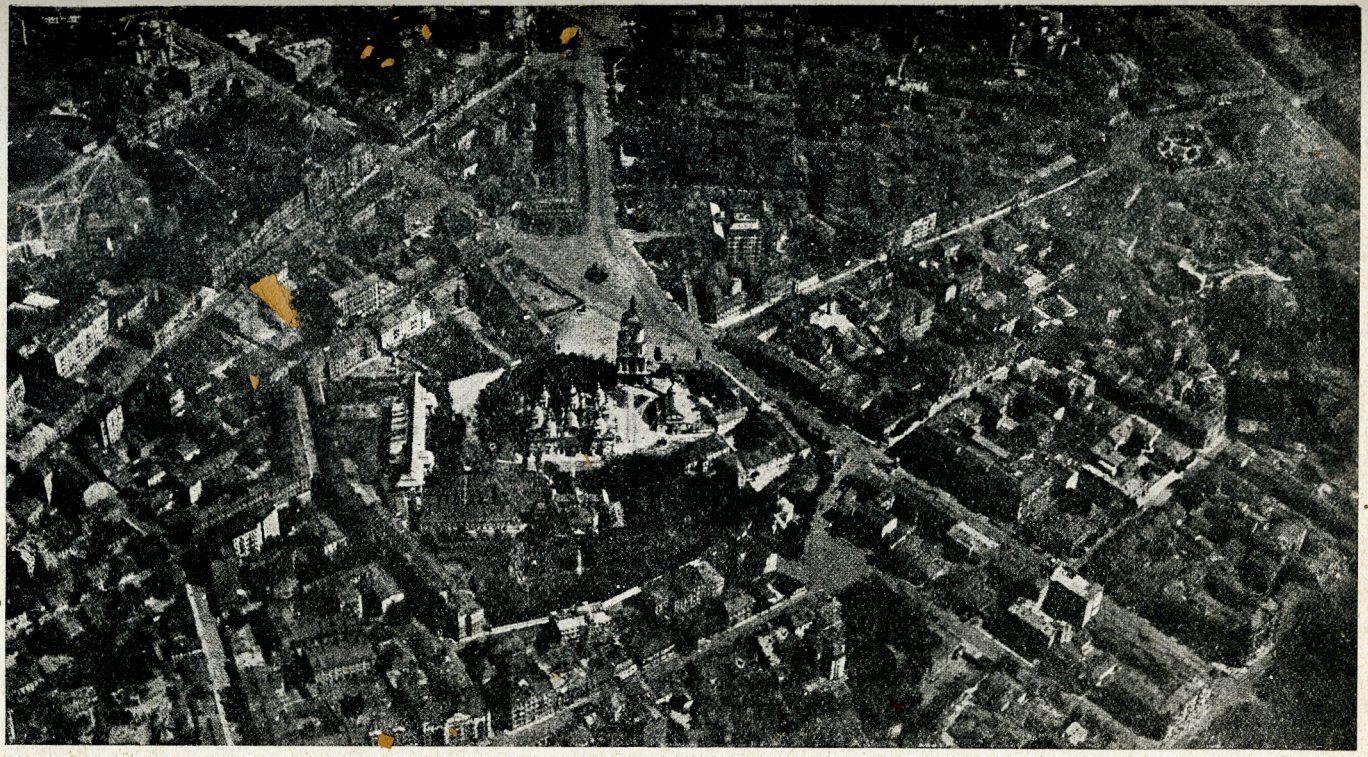

Вид на Київ з літака.

По середині старовинний Собор св. Софії, за Собором Софійська площа з памятником Б. Хмельницького — місце українських маніфестацій у 1917. р.

Українська маніфестація у Києві весною 1917. р.

Ряди кінної та пішої жандармерії й поліції, побачивши, що сталось, не зближались. Революціонери пустили їм на привітання кількасот стрілів. Почалась утеча поліції і жандармерії. Революціонери погнались навздогін за ними, ловили їх, розброювали, зброю передавали кожному цивільному, який прибув на Марсове поле, а зловлених кидали на вантажні авта, немов поліна. Забороняли полоненим стояти, а приказали лягати і так клали одного на другого. Поліцаї просились. Кожне прохання поліціянта було полагоджене відобраною нагайкою по голові. — Так почалась революція. Коли б не прийшов на поміч петроградським революціонерам український ґвардейський волинський полк, а відтак не посилив їх акцію ще й преображенський ґвардейський полк, складений у 80 відсотках теж із українців, то про революцію й її успіх — переворот та скинення царя не було б і мови.

М. Григорович

Український військовий рух на Придніпрянщині в 1917 р.

Російська революція в березні 1917. р. дала змогу українцям будувати власну державу. Цієї праці піднялося представництво всіх українських придніпрянських організацій — Українська Центральна Рада, що візвала українське громадянство кувати собі кращу долю.

Найбільш горяче відізвалися на заклик Української Центральної Ради військові українці — сам цвіт нашого народу. Не диво, бо від самих початків російської революції зазначили військові українці свої змагання до кращого державного ладу; адже ті полки, що перші перейшли на бік революції, складалися майже виключно з самих українців. Українські старшини й вояки в російській армії, розкинені по фронтах: німецько-австрійському та турецькому, на фльотах чорноморській і балтійській та по запасних частях до самого Уралу і поза Уралом, почали гуртуватися в свої українські військові комітети, громади, клюби, а пізніше і в окремі військові відділи, та відбувати наради, віча й зїзди. В численних постановах і резолюціях військових нарад, віч та зїздів українці домагалися, щоб їх виділити в окреме українське військо, яке мало б бути розміщене виключно на українській території, та заявлялися за Українською Центральною Радою і висуненим нею домаганням широкої автономії України.

Ініціятором українського військового руху був поручник Микола Міхновський (1873—1924), що скликав уже дня 22

березня 1917 р. в Києві перші збори українських старшин і вояків київської залоги. Ці збори признали себе за Тимчасову Українську Військову Раду до часу, доки не повстане українська верховна військова установа. На ширшій військовій нараді залоги Києва та його околиць дня 29 березня вирішено справу орґанізації Українського Військового Клюбу ім. гетьмана Павла Полуботка та ухвалено одноголосно орґанізувати негайно власну національну армію, бо тільки власною могутньою мілітарною силою можна здобути повну волю України; длятого рішено розпочати орґанізацію українських добровільних полків усіх родів зброї, а першому полкові надати назву — Перший Український Козачий ім. гетьмана Богдана Хмельницького полк. Орґанізуванням українських військових частин занявся Український Військовий Орґанізаційний Комітет, національною пропаґандою серед війська занявся Військовий Клюб ім. Полуботка, що в тисячах примірників видав відозву до вояків-українців із закликом до власної орґанізації й оборони волі України.

Масові українські військові орґанізації, віча й маніфестації всюди, де тільки найшлися військові українці, були відгуком на цю відозву. Швидко наладнався звязок між Києвом та краєм, фронтами і фльотами; 27 квітня зїзд представників військових орґанізацій ухвалив зібрати Всеукраїнський Військовий Зїзд у Київі. На цей Зїзд, що відбувся 18 травня, прибуло 700 представників від звиж 900.000 зорґанізованих військових українців. Цей Зїзд всупереч командантові південно-західнього фронту ґен. Брусілові, затвердив сформований вже 1 травня Перший Український Козачий Полк ім. Б. Хмельницького. А далі Зїзд, одобрюючи ухвали Всеукраїнського Національного Конґресу, скликаного в днях 7—8 квітня Українською Центральною Радою, піддержував її домагання національно-територіяльної автономії України, призначення при російському Тимчасовому Уряді міністра для справ України й заснування верховного українського комісаріяту на всі ґубернії, заселені українською людністю. Зїзд постановив також, що Українська Центральна Рада є одиноко компетентним орґаном для вирішування всіх справ, що відносяться до цілої України та її відносин до російського Тимчасового Уряду. При Центральній Раді рішив Зїзд утворити Український Ґенеральний Військовий Комітет для керівництва військовими справами та рішив домагатися від російського верховного командування негайного виділення українських військових відділів в окреме національне військо з українською командою, поповнювання чорноморської фльоти виключно українцями й вилучення кораблів з українськими залогами з балтійської фльоти.

Другий Всеукраїнський Військовий Зїзд відбувся в днях 18—23 червня 1917 р., не зважаючи на заборону тодішнього

російського міністра військових справ Керенського. На цей Зїзд прибуло 2500 делеґатів від 1,736.000 вояків на фронтах, фльотах і запіллях. Своєю рішучою поставою Зїзд піддержав Українську Центральну Раду, що всупереч російському урядові наприкінці його нарад проголосила першим універсалом автономію України. Для введення в життя постанов І-го Всеукраїнського Військового Зїзду доручив Зїзд Ґенеральному Військовому Комітетові опрацювати докладний плян переведення українізації війська та занятися орґанізацією народньої міліції т. зв. вільного козацтва, що навязуючи до давніх козацьких традицій творилося стихійно в різних околицях Придніпрянщини. До Української Центральної Ради Зїзд виделеґував своє представництво т. зв. „Всеукраїнську Раду Військових Депутатів“ у складі 130 членів.

Цей Зїзд виявив волю українського народу творити власний державний лад, не оглядаючись на згоду російського Тимчасового Уряду. Останній злякався такої рішучої постави українського вояцтва й мусів згодитися на автономію України з Українською Центральною Радою як законодатною і Ґенеральним Секретаріятом як виконавчою владою на чолі. Український Ґенеральний Військовий Комітет занявся справою українізації війська, що поступала вперед мимо перешкод з боку російських правих і лівих україножерів. До большевицького перевороту зукраїнізовано яких 4 корпуси — 48 піхотних полків з артилерією й технічними частинами; крім цього, повстало багато самочинних військових українських частин, що відділились від російських.

Врешті відбувся Третій Всеукраїнський Військовий Зїзд у днях 2—12 листопада 1917 р. при співучасти яких трьох тисяч делеґатів від фронтів, фльот і запілля. Але цей останній Зїзд у своїх рішеннях не поступив уперед від попередніх, дарма, що цього вимагав розвиток подій. Большевицький переворот у тому часі вказував на те, що Ґенеральному Військовому Комітетові не слід домагатися вже від російського командування вилучення на фронті українців у окремі частини та українізації залог на території України, тільки самому революційним шляхом негайно це перевести в життя. Правда, були голоси на Зїзді, що домагалися проголошення суверенної Української Республики, але у федеративних звязках з іншими народами Росії, а ідея повної самостійности України, видвигнена ґрупою самостійників, була зовсім непопулярна серед членів III-го Всеукраїнського Військового Зїзду. Українська Центральна Рада, виповнюючи домагання цього Зїзду, проголосила Українську Народню Республику, але зазначила, що далі зберігається федеративну єдність всеросійської республики. Нерішучість українського проводу в часі листопадових боїв большевиків із старою російською армією, його змагання до того, „щоб уся Ро-

сійська Республика стала федерацією рівних і вільних народів" — замісць змагати першзавсе до збудування сильної самостійної української держави — спричинили те, що протягом листопада й грудня 1917. р. українські полки й дивізії, здеморалізовані большевицькою агітацією, зникали скоріше, ніж відбувалася їх українізація. В січні 1918. р., коли большевики загрожували вже столиці України, український уряд мав ледви незначні військові відділи, серед яких найбільш надійний був Курінь Січових Стрільців, для своєї оборони. Внаслідок того треба було аж чужої німецької й австрійської помочі для визволення України зпід московського большевицького наїзду.

Володимир Січинський

„Столпи" княжої України.

Памятки військово-оборонного будівництва XI-XIII ст.

В цьому році минає рівно 900 років, як в столиці України-Києві було закінчено будову величавої, славнозвісної »Золотої Брами«, що була немов би монументальною емблемою незалежности й могутности староукраїнської держави та залишилася символом сили й непереможности української нації.

Будова, що була свідком девятьсотлітнього життя нації! Свідком світлих часів повного державного життя, пізніше упадку й руїни, жорстокої боротьби за істнування і кількакратного пробудження до державного життя нашого народу.

Девятьсотлітній ювилей, примушує нас уважно застановитися над цією незвичайно цінною памяткою військового будівництва та заразом пригадати інші подібні памятки, що ще й досі зберігаються на наших землях.

Не багато їх. Зуб часу понівечив або цілковито знищив велику силу цих памяток, а людське недбальство, а то часом злоба та ненависть »зтерли з лиця землі« навіть згадку про них...

Потужною працею, величезними зусиллями і витратою кольосальних матеріяльних засобів вкривалася Україна княжих часів чисельними будовами, що мали боронити рідну землю від напасти диких степових ворогів та заздрісних сусідів. Були це будови передовсім земляні й деревляні, що більше використовували природнє положення поземелля, з недоступними болотами, водою, лісами та горами, ніж покладалися на уміння людських рук. Про такі земляні укріплення з валами і ровами

свідчать численні городища і майдани, що тисячами порозкидані на великих просторах наших земель, тоді як про деревляні укріплення чи »городи« й замки оповідають наші літописи. Деревляні оборонні будови були властиво по всіх містах, як передумова існування самого міста, як самозрозуміла забезпека й охорона для мешканців.

»Князь Володимер... нача ставити городи по Десні й по Вострі, й по Трубешеві, й по Сулі, й по Стугні... Заложи Білгород і Ізяславль« — так описує Лаврентієвський список літопису під роком 988 горячкову будівельну чинність кн. Володимира Великого. Іпатський список літопису добавляє, що Володимир, заложивши »град Біл... *многи люді сведе в онь і бі бо любя город ось (сей)*«...

Крім Володимира Великого особливо багато побудували городів також волинський князь Володимир Василькович та кн. Рюрик — »Імія любовь не ситу о зданьїх«. Польський історик XV ст. Длуґош говорить про укріплення таких міст як Волинь, Володимир, Холм, Люблин (1245), — »всі вони були *збудовані з дерева і брусів*«.

Стара Україна-Русь одначе не обмежувалася лише »рубанням« деревляних оборонних будов, вона чимало »ставила« мурованих укріплень та замків. Свідчать про це і літописні звістки, і уцілілі руїни.

Про муровані замки-палати подають літописи відомости, що їх мала кн. Ольга ще в IX столітті у Києві та Вишгороді. В X ст. княжий замок був у Києві коло Десятинної церкви. Подібні мурова замки були також у Володимирі на Волині, Галичі, Холмі та ін. Фундаменти княжого замку коло Десятинної церкви пробували розкопувати в 1882 р. під проводом Звенигородського, а пізніше в 1934-1935, але ніяких більших наслідків ці досліди не дали.

Українські літописи подають також чимало звісток про ріжні оборонні вежі й брами українських міст. У Києві крім »Золотої Брами« була ще »Львівська« і »Жидівська«. Муровані вежі чи »столпи« були також у Галичі, Холмі, Камінці, Берестї, Дорогичині, Городні, Черторийську і Люблині. Про вежу в Люблині кн. Данила Галицького старі польські хроністи пишуть під р. 1245: »*Данило, осадивши Люблин, взяв замок і город, підбив собі всю люблинську землю, збудував серед замку округлу камяну вежу*«.

З відривчастих літописних відомостей можемо мати деяке представлення про характер цих веж. Будували їх: 1) глухі у вигляді кольон на дорогах, 2) сторожеві вежі, які ставили далеко від міста, 3) сторожеві вежі з міськими брамами і 4) вежі оборонного характеру в самому »городі«.

З памяток, що почасти зберіглися до наших днів, відомі вежі 2-го і 3-го типу в Києві, Галичі, коло Холму та в Камінці на Берестейщині.

Золоту Браму у Києві, найстаршу й найбільшу мурована будову оборонного характеру, було побудовано, за відомостями київського літопису, кн. Ярославом Мудрим і закінчено в 1037 році. Сталося це тоді, коли князь поширював київську твердиню-акрополь валами і укріпленнями та найбільш небезпечний вхід до міста з заходу, де була рівнина, укріпив величавою вежою з брамою. Над брамою було побудовано, правдоподібно в середині XI ст., церкву Благовіщення з золоченим накриттям, від чого очевидно називалася сама брама »Золотою«. Подібна будова брами з церквою на 1-му поверсі збереглася у київській Лаврі — т. зв. Троїцька церква над »Святою брамою«, побудованою коло 1106 р.

»Золота«, чи як її пізніше також називали »Залізна« брама, все мала визначне оборонно-військове значіння, боронячи підступ до основної твердині Києва. З нею м. і. звязана лєґенда про Болеслава II Хороброго, який нібито защербив свій меч на Золотій Брамі, та вдійсности Болеслав міг бути в Києві лише тоді, коли ще не було Брами.

Золота Брама стояла непорушно, правдоподібно аж до татарського нападу 1240 р., хоч татари увірвалися до міста через іншу, »Лядську« браму, так що, можливо, Золота Брама не зазнала значних пошкоджень. Почала вона поволі руйнуватися після цього часу, через загальне опустіння міста, хоч своє політичне й військове значіння не втратила і за литовських часів.

З дальшої історії Брами відомо, що на початку XVI ст. київські міщани тримали тут свою сторожу. Чужинці, що переїздили через Київ, не могли не завважити цієї визначної будови, славної далеко за межами України. Єрих Лясоте (1550--1611), післанець цісаря Рудольфа II до Запорозьких козаків, що був у Києві в 1594 р., говорить про руїни »прегарної« Золотої Брами, яка »ще і досі служить воротами«. »Це була« — додає він — »гарна і величава будова, як це можна гадати зі збережених решток«. Інший мандрівник та історик Райнгольд Гайденштайн (1559-1620) під р. 1596 завважує: »В Києві й дотепер зберіглися памятки його минулої величі: стіна навколо міста, а в ній брама старовинної конструкції, ціла позолочена і така висока, що навіть два вози, поставлені один на одному, не сягають її верху.«

Крім свого чисто утілітарного, оборонного призначення, Золота Брама виконувала також функції тріюмфальної брами, подібно до римських тріюмфальних луків, через які переїздили побідники й тріюмфатори. І так в 1649 р. через Золоту Браму вїхав до Києва на білому коні, як переможець гетьман Богдан Хмельницький. Цією ж таки Брамою в 1650 р. вїздив тимчасовий переможець козаків — литовський гетьман Януш Радзівіл. В цьому самому році голяндський мистець Абрагам ван Вестерфельд змалював браму в її тодішньому стані вже без

багатьох луків і склепінь, але ще з одною бічною вежою (гл. ілюстр.) Після окупації Києва московськими військами 1654 р. було зміцнено фортифікаціями старе місто і також Золоту Браму. В 1682 р. перед Брамою було побудовано великий бастіон зі звідним мостом і залізною решіткою, а саму Золоту Браму зміцнено деревляними підпорами-стовбами та іншими деревляними конструкціями.

За російської влади в 1750 р. було вирішено »для кращого збереження« Золотої Брами її зовсім... засипати землею!.. Цей феномальний своїм простацтвом і одинокий свого роду випадок в історії охорони памяток старовини мав той наслідок, що коли в 1832 році при розкопах, переведених археольогом-аматором К. Лохвицьким, натрапили на мури Золотої Брами, то виявилось, що вагою землі було зовсім роздавлено і зруйновано решткы колишніх склепінь і луків і взагалі цілу будову дуже ушкоджено. Відкриття Золотої Брами справило тоді на українське громадянство глибоке враження, як свідоцтво далекої давнини.

В роках 1836-1837, як подає Максимович, було переведено консерваційні праці над будовою — за доглядом архітекта Міховича зміцнено мури новою цеглою, пороблено контрфорси (підпори) та звязано дві стінки залізними шпугами. Одначе старий літографічний рисунок Брами 1840 р. у »Київлянині« ще не виявлює цих змін. В 1857 р. було остаточно знесено й засипано всі стародавні укріплення й вали навколо Золотої Брами, так що про них зберігся лише один спогад у назвах прилеглих вулиць: Ярославів вал., Велика Підвальна і Мала Підвальна. Тодіж робили й де-які репарації самої Брами.

Дослідження цієї незвичайно цінної памятки українського будівництва, як це не дивно, ще й досі не переведено як слід і вичерпуюче, міжтим під землею повинні ще зберігатися фундаменти цілої будови. Невеличкі досліди було переведено петербурською комісією напередодні і в початку світової війни та в роках 1925-1927.

В сучасному стані від Золотої Брами залишилися лише дві рівнобіжні стінки, що колись творили собою проїзд брами. Довжина стін коло 22 і 10 метрів, висота до 6 метрів, грубість стіни $^3/_4$ мет. і віддалення поміж стінами, с. т. ширина самого проїзду брами, 7 метрів. Вже ці розміри руїн, зокрема ширина проїзду, що сягала аж 7 метрів, ясно вказують, що Золота Брама була величезного, просто ґрандіозного розміру. Користуючись мірилом 7 метрів ширини проїзду і рисунками Брами 1651 р., можемо прийти до висновку, що висота луку цього проїзду була не менша як 17 метрів від поверхні землі, а висота цілої будови перевищувала 30 метрів! Ці розміри остільки великі для XI ст., що подібної брами й вежі оборонного характеру не було тоді не тільки на Сході Европи, але й у цілій Центральній Европі. А навіть в новішу добу готики

XIV-XV ст. оборонні брами таких міст, як Краків, Прага, Ніренберґ та багато інших, мали проїзди майже у двічи менші від нашої Золотої Брами у Києві!

Золота Брама у Києві справді гідно дорівнювалася подібній брамі в столиці Візантійської держави — Царгороді, звідки очевидно й переняла саму назву.

В сучасному стані внутрішні боки збережених мурів мають 5 пілєстрів (виступів), що колись у горішній частині зєднувалися луками, але тепер залишився лише один незначний фрагмент такого луку. В де-яких місцях мурів було м. і. знайдено гнізда (углублення) від деревляних зрубів, що свідчило би про те, що Золота Брама лучилася з деревляними фортифікаційними будовами.

При розкопах 1915 р. Покришкіна та архіт. В. Пещанського виявилось, що поверхня землі була на 0,40 мет. низча від сучасного стану та що фундамент глибини коло 2 метрів зложено з ломаного каменя на вапні. Крім того в землі було знайдено фрагменти фресок, очевидно, з колишньої церкви над Брамою.

Спосіб будування стін типовий для візантійської доби нашого будівництва XI-XII ст., коли шари цегли чергувалися з грубими шарами бутового каміння з цементом. Сама цегла тонка, великого розміру, майже квадратової форми.

Ці досліди, збережені руїни та старі рисунки (починаючи зі згаданого 1651 р.) свідчать, що Золота Брама представляла собою величезну будову, можливо з трьома проїздами внизу, з яких середній був значно більший від бічних. По боках головного середнього вїзду були дві могутні квадратові вежі, що протиділали бічним розмірним силам середніх високих луків і склепінь (»комар«) проїзду, а разом з тим боронили самого проїзду. Такі луки півкольної форми візантійського стилю і одна з веж зарисовані на згаданому рисунку 1651 р. (Гл. ілюстр.). Церква над брамою займала місце, правдоподібно, лише над середнім проїздом цілої будови.

Можливо. що первісно за часів Ярослава проїзд Брами був ширший і вищий, але пізніше (коло XII-XV ст.) заложили його вужчим проїздом з низче заложеними луками. Сліди цих останніх перебудов залишилися ще і досі.

В Галичу майже ціла архітектура княжих часів щезла і тільки частинно знайдена під землею. Зі всіх розкопаних фундаментів колишніх будов лише один у формі неправильного полігону (8-ми кутника) на т. зв. »Карповім Гаю«, дає підстави думати, що це була оборонна вежа XIII ст.

Зате, порівнюючи, добре зберіглися дві оборонні вежі коло Холма, що постійно збуджують заінтересування як серед істориків так і ширшого громадянства. На жаль і про ці вежі, так само як і про вежу в Камінці на Берестейщині, зустрічаємо часами неточні описи й хибні погляди. Міжтим це

незвичайно рідкі і цінні памятки військово-оборонного будівництва XII-XIII ст.

Саме місто Холм, як це свідчить Іпатський список літопису, існувало з непамятних часів — »*Холм бо град сичен бисть создан Божіїм повеленіємъ*« — ще далеко перед кн. Данилом Галицьким. Цей останній спочатку побудував тут невеликий »город« з церквою св. Івана Золотоустого, а пізніше, після спустошення Галича, значно розбудував і укріпив Холм десь коло 1233 року. Розбудова тривала до 1246 р., коли Холм став прекрасним, великим містом. Був тут і сильний замок Данила, що панував над містом, а в замку підносилося дві вежі — одна деревляна на камяному підмурованні і друга низча мурована та цілий ряд інших деревляних і мурованих будов. Оскільки укріплення Холма були великі і сильні, свідчить факт, що місто, одно з небагатьох, оборонилося проти страшної облоги Татар 1240 р. Величина укріплень також доводить, що Холм мусів мати також передові укріплення-твердині і сторожеві пункти також за містом. Такими власне треба вважати дві згадані вежі коло Холма — одна в селі Столпє в 9-ох кільометрах від Холма і друга коло села Білавінь в 2-ох кільометрах від міста.

Столпенська вежа стоїть на шляху з Люблина до Холма, правдоподібно, на тому місці, де колись було місто Столпє. Про це останнє згадує Іпатський список літопису під роками 1207, 1211-1213. Під р. 1213 м. и. читаємо: »*Данилу же, возвратившуся к домови, й їха с братом й прия Берестий, й Угровеск, й Верещин. Столпе, Комов й всю Украйну.*

Припускають, що Столпенська вежа була побудована батьком Данила — Романом Мстиславичем, отже в кінці XII або в перших роках XIII ст. Першу дуже важну історичну звістку про істнування вежі коло Холма знаходило в Іпат. літопису під роком 1259: »*Стоїть же столп поприще от города* (отже за містом) *камен, а на нім орел камен ізваян, висота же каменя десяти лакоть, с головами же і с подножьками 12 лакоть*«. Що вежа була побудована ще до Данила, вказує літописець тим, що вежа »стоїть«, але не »созда« її Данило, як це зустрічаємо в літопису в інших місцях.

Столпенська вежа стоїть в одному з кутів чотирекутнього вала. На двох інших кутах цього валу були ще дві інші муровані вежі, але в 30-их роках XIX ст., підчас будування люблинського гостинця російською владою, було у варварський спосіб одну вежу зовсім розібрано для потреб... гостинця, а в другій вежі знесено верхні частини мурів. Тодіж коло істнуючої вежі були зроблені контрфорси для того, щоби вежа часом не завалилася і не пошкодила... гостинця, але ці підпори були зроблені так зле, що вже в 1885 р. були напівзруйновані й відставали від давніх мурів, тоді як сама вежа XII століття стоїть ще досі! Та на цьому російська »консервація«

цінної памятки не кінчилася, бо протягом цілої другої половини XIX ст. для направи гостинця нераз бралося каміння з істнуючої Столпенської вежі, особливо в низчих частинах, що спричиняло далеко більшу руїну, ніж татарські та інші ворожі напади.

З середини XIX ст. зберігся прекрасний рисунок вежі Наполеона Орди, репродукований літографічним способом в його альбомі 1873-1874 р. (гл. ілюстр.). Цей рисунок поруч з істнуючими руїнами дає нам поняття про колишній вигляд вежі. Вона квадратова назовні і округла всередині. Ширина вежі коло $4^1/_2$ метрів, а всередині поперечник коло 3 метрів. Ціла вежа побудована з місцевого дикого каменя на вапні з домішкою деревляного вугілля. З західнього боку вежі є вхід (1×2 мет.) зі стрільчастим луком, обложений шліфованими листвами. Будова була кількоповерхова, правдоподібно, в 3 поверхи, з вікнами і стрільницями, переважно з західнього боку і по дві з інших боків вежі.

З того факту, що збережена вежа займає лише один ріг валу, на котрому були ще дві інші вежі (зруйновані в 30-их рр. XIX ст.), можна зробити висновок, що тут був цілий сторожевий замок, який боронив доступу до Холма.

Білавінська вежа більшого розміру як Столпенська, але збережена значно гірше, так що від цілої будови залишилася лише північна стінка з невеликими рештками двох інших сумежних стін. Гарний рисунок Білавінської вежі, виконаний пером в першій половині XIX ст., переховується в Бібліотеці Баворовських у Львові (гл. ілюстр.). Один бік збереженої стінки має розмір коло 8 мет. при грубости до 1 мет., висота досягала (в 1885 р.) 13 мет. У збереженій північній стінці є одно над другим двоє вікон закінчених стрільчастим (гостролучним) луком і обложених шліфованими камяними листвами та рештки тинку. Вхід до жежі міг бути з боку Холма або з заходу. Тому, що на половині висоти стінки були констатовані сліди бочкового склепіння, виходить, що і ця вежа була кількаповерхова з вікнами у кожному поверсі. Крім того, подібно до Столпенської вежі, збереглися сліди гнізд для бальок галєрейок. Матеріял будови — місцевий дикий камінь синьоватий, білий і жовтий, звязаний цементом. Білавінська вежа, що стояла одиноко у віддаленні всього 2 кільомет. на північ від Холма серед болота, правдоподібно, боронила переправи через болото і річку Угер до холмського замку.

Камінецька вежа одна з найбільших і найкраще збережених веж княжих часів і разом з тим одна з найменше досліджених памяток. Місто Камінець на Берестейщині було заложене волинським князем Володимиром Васильковичем (1272--1289), про котрого літопис каже, що »глаголаше ясно от книг, зане бисть философ велик«. Про заложення самого міста Іпат. літопис під р. 1276 подає докладні відомости: »*І посла Воло-*

димер мужа хитра йменем Алексу, іже бяше при отці его много городи рубя й посла й Володимер й тоземци в челнох во вверх ріки Лосни, аби кди йзнайти таково місто город поставити«. Знова Волинський літопис під р. 1288 назив цього будівничого міста (»городника«) Олешком і додає, що князь »*Созда же в нем (Камінці) столп камен висотою 17 лакоть. подобен удивленію всім зрящим нань*«.

Таким чином, маємо рідкі в історії архітектури літописні дані, що вежа в Камінці побудована старанням волин. князя Володимира Васильковича, архітектом Олешком коло 1276 р., с. т. 650 років тому.

Камінецька вежа, правдоподібно, входила в цілу систему міських укріплень, від котрих під землею залишилися фундаменти, ніким ще не розкопані й не досліджені. Збережена вежа округлої форми в 3 поверхи, в поперечнику (разом з мурами), коло 11 метрів, висотою коло 27 метрів, при грубости мурів до $1^1/_2$ метрів — отже розміру дуже імпозантного. Матеріял будови, так само як і форма відмінні від холмських веж, бо як каже Батюшков, камінецька вежа »зложена з цегли, котра тепер скаменіла«. Як свідчить добрий рисунок вежі Н. Орди друг. пол. XIX ст. (гл. ілюстр.), двері і вікна півкольного закінчення, при чім вікна довгі і вузькі романського характеру, так само як романський також вінчаючий гзимс вежі. Отже тут вже переважали впливи західні з характеристичними рисами романского західнього будівництва.

Як каже Іпат. літопис, »столп« (вежу), подібну до камінецької, *поставив кн. Володимир у Берестї, а Мстислав у Черторийську* (1292 р.). Подібна вежа, очевидно була і в Дорогичині (над Бугом), збудована з цегли, з романським фризом і романським орнаментом.

Величаві памятки будівництва княжої доби протягом віків постепенно руйнувалися і зовсім щезали з поверхні землі. Нищив їх і зуб часу і війни і таки недбальство своїх та чужих, починаючи з перших днів утрачення нашої державности аж до найновіших »поступових« часів з ріжними інституціями охорони та консервації памяток старовини. Найновіший маркантний приклад розібрання в минулому (1935) році до самих основ славнозвісної Михайлівської Золотоверхої церкви у Києві — незвичайно цінної памятки архітектури початку XII (дванадцятого!) століття, що була ще в дуже доброму стані, але »заважала« російським інженірам та достойникам в їх хоробливій манії »розбудовувати« найбільші у світі... площі.

Те, що нам ще залишилося, мусить подвійно цінитися та стати дорогоцінним покладом для пізнання нашої високої правічної культури і мистецтва. Цих памяток, не є вже і так мало. Навіть окрема галузь військово-оборонного будівництва, як бачимо, заховала нам незвичайно інтересні зразки, а чимало решток їх лежить під землею. Величній образ цього

будівництва заховали нам і наші літописи та інші історичні документи.

Потрібно докладно вивчити і дослідити всі ці памятки, що були »подобни удивленію всім зрящим нань«...

Омелян Терлецький

Галичина в історії України.

Ставляючи назву: »Галичина«, маємо на увазі колишні три князівства: Перемиське, Звенигородське й Теребовельське. які опісля стали головними землями галицького князівства. Це край, який тепер поділений на три воєвідства: Львівське, Станиславівське й Тернопільське. Це край невеликий простором, але, не зважаючи на те, він відограв в історії України вельми важну ролю. Так було особливо за часів істнування галицько-волинської держави, але також і опісля, бо в XVI. і XVII. і врешті в XIX. тай XX. століттю.

Княжа доба.

Галичина в княжій добі мала корисніше ґеополітичне положення від Східної України остільки, що не сусідувала зі степами й тому аж до XIII. століття не була наражена на наїзди степовиків, а навіть і по приході татарів у XIII. століттю, вона не відчула так грози татарського сусідства, як Східна Україна. Через те життя йшло тут спокійніше, як там на Сході, населення було більше сконцентроване й загосподароване, як населення Східної України, суспільний і політичний лад був тут більше усталений і викінчений, особливо в другій половині княжої доби.

Визначний вплив мало на історію Галичини сусідство з Польщею і Угорщиною. Стріча з іншими народами й державами викликала в галицьких українців почуття окремішности й через те тут скоро розвинулося національне почуття. Воно багато причинилося до того, що Угорщині не вдалося заволодіти Галичиною, хотяй угорські королі робили зусилля щодо того. Причинилися до того також очевидячки й Карпати, які були оборонним валом перед Угорщиною.

Словом Галичина стала країною, де розвинулося інтензивне українське життя і де були всякі дані до того, щоби тут істнувала осібна українська держава. І вона справді тут повстала та вже при кінці XI. століття стала майже незалежною від Києва. А коли в 1145. році три князівства: Перемиське, Звенигородське й Теребовельське получилися і пов-

стало одно галицьке князівство, тоді ця держава в цілій системі княжих держав займала дуже визначне місце.

Це мало велике значіння для дальшої історії України. Східна Україна зачала від половини XII. століття чим раз більше підупадати. Київські князі втратили своє значіння, а сам Київ підупав дуже. Отже з цього хотіли скористати північні володимирсько-суздальські князі й здобути якщо не панування, то принайменше вплив у Східній Україні. Але цьому перешкодив галицький князь Ярослав Осмомисл, який в 1158. р. вирушив на Київ і посадив там князя по своїй волі.

Це була перша перемога Західної України над Північним Сходом. Вона стала ще більшою, як Галичина получилася з Волинею і повстала могуча галицько-волинська держава. Це була дуже корисна подія для України, бо саме тоді небезпека для Східної України з боку володимирсько-суздальських князів ставала що раз то більшою. Як передтим Юрій I., так і його наслідник на володимирсько-суздальському престолі, Андрій Боголюбський мішався в київські справи й вже таки збирався запанувати над Східною Україною. Це була критична хвиля в історії України, бо вже тоді Московщина могла здобути перевагу над Східною Україною. Але перешкодила цьому галицько-волинська держава. Князь її Роман Великий рішив справу по своїй волі. В 1200 і 1203. р. вирушив він на Київ і став зверхником київського князя. Тим способом московська небезпека була на довгі часи усунена, а галицько-волинська держава здобула цілковиту перевагу на всіх українських землях. Вона стала всеукраїнською державою і тому справедливо назвав літописець князя Романа Великого самодержцем всієї Русі, це є України.

Велика вага галицько-волинської держави проявилася також за князя Данила з хвилею, як татари напали на Україну. Східна Україна була тоді в цілковитому політичному упадку. В Києві князя не було й був тут тільки намісник князя Данила, воєвода Дмитро. Поза тим у Київщині, Переяславщині, в полудневій Волині та полудневім Поділлю не було ніякої державної влади. Давна, могуча колись київська держава розложилася в цих краях цілковито. Княжої влади тут уже не було й держава розложилася на дрібні частинки, на атоми так, що кожна громада жила своїм осібним життям, не маючи ніякої влади над собою. Але навіть там, де ще зісталися князі, отже в Чернигівщині, також не було властиво держави, бо ці всі князі не мали ні сили, ні значіння і зійшли на становиско земельної аристократії.

Тим способом галицько-волинська держава була одинокою і тимбільше тому цінною державою на всіх українських землях у XIII. і XIV. століттю. Тільки звідси, від заходу могло прийти відновлення державного життя в Східній Україні.

І справді галицько-волинська держава це завдання при-

найменше частинно сповнила. Князь Данило зачав рішучу боротьбу з цими розкладовими чинниками, які не хотіли признавати княжої влади й воліли забезпечити себе складанням данини татарам. Були це звісні в нашій історії »татарські люди«. Він примусив цих »татарських людей« з Волиня і Поділля признавати державну владу і через те усунув у великій мірі політичний хаос, який запанував у цих країнах. В часах, коли над Україною зависла вже татарська гроза, така консолідація державної влади мала велике значіння. Галицько-волинська держава була основою правно-державного порядку на українських землях. Недаром еміґрувало сюди населення із пустошених татарами земель Східної України. Галицько-волинська держава стала захистом для українського народу й в цім її велике значіння. Галичина, разом з Волиню стала підставою сили й могучости цієї держави.

Галицько-волинську державу можна під деяким оглядом уважати наслідницею давної київської держави, але в порівнанню з цією вона означає поступ. Це видко як у політичнім її ладі, так і суспільнім. Її адміністрація була складніше й ліпше уладжена, як київської держави. Те саме можна сказати про орґанізацію військових сил. А щодо суспільного ладу, то він був більше скристалізований, як у київській державі. Виступає тут передовсім вже виразно осібна міщанська верства, яка відіграла в західній Європі таку важну ролю.

Тай політичний світогляд стояв у Галичині тай на Волині вище, як у київській державі. Тимчасом, як там поняття держави було дуже тісно звязане з особою князя, зглядно з династією Рюриковичів, і витворився навіть погляд, що держава є власністю князя і то князя тільки з роду Рюриковичів, то в галицькім князівстві поставлено державу понад князем і понад династією Рюриковичів. Тим належить собі пояснити, чому на галицьким престолі міг засісти боярин, Володислав Кормиличич, а в 1340. по замордованню князя Болеслава-Юрія II. став начальником галицько-володимирської держави боярин Дмитро Дедько. Бояри були погляду, що держава є власністю народу, а себе вони вважали очевидячки представниками цього народу.

Галицько-волинська держава вправді впала, поділена між Польщу й Литву, та сповнила своє завдання за часів свого істнування. Під опікою цієї держави сконсолідувалася українська нація і вона виховала покоління, що мали в собі державотворчі елєменти й не попали в східно-український хаос. В цім велике її значіння, а між її землями передовсім Галичини.

Свої державно-творчі змагання виявила Галичина ще при кінці XV. століття, тоді, як вибухли тут повстання, що мали на меті відбудувати давню княжу державу. Їм не пощастило, їх придушено, всежтаки Галичина зісталася важним чинником у дальшому історичному розвитку України.

Козацька доба.

В козацькій добі геополітичне положення Галичини було подібне до такого положення в княжій добі. І в цій добі Галичина не була наражена на такі набіги степовиків, як Східна Україна. Життя плило тут загалі спокійніше, як на сході України і населення було густіше в Галичині, як у Східній Україні. Вправді на західних окраїнах Галичини зайшла зміна, бо колишня українська Ряшівщина стала польським етнічним краєм, а міста скрізь у Галичині втратили свій колишній український характер і дістали великий відсоток польської та жидівської людности, але всежтаки головна маса зісталася українською і сиділа на своєму місці.

Завдяки цьому спокійному життю витворився в Галичині тип українця спокійного, під духовим оглядом зрівноваженого, здібного до конструктивної праці, заразом дуже привязаного до своєї землі й готового її боронити. Наслідком стрічі з польським народом дуже зміцніло національне почуття в галицьких українців, особливо по містах, де українське міщанство виступило активно в обороні своєї віри й своєї національности.

Зовсім що інакшого було в Східній Україні. Там татарські набіги не дозволили на спокійне життя, тай зачалась там боротьба за українську державність. Колиж врешті в 1648 році станула українська держава, мусіла вона боронити своє істнування на кількох фронтах. В звязку з тим усім відбувалося в XVII. тай XVIII. століттю пересування української людности по великих просторах Східної України. Насамперед пересувалося населення з хліборобської України на запорозькі степи, опісля, коли на Правобережжю по упадку української держави в 1676 році настало тут велике замішання т. зв. »Руїна,« то населення звідси переносилося до Лівобережної України. Колиж на Правобережжі в XVIII. столітті настали спокійніші часи, то зачалася еміґрація тим разом з Лівобережжа на Правобережжа.

Тим способом протягом цілої козацької доби населення Східної України було майже цілий час в руху. Це мало свої наслідки. У Східній Україні витворився інший тип українця, як у Галичині. Цей тип незвичайно активний, чого доказом є історія Східної України протягом цілої козацької доби. Але при тім усім витворилися тут і відміни цього східно-українського типу, з яких найважніші були українці з анархістично-шляхоцьким світоглядом і українці зі степовим світоглядом. З усього того вийшло те, що українець зі Східної України був далеко активнішим від українця з Галичини, але зате був психічно менше зрівноваженим і тому замало мав у собі здібности до конструктивної праці. Тим способом в Україні витворилися ріжні культурні типи, інакші в Галичині, а інакші в Східній Україні, які себе взаїмно доповнювали.

Згадуючи козацьку добу, ми звичайно маємо на думці передовсім Східну Україну. Це річ зрозуміла, бо козаччина витворилася у Східній Україні і уможливила не тільки повстання Запорозької Січи, цієї маленької військової держави, але вона уможливила теж повстання держави Богдана Хмельницького і його наслідників-гетьманів. Алеж у цій військовій і політичній будові взяла теж участь і Галичина, бож ця політична будова звязалася тісно з українським національним почуттям.

Національне відродження зачалося насамперед у Галичині. В ньому наше міщанство відограло велику ролю. Воно ж зорганізувало ві Львові Брацтво при церкві Успенія Пресв. Богородиці, яке стало взірцем для інших Брацтв, що повстали в Галичині, на Волині й в Східній Україні. Таксамо друкарська штука поширилася з Галичини тай з Волині на інші землі. Шкільна наука найтрівкіше була поставлена в Галичині і звідси поширилась скрізь по Україні. Тут у Галичині було найбільше вчених людей і деякі з них багато прислужилися Східній Україні.

І так, коли ігуменом Печерського монастиря в Києві став галицький українець (зпід Золочева) Єлисей Плетеницький в 1599. році, то він спровадив друкарню з Галичини, а в Братській школі в Києві, якої ректором став Іван Борецький (з Бірчі в Галичині), пізніший Київський митрополит, вчили переважно учителі, спроваджені з Галичини. Тим способом біля Плетеницького повстав гурток вчених переважно галичан (Захарія Копистянський, Лаврентій Кукіль і інші), який дуже оживив культурне життя в Києві тай взагалі в Східній Україні. А дуже важним було те, що ці галицькі вчені принесли зі собою на Східню Україну українське національне почуття, яке в Галичині було тоді найбільше розвинене. Не можна забути й того, що Петро Конашевич Сагайдачний був теж галицьким українцем і походив з дрібної шляхти зпід Самбора, а він теж був першим, який Запорозьку Січ і взагалі козаччину звязав з національною справою. Звісно, що Конашевич вписався з цілим козацьким військом до Київського Брацтва. Тим способом завдяки галичанам дуже розбудилося національне почуття і патріотизм у Східній Україні. Тільки завдяки такій визначній участи галичан в розбудженню культурно-національного життя у Східній Україні стало можливим, що всі українські суспільні верстви співпрацювали при будові держави Богдана Хмельницького.

Тим способом в історії України XVII. століття прийшло до синтези двох елєментів: культурно-національного, що розвинувся на західніх землях, а передовсім у Галичині й орґанізаційно-військового, що повстав у Східній Україні. З цієї синтези повстала ідея української державности й врешті українська держава.

Почавши від останніх десятиліть XVII. століття вплив

галицьких українців на життя Східної України стає що раз менший, вкінці на довгі роки зовсім переривається. Це наслідком того, що культурно-національне життя Галичини зачало підупадати, а при кінці козацької доби нашої історії Галичина належала разом з Закарпаттям і Буковиною до країн, які щодо національного освідомлення найнизче стояли від усіх українських земель. Тоді могло здаватися, що Галичина закінчила вже раз на все свою, колись таку важну ролю, в історії України. Але так не сталося. Галичина і в новій добі заважила багато.

Нова доба.

В новій добі історії України геополітичне положення Галичини змінилося остільки, що Східна Україна незвичайно збільшила свою територію завдяки великій кольонізації, що зачалася там у другій половині XVIII. століття. Всі колишні степи, де перебували татари, тай їх попередники, стали українськими так, що простір цілої України став два рази більший, ніж він був за часів Богдана Хмельницького. Галичина стала ізза того ледви десятою частиною простору всіх земель, де мешкають українці, і має теж десяту частину населення цих земель. Тим способом Східна Україна стала »Великою Україною«, зіставляючи назву Східної України для Донеччини та інших східніх земель Великої України. Але не зважаючи на таку диспропорцію між Галичиною і Великою Україною, Галичина і в цій новій добі відіграла вельми важну ролю в історії цілої України. Тільки це сталося не зараз, а доперва в другій половині цієї доби.

В першій половині доби аж до останньої четверті XIX. століття Галичина не могла нічого дати іншим українським землям, бо вона представлялася дуже слабо й то на всіх ділянках національного життя. Велика Україна виглядала під тим зглядом далеко ліпше, бо там ще в першій четверті XIX століття була досить живою українська державна традиція Але вже в 1848. в Галичині оживилося національне життя, а хотяй занепало воно опісля, то однакож в сьомому десятиліттю XIX. століття національне життя розбудилося знову й то під впливом творчости Шевченка і з того часу воно вже безупинно розвивалося далі. А коли у Великій Україні саме тоді зачалися з боку російської влади репресії проти українства й врешті в 1876. році появився звісний указ царський, який мав на цілі убити українське національне життя, тоді українці з Великої України вийшли в зносини з галичанами й в галицьких виданнях поміщували свої письменницькі твори. Це знову причинилося до оживлення національного життя в Галичині й Галичина стала від тоді осередком цілого українського життя.

З того часу значіння Галичини в українському життю зросло дуже й воно таким було аж до першої революції

в Росії в 1905 році. А значіння це не тільки лежало в тому, що, не зважаючи на ріжні перешкоди, всежтаки українські книжки передіставалися з Галичини до Великої України, але ще й в тому — і це було дуже важне — що істнування національного життя в Галичині давало віру й українцям з Великої України, що всежтаки українство не тільки не знищене, але що воно кристалізується, набирає інтензивности й сили та що воно має всякі дані розвиватися там, де нема йому занадто великих перешкод. І в цім лежить велика вага Галичини в останній четверті XIX. століття, тай з початком XX.

Галичина тай побіч неї маленька Буковина давали українцям з інших земель зразки національної орґанічної праці. Тут повстали в останній четверті XIX. і в початках XX. століття ріжнородні орґанізації, культурно-освітні, економічні, професійні й врешті політичні. Тимчасом, як у Великій Україні українство занепало й стало аполітичним, а всяка орґанізаційно-освітна чи економічна праця відбувалася в рамцях російської державницької ідеольоґії, то в Галичині українське життя розвивалось самостійно й воно обняло майже всі важніші ділянки національного життя. А що дуже важне: українство в Галичині тай Буковині мало в собі також і політичний характер. Його остаточні висновки зводилися до того, що будучність української нації лежить у повстанню української держави, збудованої на руїнах »єдиної, неділимої Росії«.

Прийшла врешті світова війна, з вибухом якої галицькі українці звязали всі свої політичні сподівання і надії. Настали великі події, в яких Галичина відіграла вельми важну ролю. Побіч Української Народньої Республики у Великій Україні повстала в Галичині Західно-Українська Республика. Ця держава мусіла взяти на себе цілий тягар оборонної війни з Польщею і вона цей обовязок гідно сповняла. Невелика своєю територією і населенням, зіставлена сама собі, без ніякої внішньої помочі, вона не могла встоятися перед силою цілої Польщі, яка ще дістала підмогу від могучої Антанти. Але це не вменшує цінности цієї держави, як історичної появи. Вона істнувала коротко, але, як на такий короткий час та воєнний стан, вона була доволі добре зорґанізованою і упорядкованою і то на европейських засадах. Її ціла будова, її політично-суспільний лад не виявив таких крайностей, як велико-українська держава. Вона представляла собою компроміс поміркованих соціяльних течій з націоналізмом. В повстанню галицької держави не було революційности, а було завершення цієї політично-суспільної еволюції, що її перебула Галичина протягом цієї Нової Доби; галицька держава лучилася орґанічно з минулим. В цім лежить велика позитивна вартість галицької держави і через те вона стоїть під соціольоґічно-політичним оглядом вище, як велико-українська держава. Хотяй далеко менша, як ця, галицька держава мала більше даних до життя від ве-

лико-української держави. Маючи це на увазі, ми можемо зрозуміти, чому Антанта більше рахувалася з малою Галичиною, як з Великою Україною. Доказом того може бути плян французького маршала Фоша, який хотів погодити галицьких українців з поляками (місія Бертельмі), щоби їх разом кинути в боротьбу з большевиками.

Повстання аж двох українських держав мусить дивувати необізнаного з українськими обставинами чужинця, але воно било вислідом окремих політичних обставин, в яких переживали дві частини українського народу в часі до світової війни. Акт з 22. січня 1919. року мав більше формальне, як реальне значіння і в дійсности обі держави не були зєдинені ніколи. На це зложилися ріжні причини, про які годі тут говорити, але деякі з них лежали поза волею політичного проводу обох держав. А не можна забути того, що обі держави мали зовсім відмінну заграничну політику. Тимчасом, як велико-українська держава мала своїм першим завданням боротьбу з Росією, та західно-українська держава стояла цілий час свойого істнування у війні з Польщею. І в цім лежала трудність кооперації обох українських держав і навіть причина деяких конфліктів.

Всежтаки до деякої співпраці дійшло і коли Велика Україна дала Галичині полководця ґен. Омеляновича-Павленка, ґен. Грекова тай інших, а також кілька військових відділів, то Галичина дала Великій Україні Січових Стрільців, багато старшин, підстаршин і урядовців. По відступі У. Г. А. за Збруч і тим самим заломанню галицької державности, участь галицьких українців у подіях у Великій Україні в 1919-1920 роках стала дуже визначною. Славний похід на Київ був ділом як велико-української так і галицької армії. Дня 31. серпня 1919. вони зі заслуженим тріюмфом увійшли до Києва.

А памятати треба, що галицька армія багато заслужилася у визвольній війні не тільки в Галичині, але й на великих просторах Великої України. Своєю дисципліною і поставою вона здобула прихильність і признання як Галичини, так і Великої України. Через те вона була цілий час державотворчим чинником, який в інших обставинах був-би вирішив позитивно справу української державности й то не тільки в Галичині, але також і у Великій Україні.

Як з цього всього бачимо, то Галичина також і в новій добі історії України відограла визначну ролю. Істнування західно-української держави було великою цінністю для української нації, бо воно було доказом, що Галичина мала всякі дані до активного виступу в українській справі, а було це заразом відновленням давної державницької традиції.

І коли приглядатися з історичної перспективи нашій визвольній боротьбі з 1917-1920 р., то не можна не завважити одного. Велика Україна показала дуже багато розмаху у виз-

вольній боротьбі, в цім вона має велику перевагу над малою Галичиною. Галичина менше руйнувала, тут мав значіння дух консерватизму, тут менше було плянів і широких горизонтів, було може трохи забагато льокального патріотизму і ексклюзивного галицького світогляду, але робота йшла тут солідніше, як у Великій Україні. Через те Галичина являється у історичній картині наших визвольних змагань дуже позитивним чинником.

Теофіль Коструба

Політика короля Данила Романовича (1245-1264).

Присвячую світлій памяті Друга Д-ра Ігора Лоського. Автор.

Преважна подія, що сталася 1199 року — злучення ворогуючих до того часу західньо-українських країв, Галичини й Волині, в руках Романа Мстиславича, — була початком творення дійсно української держави. Щоби вповні зрозуміти вагу цієї події, треба пригадати собі, що вже від половини XII ст. в володимирсько-суздальській (пізніше московській) землі твориться новий і сильний державний орґанізм, що повстав на цілком іншій етнічній основі, як Київська Держава. Мало словянська ця держава у своїй основі, перейнята лише тими відблисками культури, що посередно й у дуже слабій кількості діставалися в те »Залісся« (таку назву стрічаємо в наших літописах на означення пізнішої Московщини), вона творила цілком відмінний, чужий і навіть ворожий Київщині етнічний, а пізніше національний комплєкс. Етнічно ж український Київ, що в своїй основі мав прадавнє словянське (деревлянське, з пізнішою слабою полянсько-руською домішкою) населення, помішане з відмінного походження від »заліських« прастарими автохтонами, не міг стравити величезних просторів, колись опанованих Володимиром Великим, і вже в 2-ій половині XII століття хилився до впадку. Не на »битій дорозі«, якою був Київ для приходнів із півдня, півночі, сходу й заходу, могла повстати етнічно-українська держава, що уможливила б великий політично-культурний процес творення української нації, подібно, як на півночі, в »Заліссі«, творилася московська нація. Для цього предестиновані були західні землі — Волинь (у найширшому розумінні, отже з Холмщиною, Підляшшям і Поліссям навіть — отже Турівщиною й Пинщиною) й Галичина (теж у ширшім розумінні — з Понизззям-Поділлям, Буковиною й Бесарабією).

Бо це не випадок, що галицько-волинська держава обєднує всі отсі землі. Вже на світанку їх історії бачимо тісний

звязок між ними всіми — ще перед їх прилученням до Києва в 981 році. Разом бачимо їх і в XI столітту, доки аж після смерти Ярослава Мудрого (†1054) розрослий княжий рід т. зв. »Рюриковичів« не роздробить їх — спершу на Волинь і Галичину (тоді вона ще цієї назви не мала), а пізніше на головокружний ряд князівств: володимирське, луцьке, перемиське, звенигородське, теребовельське, белзьке, турівське, пинське, берестейське, дорогичинське, берладське й т. д., й т. д.... Та проте давня ідея цілости тих земель, пригадувана постійно завдяки політично-господарським інтересам тих земель, знайде своїх нових ісповідників і реалізаторів. Це будуть якраз володимирсько-волинські Мстиславовичі, починаючи від Романа (1199-1205), через Данила (1245-1264) й Василька († 1270), до Льва Даниловича (1264-1301) і його сина Юрія (1301-1308), котрий, врешті, перенесе столицю держави до Володимира — й відновить прастару традицію X-XI століть, або й ще на кілька століть давнішу.

Серед них бачимо й короля (від 1253 року) Данила Романовича, улюбленого героя волинського літопису, що не вагався назвати його »другим по Соломоні« щодо мудрости й поваги. Певно, що багато значило тут і те, що це був син Великого Романа, котрого культ на Волині в XIII ст., як можемо бачити з цього самого літописця, був незвичайно сильний. Та не під щасливою звіздою — що так висловимося — вродилися сини Романові, старший Данило й молодший Василько. Ледви четвертий рік був Данилові, а рік Василькові, як батько їх наложив головою в боротьбі з поляками (1205). Молода галицько-волинська держава лишилася на поталу ворогам іззовні й анархічним, зматеріялізованим елєментам у нутрі. »Невірні галичани«, себто галицькі бояри, як їх гостро (але вповні заслужено) називає згадуваний уже літописець, розпочали просто гратися галицьким княжим столом, з чого рідше користали свої князі (як Ігоревичі в рр. 1206-1211, чи Мстислав Мстиславович »Удатний« 1219-1228, хвилево Олександр белзький, тощо), а частіше чужі: угорські й польські. Не будемо тут розказувати всіх перипетій тієї боротьби. Скажемо лише, що тимчасом малі княжичі скиталися нераз за границею, аж доки після смерти Мстислава Удатного († 1228) Данило, як правний дідич галицького стола по батькові, а до того як зять Мстислава й сам уже в віці поверх 25 літ, не почав боротьби за галицький стіл. Не велося йому ще цілих 17 літ, аж доки врешті в кривавій битві під Ярославом не поклав краю посяганням угрів, ще одного українського князя (Ростислава Михайловича, з чернігівської лінії) й анархії боярства (1245).

Але ж як дуже змінилося положення в Україні від того часу, як Данило розпочинав боротьбу! Правда, сусіди були приборкані, галицько-волинська земля майже вся належала до обох Романовичів — Данила, князя галицько-холмського й бе-

рестейського (Олександр белзький зійшов із історичної сцени ще в 1233 р.), й Василька, князя володимирсько-луцького. Лише турово-пинське князівство на північному сході й долішне Пониззя аж до Чорного моря не було опановане ними. Завдяки незвичайній серед наших князів згоді обох братів того поділу не відчувалося — фактичним князем-сувереном уважали Данила.

Зате політична конюнктура назовні змінилася до непізнання. Де на сході передтим був слабий Київ і дуже ослаблені половці, — тепер (від 1241 р.) засіла грізна й могутня татарська орда. Татари не вернулися в свої азійські кочовища, як після першого наїзду в 1223 році, але сіли на долішній Волзі (колишня територія хозарської держави) й зорганізували величезну й сильну державу. Не можна на тодішню татарську державу (її начальником був хан Бату, або Батій, як його зве наш літописець) дивитися крізь призму пізніших українсько-татарських відносин XVI-XVII століть. Це не була лише розбишацька держава, що живилася з грабункових нападів на цивілізовані краї, в яких можна було щось украсти чи видерти. Ні, це була величезна сила, свідома себе, що мала амбіцію підбити цілий світ, створити величезну імперію, в якій містилися б усі держави як ленники ханські. Замісць »pax Romana« мала заістнувати »pax Mongolica«, яка плекала б культуру, штуку, підносила б економічне життя підданих і т. д. Для себе вимагала поклону перед ханом, данини (для того роблено в ханській канцелярії п о г о л о в н і с п и с и підбитого населення!) й помочі на випадок війни. Натомісць цілком нпр. не вимагали татари (доки були ще поганами) виречення християнства. Хто піддався татарам (як от суздальський князь Ярослав Всеволодович, що дістав право старшинства над усіми князями руськими, бо найскорше прийшов), зрезигнував із повної суверенности, той міг задержати свою державу, устрій і т. д.

Але Данило не хотів піддатися татарам. Іще в 1240-ім році його воєвода, на імя Дмитро, сидів у Києві, а сам він тямив, як боровся з тією диччю азійською в кривавій битві над Калкою (1223). Тому, замісць зараз у 1241 чи 1242 році поїхати до хана (і, до речі, зискати союзника в боротьбі за Галич), він, якби ніщо не змінилося, провадить боротьбу й доводить її до Ярославського епільогу. Татари ж — могли собі там сидіти над Волгою...

Та, як то каже пословиця, не хотіла гора прийти до Магомета, то Магомет прийшов до гори; хоч цим разом радше грізна гора сунулася. 1245 року, скоро після ярославської битви, прислав хан до Данила приказ (попертий відповідною татарською ордою під проводом Могучія) короткий але страшний: »Дай Галич!« Очевидно, хан хотів його дати якомусь князеві, що поспішив до нього з відповідною чолобитнею. »Засумував Данило«, пише літописець, »б о щ е н е б у в у к р і п и в

своєї землі городами«. Отся коротка літописна замітка вказує нам, чому Данило не поїхав до Сараю на поклін: він готовився до боротьби з татарами. Але тепер вони заскочили його несподівано скоро. Що було робити князеві Данилові? Лицар у повнім того слова значінні, побідник усіх ворогів, князь Галича, Перемишля, Звенигорода, Теребовля, Холма й Берестя, син Великого Романа, царя й самодержця всієї України-Руси, що ним така степова дич діти страшила, — нині мав або віддати Галичину, або... поїхати з поклоном до хана, щоб охоронити свою землю від нещастя — наїзду...

В конфлікті між особистими поглядами — скажім по нинішньому: політичною доктриною й амбіцією — а добром держави, що могла бути до тла зруйнована, князь Данило Романович переборов себе й дав побіду інтересові держави. Він — поїхав до хана з поклоном...

Почуття страшного пониження огорнуло його, як побачив у орді, кому він приїхав поклонитися. Це був цивілізований европеєць, що органічно не міг знести виду азійської дичини. Та мимо того упокорився — хоч не спідлився. Як якийсь чоловік кн. Ярослава суздальського заохочував його поклонитися ідолові, бо так зробив князь Ярослав, Данило з обуренням відповів: »Діявол говорить із твоїх уст; Бог замкне твої уста й ніхто не почує твого слова«.

Від того часу провідною ідеєю Данила робиться боротьба з татарами. Він, вернувшися додому, укріплює городи, заключає дружбу зі сусідами — все в тій думці, щоби придбати союзників для боротьби з татарами. Сина Льва одружив із дочкою угорського короля Белі IV. Помагає уграм у боротьбі за спадщину по вимерлій лінії Бабенберґів, себто за Австрію. Бачимо тоді наші полки на Угорщині й під Віднем — а навіть короткий час князь Роман Данилович, спадкоємець імени великого діда, засідає на австрійськім престолі. З Польщею переважно панує згода. При помочі німецьких меченосців і поляків (а також половців), Данило побиває Литву, що за Мендовга († 1264) почала бути небезпечною, й поширює свою територію над Німан — де Новгородок, Волковийськ і ін. городи (т. зв. »Чорна Русь«).

Та що найважніше — Данило починає переговори з Папою Інокентієм IV, що організував хрестоносний похід проти татар. Папа обіцяв поміч, але вимагав приступлення до католицької Церкви, себто заключення Унії. Данило пристав на це, бо спротиву в суспільності не було. Але Унія ця мала подібну ваду, як і пізніша на двісті майже літ фльорентійська: а саме, що вона заключена не з мотивів релігійних, а політичних. Данило дістав корону (1253 р.), та Унія скоро розбилася, як він переконався, що від Папи не дістане збройної помочі.

Внутрі король Данило укріплявся — будував городи. Ці городи — як усе на те вказує — мали на меті не стільки під-

носити (покищо) культуру й добробут країни, як радше бути кріпостями в війні з татарами. Тому може й не чуємо майже нічого про внутрішню працю Данила, нпр. на церковнім полі, лише все про працю над військом, союзами й т. д.

Зміцнення держави, але з метою боротьби з татарами — ось, можна сказати, ціль внутрішньої політики нашого короля. З того боку стає зрозумілою безпощадна боротьба, яку провадить він із т. зв. татарськими людьми, себто найдальше на схід висуненими галицько-волинськими громадами, що під своїми »болоховськими князями« хотіли опертися королеві, а »сіяти просо« татарам. Король Данило знав, що татари приймуть це як провокацію, але на те не зважав. Думка про боротьбу з татарами, а як засіб до того: зміцнення держави (як нинішні »дефензивні« зброєння), опанувала його так, що, здається, поза нею світу не бачив. Але наслідки того були лише такі, що на татарський приказ мусів замки-городи розкидати — власними руками своїх людей, бо інакше — як і в 1245 році — грозив страшний наїзд. Сталося це в 1259 році.

Як розважимо це все й порівнаємо політику короля Данила з політикою суздальських князів, чи хочби його сина Льва, то мусимо сказати таке: Король Данило не був політиком-реалістом. Він ставив вище ідею боротьби за волю й честь свою й держави своєї над мир і добробут своїх підданих. Це прикмети, що вказують на лицаря й ідеаліста на престолі. Але рівночасно якось не зумів він наладнати справи так, щоб вона вдалася. Здається причиною було тут те, що він хотів усе зробити заскоро, конечно ще сам, за свого життя. Та в житті держав і націй така гарячкова праця не вдається. »Заліські« князі ждали аж до 1480. року, заки могли визволитися, — зате зміцнювалися внутрі. Данило натомісць спішився — й не міг нічого зробити. Син його мусів цілком змінити тактику, розуміючи, що держава, якщо вона має бути тривка, будується століття цілі. Данило ж, »під трубами сповитий і під шоломами колисаний« цілком дослівно, — не вмів перейти з лицаря романтика на політика-реаліста.

О. Думін

Офензива Керенського.

Після півтора місяця революції, рівночасно з якою хлинула на фронт маса нових ідей, кличів, розпоряджень і висланників ріжних політичних партій — російська армія втратила боєздатність безповоротно. Славнозвісний »пріказ Н. пєрвий« і оголошена по ньому 22. травня 1917 р. »Декларація прав салдата« дали і правну основу для розвалу російської збройної

сили. Салдат перестав слухати командантів і після того, як революційні демагоги винесли його на пєдестал суверена революції, всякий авторитет в його очах впав. Замісць сподіваної творчої революційної співпраці, стала салдацька маса викидати зі себе накопичену лють на свою в більшості нездарну команду і давати волю своїм нищим інстинктам, звільненим зі всяких пут, в наслідок упадку карности.

Російські шовіністи, які на спілку з антантськими дипльоматами, сказавши словами В. Пачовського, »здерли з царя порфіру« — основно перечислились. Вони думали, що по усуненню Миколи II., над армією запанує новий дух і міліонові салдацькі маси з одушевленням підіймуть гасло війни до побідного кінця. Замісць того над Росією спалахнула дійсна революція, до влади прийшли радикальні елєменти, армія замітинґувала і стяг за стягом став виносити резолюції з рефреном, що завжди повтарявся: »геть з війною«. Цілі полки і дивізії заявляли команді вже в квітні, що вони більше до наступу не підуть. »Хай воює — почали говорити салдати — той, кому війни треба а ми маємо її доволі«.

Старшин, які протидіяли »пораженческим« настроям і резолюціям, салдати змушували мовчати, деколи проганяли, або і »прикінчували« їх у себе, дуже жорстоко і по варварськи. Були випадки, що салдати-москалі мучили своїх старшин нелюдськими муками: палили їх живцем на вогні, четвертували, а навіть розпинали на деревах. Розстріл уважався в їх ще ласкавою карою. Анархія розгулялась, ніякого зупину не було їй, вона пробивалась усіми шляхами на фронт, щоб підривати основи військової карности, нищити авторитет і дотепер слухняні маси переміняти в юрби бунтівників, а то і мародерів.

Вже в травні можна було помічати на російському фронті неімовірні сцени салдацької рознузданости. Ґен. Деникін, тоді командант західнього фронту, переглянувши свої стяги, нарисував таку картину тодішнього внутрішнього життя і зовнішнього вигляду російського війська: »В одному з корпусів наказав я показати мені найгірший відділ. Повезли в 703. Сурамський полк. Ми підїхали до величезної товпи, беззбройних людей, що стояли, сиділи та бродили по поляні, за селом, одягнуті в ріжне ганчіря (одежу попродали і пропили), босі, зарослі, нечесані, немиті, вони дійсно — здавалося — дійшли до останніх границь фізичного огрубіння. Вийшов напроти мене начальник дивізії — долішня губа у нього тряслася — і командант полка з виразом засудженого на смерть. Ніхто не закомандував »позір«, ніхто зі салдатів не встав; найближчі ряди підійшли до авта«.*

Деникін хотів було сейчас вертатися назад, але роздумав

---

* Ґен. А. И. Деникин: Очерки русской смуты. Том. I. Час. 2. стор. 157—158.

і пішов між товпу. Те, що він побачив і почув там, потрясло ним до глибини. »Боже мій — кличе цей невдачний наслідувач Мініних і Пожарських* — що зробилось з людьми, з розумною божою істотою, з русским рільником... Хорі чи біснуваті з помутнілим розумом, з упертою мовою, без усякої льогіки і здорового розсудку, з гістеричними криками, з доганою і тяжкою, гидкою лайкою. Ми промовляли, нам відповідали зі злобою і упертістю«.

Московські керманичі революції і спасателі єдности Росії бачили, що як так піде далі, то армія переміниться в юрбу гільтаїв і перестане бути здатна не тільки до наступу, але і не зможе дати противникові ніякого відпору. Треба було чимскоріш уздоровити, чимскоріш піднести її духа, закріпити в ній поважання і довіря до командантів, привернути їй віру в себе саму. В подібних випадках все і всюди лікувала армію побіда; навіть частинна побіда над ворогом нераз уже в історії доказувала чудес. Російські вожди рішили і собі спробувати цього засобу для здержання очевидного розкладу військового кольоса. Почали приготування до офензиви на цілому фронті. Також огляд на західних союзників вимагав активних дій. В квітні потерпіла французька армія сильну невдачу. Деякі її стяги збунтувались і відмовили послуху. Дві чи три дивізії рушили навіть на Париж, щоб розправитися з владою. Анґлійці хоча також знеможені попередніми боями, мусіли виручити французів, великою офензивою у Фляндрії. Антантські вожди не вдоволялись півмірами, їхній стратеґії не йшло про те тільки, щоб »удержати істнуючий стан,« а про те, щоб Осередні Держави примусити впасти на коліна. Без Росії, здавалося їм, цього завдання не вдасться виконати. Антантські уряди наперли тоді на російських верховодів, щоб ті кинули російські війська знову до наступу. Росія мала допомогти Антанті мілітарно принайменше в тій мірі, що минулого року офензивою ґен. Брусілова.

Верховна Команда вибрала як терен для головних дій своїх військ знову Галичину. Вибір вирішив і цим разом огляд на австро-угорського противника, менше твердого від німців. За веденням офензиви на галицькому театрі, промовляв ще один незвичайно важний арґумент. Південно-західний російський фронт іменно представлявся під кожним оглядом краще, як інші фронти, бо на йому стояли зукраїнізовані стяги, або такі військові обєднання, де український елємент переважав.

Націоналізаційний рух почався в російській армії сейчас після вибуху революції і зміряв до того, щоб вояків одної народности виділити в окремі стяги. Першими до здійснення

---

* Прим. Ред.: Герої, т. зв. у російській історії »Смути«, що зорґанізували повстання проти Поляків і на чолі нижньогородського ополчення увільнили від них Москву в р. 1612.

цеї думки приступили українці, вибираючи свої ради* і виставляючи домагання: полки, в яких український елемент переважає, доповняти на будуче тільки українцями.**

Московська суспільність без огляду на партії поставилася до тих вимог крайнє ворожо. Ні в голові російського соціяліста ні ліберала, про правіще зорієнтованих москвинів і не згадуючи, не могло поміститись, як »малорос« сміє дотикати цілости російської армії, сміє думати про відокремлення. Про деякі полекші для української мови і культурної праці, можна було, по їхній думці, з українцями говорити, але опора московського панування, російська армія, мусіла остатися недоторкальна.

Не дивлячись на величезну бурю негодування москалів усіх пород і всіх політичних мастей, з простими салдатами — москвинами включно, українці-вояки і їхні старшини не дали себе стероризувати, не дали себе залякати страшними проклонами російської революційної демократії на український шовінізм і контрреволюцію, а сміливо і сильно почали класти підвалини під українську збройну силу. Та за три місяці праці II-гий Всеукраїнський Військовий Зїзд міг заявити, що він є представник 1,600.000 українського вояцтва.

Задивлені в сяєво воскресаючої батьківщини, пройняті наскрізь патріотичним піднесенням українські вояки не піддалися загальній анархії. В українських стягах панував відносний лад і карність: Тут старшини не потребували дрожати за своє життя як серед розбещеної московської салдатні. Таких сцен, як нарисував нам повище Деникін, в їх не зустрічалось. Серед української вояцької маси бакциль большевизму певно бувби і не загніздився, коли б не хитка політика Центральної Ради та її уряду. Вона здезорієнтувала українського вояка і він вкінці зблудивши в лісі демагогічних кличів, настроєних на ноту вселюдського братерства, кинув кріс і потяг домів, або став по стороні тих, що вміли краще послугуватися демагогією.

Російська військова команда і уряд, як видно з їх ріжних заяв і потягнень, не хотіли з початку революції і балачки зводити на те, щоб українські відділи гуртувались у більші військові обеднання. Та попробувавши міці українського військового руху, вони рад не рад мусіли зробити йому деякі уступки. Кільком дивізіям дозволено врешті доповнятися тільки українським елементом, але називатися українськими їм заборонено.

---

* З вибухом революції введено в російській армії комітети, на які перейшла відтепер вся влада. Українські ж ради повстали самочинно і спочатку не мали ніякого впливу на орґанізаційно-господарські справи свойого стягу. Вони покищо обмежувалися до кермування культурно-освітним життям українського вояцтва.

** Гл. В. Кедровський: 1917 р. »Свобода« (Ню-Джерзі) з року 1928. — Праця того автора є найновіщою хронікою українського військового руху продовж першого року революції.

Деякі російські ґенерали, переконавшись, що зукраїнщені стяги не піддаються большевицькій агітації і не тратять своєї боєвої сили, змінили свій погляд на український військовий рух. Згодом стали його навіть підпомагати. Знайшлися між російськими військовими командантами навіть такі, що самі домагалися зукраїнщення своїх стягів. Між іншим до тих, що хотіли використати українізаційні настрої, належав і ґен. Корнілов, який зажадав від ґен. Скоропадського, щоб той зукраїнщив свій XXXIV-тий корпус. Врешті українці в російській армії мали завжди опінію добрих і обовязкових вояків.

Беручись отже за плян офензиви в 1917 р., російська Верховна Команда мусіла так чи інакше українські стяги і їхню боєздатність зробити угольним каменем всіх дальших своїх стратеґічних міркувань. Іншого вибору, як головні дії розвинути знову на південно-західному фронті, що тягнувся від Луцька до Буковини, йому власне і не залишалось. Стяги інших фронтів уже заявляли, що війна для їх скінчена і відїжджали домів, або коли залишалися на йому, то тільки на те, щоб бути на військовому вдержанні, варити самогон та грати в очко...

Перед офензивою, яка одержала назву Керенського, тоді божка революції, південно-західний фронт представлявся ось як: Відтинок Броди-Куропатники займала 11-та російська армія ґен. Єрделі; Куропатники-Ямниця 7-ма армія ґен. Селівачова, а відтинок Ямниця-Карпати-Кірлібаба 8-ма армія ґен. Корнілова. Команда фронту спочивала в руках ґен. Ґутора. По австрійсько-німецькій стороні: відтинок Броди-Конюхи держала 2-га австрійська армія ґен. Бем-Єрмолія, відтинок Конюхи-Галич німецька південна армія ґен. Ботмера, а відтинок Галич-Пантирський провал 3-та австрійська армія ґен. Терстіянського, мадяра, »героя« вішання українських селян і інтеліґенції в Східній Галичині в 1914 р.

Головні оперативні завдання вклала російська Ставка (Головна Кватира) на 7-му і 11-ту армію, т. є якраз на армії, в яких находились три корпуси зукраїнщені за дозволом російського начальства. До 7-мої армії (побіч інших стягів) належав XLI-ий зукраїнізований корпус, що боронив лінію Куропатники-Дикі Лани і XXXIV-ий корпус ґен. Скоропадського, також складений у великій мірі з українців. Цей останній корпус до початку офензиви стояв у запасі: опісля атакував німецькі становища на захід від Диких Ланів. Одинадцятаж російська армія мала в своїому складі (побіч інших стягів) XVII-ий зукраїнщений корпус, розміщений в околицях Ґарбузова і VI. зукраїнщений корпус, що займав фронт Авґустівка-Куропатники.

Офензива повинна була початися при кінці травня, та тому, що треба було уговорювати московські корпуси йти в наступ, відложено її на перший день липня (по старому

стилю 18. червня). Три дні перед наступом російська артилерія держала австрійські і німецькі становища під безнастанним обстрілом. На четвертий день 7-ма армія і її південний сусід, VI-ий зукраїнщений корпус рунули на противника.

Австро-німецька команда мала точні інформації про час і розміри підготовлюваного наступу. Для його стрічі принято всі потрібні міри. Та всетаки XLI-ий корпус у великому розгоні розніс усі перешкоди на шляху своїх операцій та опанував такі, здавалосяб, неприступні становища як Лисоня. Німецький XXV-ий резервний корпус мусів податися аж на окраїни Бережан. Неменший успіх мав і VI-ий корпус: його стяги по проломанню австрійського фронту під Конюхами захопили більшість куреня У. С. С. і вигнули фронт на захід 10 км. широкою і 5 км. глибокою дугою. Правда, VI. корпус мав остільки облекшену боєву працю, що розміщена на північ від Конюхів 19-та австрійська дивізія, складена з чехів, не мала амбіції боронити своїх становищ до посліднього.

В найближчих двох днях VI. корпус погромив щераз 19-ту і її сусідку мадярську 32-гу дивізію. Грізне положення врятували щойно німці. Вони загородили уже свобідний шлях на Урмань. Дня 3. липня відбив також німецький XXV-ий рез. корпус стяги XLI-го корпусу зпід Бережан. Боротьба за Лисоню і доступ до Бережан коштувала українців — як свідчить один австрійський старшина, понад 13 тисяч убитих*. Криваві гекатомби склав на вівтарі російської батьківщини і VI-ий корпус. Великі втрати в його рядах спричинив не тільки противник, але і »свої«. Коли корпус пустився в наступ, московські стяги засипали його відділи скорострільним і крісовим вогнем. Від здрадницько-звірського обстрілу московської салдатні, яка стратила всякі моральні гальми, потерпів тоді також чеський легіон.

Криваві втрати і зрада московських товаришів від »котьолка,« скоро погасили боєвий запал українців. Сорокперший корпус борикався ще якийсь час за Лисоню, колиж побачив, що на підмогу йому ніхто не прийде — відступив на вихідні становища. Також VI-ий корпус залишив мрії пробитися з жовто-блакитним прапором під Львів.

Підчас липневої офензиви найдальше загналась на захід армія ґен. Корнілова. Формально зукраїнщених стягів у ній тоді ще не було, але і в 8-ій армії український елємент становив більшість. І на її фронті ніхто інший тільки українці винесли найбільший тягар офензивної акції.

В наступ пішла 8-ма армія не рівночасно з 2-ою і 7-мою, а в тиждень пізніще. Від енергії її натиску розлетівся XXVI-ий мадярський корпус, а його сусід XIII-ий корпус (хорватський)

---

* Oberstltnt. B. Kissling: Die Sommerkämpfe gegen Russland und Rumänien. — »Der grosse Krieg«. Herausgegeben von Schwarte.

уцілів тільки завдяки відступові за Лімницю. Ступаючи мадярам по пятах, стяги ґен. Корнілова заняли 11-го липня Калуш, а далі Галич. Під впливом чорносотенців, аґентів розвідчого відділу булави Південно-західного фронту, учинили вояки 8-ої армії в Калуші великий погром*.

Коли південно-західний фронт завдяки зукраїнщеним корпусам і взагалі українцям-воякам схопився з противником і намагався повалити його на землю, інші фронти не ворохнулись. Ледви у другій половині липня вдалося ґен. Деникінові двигнути західний фронт з окопів. Наступ вийшов мляво, салдатня замітінґувала і здержала бої. На північному фронті наступна акція трівала не цілий день.

Офензива Керенського була останньою спробою піднести дух російської армії, скріпити її моральний стан і зєднати для програми російської революційної демократії. Спроба не вдалась. Українське вояцтво, розгорнувши свої жовто-блакитні прапори, переконане, що тим послужить великій справі відродження батьківщини, рушило в бій. Московський »таваріщ« волів стріляти їм у спину, або взявши гармошку в руки податися при вигуках босяцьких пісень у свою Московщину.

Про подвиги полків XVII-го і XLI корпусу в перших днях липня заговорила ціла російська преса. Всі високі російські військові команданти висловились про їхні операції з признанням. Та про те, що офензиву в Галичині провадили українські полки, про те ні російська преса ні команда не згадали ні словом.

Девятнацятого липня перейшли німці і австрійці з напрямку Золочева до протиофензиви. Армія південно-західного фронту не ставляла їм великого опору. Москалі з »прінціпу« тому, що взагалі не хотіли більше воювати. Українські стяги знову тому, що бачили безцільність спротиву на цілком занархізованім останніми подіями терені. В перших днях серпня 1917 р. австрійсько-німецька армія дійшла до Збруча і простояла над ним аж до заключення берестейського мира.

Варфоломій Євтимович

Поручник Микола Міхновський,

творець новітнього українського війська.

Цілий березень 1917. року мав я велику честь і щасливу нагоду безпосередньо-близько співпрацювати з поручником Миколою Івановичем Міхновським, у справі творення українського національного війська. За той короткий час багато я

---

* Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле. Львів, 1923. Т. I стор. 114–115.

від М. Ів. Міхновського навчився. І тепер у двацятиліття великих подій поза вдячністю особистою, почуваю обовязок познайомити наше громадянство з тією велитенською працею, яку перевів наш великий патріот, що відійшов від нас трагічно незрозумілий і до цього часу як слід недоцінений.

У коротенькому нарисі неможливо з належною повнотою представити Велику Постать цього лицаря української державности — для того треба написати капітальну моногрáфію.

В найстисліших фактах спробую представити Його працю, яку він спромігся зробити лише протягом березня 1917. року і в одному лише Києві, подати до відома Його великий воєнно-політичний плян, про який знали лише втаємничені й на підставі безпосередніх спостережень нашкіцувати Його духово-літературний портрет.

У березні 1917 р. поручник Міхновський перевів таку роботу:

1) У дні 6. (19) березня урядив перше українське військове »Підготовче Віче« в складі 211 учасників. На тому вічу він провів одноголосно постанову (першу від часів скасування в 1775 р. Запоріжської Січі) творити українське національне військо (перше видання цієї постанови було кинуте серед війська на фронті й у запіллю в числі 30.000 примірників).

2) У дні 9. (21) березня 1917 року урядив »Українське військове Установче Віче« при числі звиш 4000 учасників. Це віче затвердило постанову »Підготовчого Віча«, за ініціятивою М. Міхновського покликало до життя »Орґанізаційний Комітет по формуванню українського війська« з полковником М. Глинським на чолі й того ще дня започаткувало творення революційним порядком »Першого українського охочекомонного полку ім. Гетьмана Богдана Хмельницького*.

3) Заснував і урухомив »Військово-політичний клюб імені наказного Гетьмана Павла Полуботка« — тисячі членів якого, натхнені воєнним духом М. Міхновського, ширили ідею української державности.

4) Уплянував і зорґанізував Перший Всеукраїнський Військовий Зїзд в днях 5—9 травня 1917., який виділив зверхню українську військову владу — »Український Військовий Ґенеральний Комітет«.

5) Накреслив і могутньо урухомив справу творення українських військових частин на фронті і в запіллю, а тим самим справа творення своєї армії стала явищем національно-стихійним.

6) В липні 1917 р. натхнув Полуботківський полк на оружний виступ проти москвинів і за одну ніч Полуботківці

---

* Того дня зголосилися до Богданівського Полку перші охотники — Прапорщик Ген і славний артист М. К. Садовський, а за їхнім прикладом — сотні інших.

обеззброїли московську варту й опанували всі державні, військові й муніціпальні установи й заклади в м. Києві, змусивши до втечі зі столиці тогочасного московського коменданта військ Київської Округи, полковника Оберучева. Цим виступом М. Міхновський дав блискучий приклад відважного революційного чину. Виступ Полуботківського полку тим голосніш за себе промовляє, що київська залога налічувала до 60.000 вояків, Полуботківців не було більше 6 000.

7) Збудив могутній національно-військовий патос серед української молоді.

8) В році 1917. серед великоукраїнської інтеліґенції був тим першим, для кого Україна була й мусіла бути державою — він був тим першим, хто на самому початку революції защепив українцям животворчу ідею власної національної державности.

9) Накреслив сміливий військово-політичний плян до проклямування й утвердження української державности ще в перші дні революції 1917 р. Плян той, навіть нездійснений по думці його творця, могутньо спричинився до зросту й дозрівання української державницької думки.

Всю цю працю М. Міхновський перевів при великих перешкодах, які ставило російське тимчасове правительство й військове командування й при великому спротиві політично-невиробленої української інтеліґенції, що не розуміла державницьких прямувань М. Міхновського і через те працю його поборювала.

Передумови, з яких виходив М. Міхновський, були такі:

1) Несподіваність, з якою прийшла революція, застала суспільство, зокрема українське, непідготованим до її сприйняття й використання.

2) Розгубленість і безпорадність петербурського тимчасового правительства, кожне посунення якого зраджує нервовість, що межує з гістеричністю, загрожує катастрофою також і Україні, як складовій частині Імперії.

3) Коли московські большевики все голосніше підносять гасло негайного окремого замирення з осередніми державами, то російський Тимчасовий Уряд під тиском своїх союзників хоче довести ту набридлу всім, а Україні зовсім непотрібну війну — »до пабєднава канца«. Остаточно, коли їх не попередити, переможуть большевики, які проголошують прагнений мир. До них слідно щораз більші симпатії серед салдатні.

4) Українське громадянство в своїй національно ніби й свідомій частині — цілковито не підготовлене до революції та до її використання для українських цілей; воно не розуміє відповідальности й неповторности моменту, не відчуває своєї сили й тому збирається просити всього того, що в умовах революції треба брати.

5) Серед українського громадянства відчувається великий

Серед моря голов вояків, промовляє воєнний міністер А. Ф. Керенський.

Перший маніфестаційний похід у Києві
після вибуху революції.

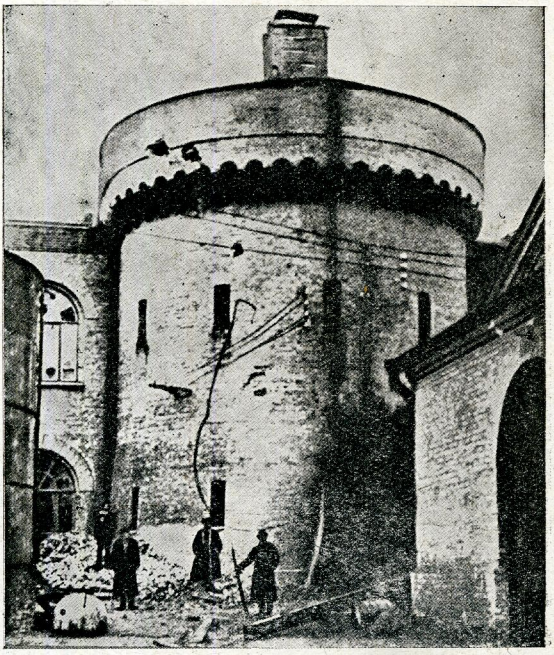

Київський арсенал.
Місце, що відіграло визначну ролю у київських
боях в початком 1918. р.

брак людей, які мислять українськими державно творчими категоріями, звідси походить і проповідь »спільного фронту« з московською демократією. Останнє є не що інше, як політичне москофільство.

6) Вся московщина — царська чи республиканська, абсолютистична, чи демократична — ніколи не дасть Україні свободи й уся Московщина буде дбати, щоб удержати Україну в стані своєї кольонії.

7) Історичний момент, який переживаємо, вимагає від українського суспільства, в особі його провідників, чину рішучого й обережного, який приведе Україну до ціли, яку визначила їй історія.

8) В умовах загальної розгублености, яка панує в суспільстві, найкращою буде політика доконаних фактів.

9) Ціль і обовязок національно-свідомого українства — створити власну державу.

Ціль свою українство може осягнути лише аргументами власної сили — засобами збройної боротьби з усякою Московщиною. Ця боротьба неминуча. У положенні, що витворилося, держави осередні являються природними союзниками України, й це треба використати.

Настрої, що переважають серед українського суспільства, зокрема серед вояків, такі:

1) Всім осточортіла Україні непотрібна війна і всі прагнуть миру; прагнуть зберігти самих себе.

2) В очі бє стихійне пробудження національної свідомости; до цього часу несвідоме відчування своєї національної відрубности і відмінности від москвинів, перетворюється на екзальтований патріотизм.

3) Українські вояки, як видно з прикладу Волинського полку, що започаткував у Петербурзі революцію, це прекрасний революційний матеріял, йому треба вказати лише ціль і повести до неї.

Маючи такий прекрасний людський матеріял, треба використати його в Україні для цілей тільки українських.

Революцію в Україні треба обернути на революцію національну й завершити її створенням Самостійної Української Держави. — У цьому основна ціль українських патріотів.

Для осягнення цієї ціли першим завданням є створити власну військову силу — всіми можливими в умовинах революції засобами, не зупиняючись перед труднощами й перешкодами, які неминуче поставить не лише всякий петербурський уряд, військове командування, а й усе московське суспільство.

Московське суспільство за довгі віки панування над народами немосковськими встигло виробити в собі психольогію народа-пана в той час, коли суспільство українське затратило у великій мірі почуття володарства на своїй землі, та просякло шкідливою свідомістю своєї нижчоти.

Тому треба передбачити — а вже того ознаки є, що й частина українського суспільства буде ставити перешкоди творенню самостійної української держави.

Всі труднощі треба перебороти, а перешкоди знищити. Підставою самостійної державности є військо.

За той короткий час, який лишається до Військового Зїзду*, треба розвинути серед війська на фронті й у запіллю могутню агітацію за створенням українського національного війська, та за розміщенням його в Україні й на тих фронтах, що переходять через українські землі.

На Військовому Зїзді, коли витвориться відповідні до того настрої — (їх треба створити!) Зїзд, т. є представники озброєної частини української нації, проголосить Україну Самостійною Державою.

В першу чергу Зїзд виділить зі свого складу військову владу — вибере гетьмана — диктатора.

Гетьман замириться з Осередніми Державами.

Самостійна Україна не потребує провадити війну проти своїх природних союзників, навпаки в інтересі власному — повинна з ними, як найскоріше, замиритися.

По мирі з Осередніми Державами Україна вирве цим самим ініціятиву від московських большевиків і стане силою притягальною, навіть для самих москвинів.

Треба ділати, обережно, але рішучо.

При наявності »Союзу визволення України,« який від самого початку війни інтензивно працює в Державах Осередніх, пропаґуючи ідею української незалежної державности, є певна надія, що Осередні Держави одразу й охоче визнають суверенність України на її землях. Для них це означатиме ліквідацію їхнього східного фронту від Припеті аж до Дунаю, та можливість всі свої сили кинути на Захід і побідно закінчити війну.

На скрайній випадок т. є, коли опір з боку Москви буде занадто сильний та коли на Військовому Зїзді не пощастить проголосити України самостійною державою, тоді треба рішучо і ворогів і друзів — поставити перед доконаним фактом — доведеться »прорвати греблі« — це значить, що на тих участках фронту, де стоятимуть українські частини, після попередження та на даний приказ — в кількох місцях пропустити на тили російських армій німецьке військо — полонити весь т. зв. південно-західний фронт і тоді вже за допомогою німців, проголосити й реалізувати Українську Державу.

Для виконання цього пляну вже на конець березня Міхновський звербував кількох молодих старшин, добрих українських патріотів, які виїхали на фронт до своїх частин, щоб

---

* Мова про перший Всеукраїнський Військовий Зїзд.

працювати для здійснення цього пляну та коли зайде потреба й приказ — »прорвати греблю«.

Постать поручника М. Міхновського і його плян у перспективі 20 літ.

Коли преславної памяти поручник Микола Іванович Міхновський видавався мені за велитня ще в р. 1917., то тепер, у перспективі двох десятків літ, що від р. 1917. уплили, постать його тільки виросла.

Його духово-літературний портрет на підставі моїх пильних і безпосередніх спостережень протягом того місяця, що день у день мав я щасливу нагоду з ним співпрацювати й на підставі знайомства з його публіцистичними виступами в дореволюційних періодах, виглядає так:

Микола Міхновський це українська стихія — не розхрістанодика й незагнуздана, лише опанована сильним та шляхетним інтелєктом.

Він був високоосвічений і досвідчений правник із глибокорозвиненим змислом правовости, тонкий психольог, щасливий ініціятор, видатний орґанізатор, блискучий промовець, талановитий публіцист, розумний і тактовний керманич, мілітарист із інтуіції, добрий знавець нашої минувшини історичної і побутової, революціонер — як тип людини здатної на рішучий чин, прекрасний і милий у поводженню товариш, словом, »козак-характерник,« як ми його прозвали.

Вихований у старій священичо-козачій родині, на добрій українській традиції, в українсько-козацькому селі, М. Міхновський був прекрасним взірцем української расової культури т. є був українським аристократом у властивому значінню цього поняття.

Поруч із незабутніми Є. Х. Чикаленком, М. Старицьким, М. Лисенком, Ів. Липою, братами В. і С. Шеметами, В. Липинським — належав до нечисленної катеґорії українських панів-орґанізаторів українського національного життя.

Все разом витворило в нього довершений тип українського патріота-державника.

Вже в р. 1900. М. Ів. Міхновський прилюдно виступив з конкретною науково-обґрунтованою програмою самостійної Української Держави, — виступає з програмою, яку пізніша дійсність довела цілком реальною та єдине можливою до переведення.

Посідаючи такі дані на цілу голову перевищував своїх сучасників. Зокрема як політик визначався рідкостною серед українців здібністю мислити синтетично, чим пояснюється його друга велика вартість, як політика — він посідав дар передбачення грядущих подій та незломну волю, яку умів накидати оточенню. Мав всі права на чільну ролю в державному проводі.

До повищої характеристики портрету М. Міхновського подам ще й ту порівнальну, яку дав йому, повернувши з першого Всеукраїнського Військового Зїзду, делеґат на той зїзд »єфрейтор« Певний, т. є людина з маси:

»Так отож, братця, як вийде Винниченко! Та як почне, як поведе! Так, як його послухаєш, то вся земля навколо, скілько оком скинеш, ніби твоя власна стала! Земля селянам, а фабрики робітникам! так говорить, так говорить — ніби купчу тобі на всю землю подарував! Настоящий, можна сказать, демократ! Всім догодити хоче!«

»А по ньому Міхновський поручник! Так цей — куди там Винниченко! Цей тілько Україну, братця, знає! Так і говорить — Україна, значить, для українців! Господи! Мов з »Кобзаря« тобі відчитує! а всі слухають — аж дух затаїли. Не тільки люди — каміння слухає! А про тих, про москалів, як почне говорити так ніби і сліду по них не лишить! — Україна і більш нічого. Така, як самі захочемо! Це вам, братця, людина! Наша людина! настоящий тобі козак-характерник! З ним хоч і на смерть любо!

* * *

Плян М. Ів. Міхновського з р. 1917, в ролі його зреалізування, як це на пізніших фактах і до йоти можемо справдити тепер, давав Україні такі великі можливості:

1) Закінчити руїнну для України і на її землях ведену війну ще в р. 1917, а не в р. 1918., т. є заощадити рік безцінного часу, людського життя, накладу сил моральних і засобів матеріяльних;

2) Відділення від Москви, при тодішньому національному піднесенню українських мас, од року клало край большевицькій пропаґанді в Україні ще в р. 1917., в кожному разі боротьбу з тією отруйною пропаґандою безмірно полекшувало;

3) Україна уникала страхіть самочинної демобілізації московських збольшевичених і розбещених армій, які сараною перейшли через Україну, зруйнували її морально й матеріяльно в кінці 1917 р. і на початку 1918 р.;

4) В той час, коли Росія Керенського попадала в ще більший хаос »поглиблення революції«, Україна мала змогу в р. 1917—1918. вирости національно, утвердитись політично й зайнятися мирною відбудовою виснаженого і почасти зруйнованого війною краю;

5) Україна, замирившися з осередніми державами в р. 1917, не потребувала булаб просити у них допомоги в р. 1918;

6) Мирові умови з осередніми державами в р. 1917. склалисяб для України безмірно вигідніше ніж у р. 1918, коли то німці диктували і коли Україна мусіла була на ті умови пристати — коли той мир для німців був »Brotfrieden« ще в році

1917., то для українців у році 1918 став він »Lebensfrieden« т. є конечністю;

7) Осередні держави, звільнивши всі армії на своєму східньому фронті — від Припяті до моря Чорного — в р. 1917. встигли б дати собі раду з Антантою ще до того часу, коли в р. 1918. встигла була б прийти їй з допомогою Північна Америка! — Цим самим Україна була б у таборі переможців, отже, сама б тоді диктувала мирові умови сусідам та ставила граничні копці там, де того вимагалаб українська державна рація;

8) Захопивши ініціятиву сепаратного замирення з осередніми державами ще в р. 1917., Україна станула б у відношенні до інших народів російської імперії, не виключаючи і москалів, силою притягальною і цим самим — сильною противагою до большевизму;

9) Україна була б із Европою і проти Москви, а не під Москвою.

Висновки? — може бути один;

Українське політично невироблене суспільство в більшості не доросло, щоб у р. 1917. зрозуміти ідею М. Міхновського та щоб признати в ньому свого вождя.

Тому кінець М. Міхновського мусів бути трагічний. Зявившися передчасно, — мусів передчасно й відійти, відійшов гордо. Волів сам собі власними руками смерть заподіяти, а ніж скоритися перед ворогом.

При всій трагічності свого передчасного кінця М. Міхновський навіть умираючи мусів відчувати почуття гордощів на своє життя й за науку, яку проповідував! Ідея самостійної України, з якою в р. 1900 виступив М. Міхновський сам один, якої належно не розуміло українське громадянство в р. 1917, — ще за його життя, стала ідеєю міліонів. Здійснено її вже в році 1918. і в тяжкій боротьбі проістнувала вона до р. 1920.

В істнуванні самостійної державности української наступила трагічна перерва, але час відродження недалекий!

Кров-смерть тих міліонів, що як і сам М. Міхновський, за Україну віддали життя — це найкраща запорука, що ідея самостійної України переможе!

Федір Дудко

День 5-го липня 1917 р. в Києві.

(Про виступ полку ім. Гетьмана П. Полуботка).

27 лютого 1917 р. стара прогнила будівля московського царату нарешті завалилася. На румовищах цього могутнього назовні, але дуже крухого в основах велетня почали визволятися з вікових пут і кайданів поневолені народи царської Росії.

Одною з перших націй, що відразу стала на шлях упорядкування свого власного життя, була Україна.

З перших же днів революції свідомий український елемент, розпорошений по величезних просторах російської держави, стихійно взявся до орґанізаційної праці. Першим рухом цих свідомих сил було згуртувати широкі маси українського громадянства в численні національні орґанізації й партії. Московщина, що словами свого нахабного реквієму: »нєт, нє било і бить нє может« була вже навіки забила віко на труні українського відродження, сильно перечислилася. Скрізь пробудилися живі сили українського народу й у численних маніфестаціях почали виявляти свою готовість стати на захист нації. Ґрандіозні українські маніфестації в Петрограді, Москві й інших містах Росії, не згадуючи вже про Україну, наявно показали москалям могучість української стихії. Рух пішов і серед вояцтва. Відразу ж почалася орґанізаційна робота для виділення українських частин в окрему національну одиницю в складі московської армії. Таким чином, ідея політичного відродження України широко знайшла свій відгук у народніх масах.

У Києві в перших днях революції утворився керівний центр українського руху — Українська Центральна Рада. Вона складалася з представників усіх українських суспільних верств і політичних партій, що мали виявити волю українського народу щодо форм співжиття його з московською державою й внутрішнього устрою України.

Не зважаючи на рішучі вимоги деяких політичних діячів, різко відокремитися від Московщини й повести свою політику окремо від неї, Центральна Рада стала на становищі, дуже льояльному до московського Тимчасового Уряду. Про це найліпше свідчать І. і ІІ. її універсали, що були тільки кволою й нерішучою проклямацією прав українського народу на впорядкування власного державного життя. Щодо конкретного здійснення цих прав, то вони зводилися до утворення автономної України в межах федеративного устрою російської держави. Головне ядро Центральної Ради сліпо вірило в святість проголошеного російським Тимчасовим Урядом принципу

самоозначення народів і не тільки не поділяло думок самостійницьких течій в Центральній Раді, а навіть ставилося до них отверто вороже.

Отже, революційно повставши в перших днях повалення царату й відразу набувши в очах українських широких мас авторитету свого власного державного центру, Центральна Рада, як бачимо, не знайшла в собі сили спромогтися на рішучий революційний акт, щоб у самих початках революції, спираючися на народній волі, поставити російський Тимчасовий Уряд перед факт істнування незалежної української держави. Цим вона поставила себе в двояко прикре становище: і перед російським Тимчасовим Урядом, що не хотів офіціяльно признати Раду за вищий орґан влади на Україні, і перед широкими українськими масами, що за всяку ціну прагнули бачити в ній речника своїх державно-правних домагань. Тимчасовий Уряд стояв на засадах, що майбутній устрій держави й форму внутрішніх взаємин усіх народів Росії вирішать Всеросійські Установчі Збори, як орґан верховної влади. Цупко тримаючися цього принципу, як єдиного законно-правного постуляту, що забезпечував єдність і неподільність Росії, уряд Керенського намагався всіма силами вдержати народи Росії в послуху й у самім навіть істнуванні національних влад, а в першу чергу Центральної Ради, вбачав прояви сепаратизму, називаючи їх »вдаром ножа в плечі всеросійської революції«. Нерішучість Центральної Ради давала тільки атут у руки Уряду Керенського. З другого боку, українська народня стихія, що на цілому ряді народніх зїздів виставила рішучі домагання Раді відмежувати себе від російського уряду, вбачала в поступуванні її брак твердости й рішучости. Тим самим верховний уряд України затрачував авторітетність.

Ходом самого життя утворилася така ситуація, що народ, кермуючися внутрішнім імперативом, самотужки перетворював свої вимоги в діло, і Центральній Раді нічого більше не лишалося, як числитися з фактами. Так повстав військовий клюб у Києві ім. гетьмана П. Полуботка, так повстали створені цим клюбом перші українські військові формації. Необхідність творити українську військову силу, що мусіла була боронити згодом досягнення української революції, випереджувала передбачення Центральної Ради. Силою фактів примушений був миритися з досягненнями української стихії й російський Тимчасовий Уряд. Він був занадто заанґажований війною на зовнішніх фронтах, щоб мати силу боротися з нашою стихією й у середині держави. Найліпшим доказом того є визнання урядом Керенського вже сформованого названим Клюбом 1-го українського полку ім. Б. Хмельницького, що в пізніших часах, мов знахідка, придався Центр. Раді й так відзначився в діях нашої визвольної боротьби.

В такому стані застає Центральну Раду літо 1917 р.

Будучи фактичним, хоч офіціяльно й не визнаним Москвою українським урядом, Рада йшла на поводах за життям, коли це життя раптом вибухнуло подією, що мусіла була покласти край інерції Ради й стала стимулом до переломової доби в її роботі.

Був це знаменний у подіях того часу виступ Полуботківців у Києві 5 липня 1917 р.

Вже перед тим у київських часописах появилися якісь неясні чутки про заколот у самочинно сформованому з ріжних військових дезертирів українському полку імени гетьмана П. Полуботка. Насправді ж був це полк, створений заходами клюбу ім. П. Полуботка з українців-вояків, що визнавали абсурдним наказ А. Керенського провадити дальшу війну з німецькими державами »до побєднава конца« й позалишали свої фронтові частини, щоб у хвилинах будови української держави бути при боці Українського Уряду. Центральна Рада, не бажаючи мати з одного боку конфлікту з Тимчасовим Урядом, а з другого не здаючи собі справи з важливости творити своє власне національне військо, допомоги Полуботківцям ні офіціяльно, ні позаофіціяльно не давала, хоч команда полку раз-у-раз зверталася до неї з проханням зглянутися на становище зданої на ласку Божу української частини. Фізичні й моральні терпіння викликали велике пригноблення серед козаків полку, яке могло потягти за собою небажані наслідки. Але Ц. Рада не вважала потрібним про ті наслідки подумати.

З настроїв, які створилися серед козацтва полку П. Полуботка, вирішили скористати ті політичні кола, що були невдоволені з нерішучости Центральної Ради, а головним чином з її індифферентного відношення до необхідности утворити українську військову силу. Була це ґрупа, в яку входили деякі члени військового клюбу ім. Полуботка на чолі з Міхновським, дехто з членів Генерального Комітету, старшина Полуботківського полку й частина членів самої Центральної Ради. Мала ця ґрупа на думці використати Полуботківців, як рушійну силу, проти орґанів московської влади в Києві, захопити цю владу в свої руки й проголосити Центральну Раду єдино-правним, вищим орґаном української влади. Цим виступом ґрупа сподівалася з одного боку примусити російський уряд офіційно признати Центральну Раду верховним українським державним центром, а з другого примусити саму Центральну Раду вийти із стану льояльности супроти Москви й стати на шлях рішучої національної політики. Орґанізатори цього виступу сподівалися, що українське громадянство масово підтримає їх, а інші українські військові частини не тільки київської залоги, а й усіх українських міст активно виступлять по їх боці. Одним із стимулів виступу Полуботківського полку був ще й приїзд до Києва трьох міністрів російського Тимчасового Уряду: А. Керенського, Терещенка й Церетеллі, які

поводилися в столиці України не як гості, а як володарі в завойованій кольонії, й, відїжджаючи з Києва 2 липня, демонстративно заявили устами А. Керенського: »Расія должна бить вєлікая, сільная, нєраздєльная. Єслі же кто посмєєт посяґнуть на єє цєлость і протянєт рукі, то ми сможєм ім сказать: Рукі прочь!« Ці нахабні слова, кинені на адресу Центральної Ради й усього українського народу, переповнили чашу терпцю українських самостійників.

3. липня ініціятори виступу зробили спробу досягти порозуміння між Центральною Радою та опозиційно настроєними до неї військовими частинами. Відбулася нарада представників цих частин із офіційними представниками Ради, але нічого конкретного вона не принесла. Навпаки, Полуботківці покинули нараду з обуренням, попереджуючи, що залишають за собою свободу руху.

Другого дня по нараді, 4. липня, Полуботківці виставили низку ультимативних домагань до офіційної московської й української влади, а саме: 1) офіціяльне визнання Української Центральної Ради російським Тимчасовим Урядом, як верховної влади на Україні до скликання Українських Установчих Зборів; 2) офіціяльне визнання Ґенерального Військового Комітету тим же Урядом, як верховної української військової влади; 3) визнання Центральною Радою й Ґенеральним Комітетом полку Полуботківців, як 2-го українського полку імени Наказного Гетьмана Павла Полуботка. До цих домагань було долучено зобовязання, що в разі полагодження виставлених вимог полк, згідно з приписом, що торкався всіх військових частин, виступить у боєвому порядку на фронт.

День 4. липня проминув спокійно. Полуботківці пересиділи його в своїх касарнях, обставлених сильними патрулями, Центральна Рада ніяких конкретних постанов щодо вимог Полуботківців не зробила. Начальник київської військової округи полк. Обєручєв, прочувши про заколот серед Полуботківців, ще напередодні, 3-го липня, боячись за своє життя, втік із Києва до Житомира. До Полуботківців ні одна українська частина пристати не відважилася. Полк ім. Б. Хмельницького, що був у тайному порозумінні з Полуботківцями, в останню хвилину їх покинув і виявив готовість стати до диспозиції Центральної Ради. Орґанізатори Полуботківського виступу були заведені в своїх надіях.

Спокійно проминула й ніч з 4-го на 5. липня. І тільки ранком 5. липня в Києві стало відомо про початок якогось руху серед Полуботківців.

Дуже добре пригадую собі, як ранком 5-го липня в якихось — не памятаю вже — справах я вийшов на Володимирську вулицю, проминув будинок Центральної Ради й пішов Бібіковським бульваром (тепер бульвар Шевченка) вділ до Бе-

сарабки. В повітрі було тихо, сонце світило яскраво. Заповідався чудовий, погідний день.

Я дійшов до Бесарабки й повернув був на Хрещатик, коли раптом увагу мою звернув на себе якийсь мовчазний похід маси людей на Васильківській вулиці. На чолі того походу запримітив я велике жовто-блакитне знамено.

Я зупинився. Не тому, щоб походи з українськими прапорами були рідкістю в ті часи. Навпаки, до тих походів у 1917 році око так призвичаїлося, що вони вже не робили на глядача більшого, як усяке повсякденне явище, враження. Особливо часто можна було бачити тоді на київських вулицях пишні переїзди полку Богданівців — із знаменами, з громом музики, з бравим полковником Капканом на баскому коні спереду. Полковник Капкан був відомий у Києві з своєї слабости до показних церемоній, — отже бачити похід української частини на вулицях Києва, кажу, не було тоді великою рідкістю. Але той похід, який я побачив ранком 5. липня, сильно вразив мене якоюсь відмінністю, небуденністю, непохожістю на всі інші походи. Був се глибоко мовчазний, зосереджений рух маси людей, що мав якусь певну, заздалегідь намічену важну ціль — і ця його певність, рішучість і мовчазна урочистість мимоволі передавалася глядачеві. Так могли йти люди тільки в бій, на діло, якого кінцем була смерть або побіда. Рішучість і зосередженість цієї маси людей на цілі, до якої вони йшли, була так різко позначена на їх руху, що в цій лаві людей, в цьому потоку окремих людських тіл не помічалося окремих постатей. Це був живий моноліт, скований єдністю наміру й цілі. Таких походів ні перед тим, ні по тому я ніколи в своїому житті не бачив. Він на ціле життя лишив у мені незатерте глибоке враження.

Я стояв, мов окаменілий, і дивився. Таке ж враження, як і на мене, зробив цей рух і на масу інших людей, що були в той час на вулиці. Всі зупинилися й мовчки вглядалися в цю сіру, рішучу, одностайну, похмуру масу війська, що без команди, мовчки сунула ряд за рядом, різко вибиваючи крок на вуличному камені й не оглядаючися ні на людей, ні на сонце, ні на погідність чудового ранку. Блескуча щетина баґнетів на сильно затиснених у руках крісах без слів промовляла про те, що це не парада, а якась данина на вівтар своєї батьківщини й святого обовязку. Хто були ці люди, звідки вони, як називалася та похмура безмовна боєва маса вояків — я не знав. Я тільки бачив, що це було справжнє військо й що на чолі того війська маячив жовто-блакитний боєвий український прапор.

Ряди війська густою лавою проходили ряд за рядом. Дивне, невидане ніколи до того часу явище: дехто з козаків, тримаючи рушницю на плечі з гостро-наїженим баґнетом,

ступав по каменю босий. Але це не тільки не зменшувало враження, воно його сильно збільшувало.

Частина була дуже велика. В ній було не менше 5 тисяч людей. В останніх лавах ішли козаки без рушниць. Дехто в подраних черевиках чи патинках на босу ногу, більшість — зовсім босі.

Частина сильно заінтриґувала мене. Ніхто на мої запити сказати не міг, що то була за формація. Але я бачив по обличчях інших, що вона зацікавила всіх не менше, як мене.

Я кинувся слідом за полком угору по бульвару. Не йшов а майже біг, щоб наздогнати чоло його. Але частина розтягнулася так далеко, що я вже не встиг добігти до її голови. Я тільки бачив, як вона завернула з бульвару на Володимирську в бік Центральної Ради й не зупиняючися, перейшла попри неї, тримаючи напрям до Софійського майдану. Коли б я міг тоді довідатися від когось, що то був Полуботківський полк, я б був біг за ним, не зупиняючися, не тільки до Софії, а й далі. І тепер можу дуже пошкодувати, що не зробив того. Коло Центральної Ради я постояв, провожаючи очима хвіст полку, й пішов на Хрещатик Фундуклеївською вулицею. Від людей, що стояли на хідниках, довідався я, що Полуботківці, проходячи попри будинок Ради, кричали:

— Слава Українській Центральній Раді!

Вже значно пізніше довідався я, що той похід незнаної мені частини, який так сильно вразив мене, був історичним походом української стихії, що демонструвала свою живучість, свої права на незалежне ні від кого істнування й свою готовність до чину. Був то незабутній похід непризнаної ніким, але висуненої законом подій до життя збройної сили українського народу, що шукала виходу своєї енергії й законних домагань. Її не зрозуміли тодішні керманичі нашого визвольного руху. Її зрозуміли значно пізніше, тоді, коли обставини не були вже сприятливі для нашої державної творчости. Але хоч запізненою оцінкою цього відруху зробимо науку на майбутнє.

Марш Полуботківського полку того дня позначився такими етапами. Дорогою попри телеґраф, почту й державний банк Полуботківці скрізь позміняли варту Обєручєва на свою, вийшли на Печерськ і захопили арсенал. Там вони здобули величезну кількість зброї й муніції. Захопивши на Печерську всі найважніші стратеґічні пункти, полк Полуботка таким чином опанував цілий Київ.

Враження цей виступ Полуботківців викликав кольосальне не тільки серед розгублених аґентів російського Тимчасового Уряду, а й серед офіціяльних чинників українських. Центральна Рада й Ґенеральний Комітет, хоч уся підготовка до цього чину робилася у них на очах, були так заскочені несподіванкою, що буквально не знали, як реаґувати на цей сміливий виступ.

Більшість членів Ґенерального Комітету й якась частина членів Центральної Ради так були розгублені раптовістю події, що не явилися до праці. Тільки згодом, коли виявилося, що Полуботківці ніяких аґресивних заходів не збиралися робити проти українських центральних орґанів, трохи заспокоїлися й почали радити, як ліквідувати конфлікт.

Орґани влади Тимчасового Уряду зробили спробу льокалізувати »повстання« й випустити проти Полуботківців московські боєві частини. Полк Полуботка зустрів їх вогнем. Залишивши на місці кількох ранених, військо московського уряду відступило. Пізніш на Печерськ вислали український Богданівський полк. Богданівці обсадили всі вулиці коло Печерська, але від активних виступів проти Полуботківців стрималися. В такому стані воєнного поготівля минув день.

Тимчасом над вечір Полуботківці, переконавшися, що їх не підтримує ні український уряд, ні інші частини, вистроїлися в лави й у повному порядку, озброєні з голови до ніг, вирушили із співами з Печерська через ціле місто до своїх касарень у Грушках. Там вони окопалися й виставили довкола сильну боєву охорону. Ніч з 5-го на 6. липня минула спокійно.

Тимчасом надійшов наказ від Тимчасового Уряду повстання полку зліквідувати за всяку ціну. Військові частини київської залоги облягли касарні, але Полуботківці почали їх обстрілювати. Тоді Ґенеральний Комітет зробив спробу полагодити справу мирними заходами й вислав до Полуботківців делеґацію на переговори. По довгих нарадах Полуботківці нарешті погодилися скласти зброю. Ввечері 6. липня полк Полуботка зброю здав.

Слідом за тим Центральна Рада й Ґенеральний Комітет визнали Полуботківців як окремий полк з назвою: *2*-й Український імени Наказного Гетьмана Полуботка полк, а за кілька днів передали йому прапор, з яким Полуботківці, покинувши Київ, вирушили на чужий фронт боронити чужі, ворожі Українській Державі інтереси.

Так згас перший, яскраво виявлений запал українського вояцтва у нововідродженій державі до боєвого чину. Він вибухнув знову кілька місяців пізніше, але в обставинах, далеко не таких уже сприятливих, як у той час. Єдиним реальним наслідком виступу Полуботківців було те, що він спричинив переломову добу в роботі й настроях нашого державного центру. По виступі Полуботківців у Центральній Раді почала хоч і з великим запізненням ферментувати думка про оголошення 3-го, а згодом нарешті й 4-го універсалів.

. Іванець

Зустріч У. С. С. з Полуботківцями.

Під Конюхами попав я враз з більшою частиною куреня У. С. С. у полон.

Виснажені триденним барабанним вогнем були ми під вражінням катастрофи Українського Легіону. Нам ще звеніли в ухах відгуки розриваних ґранат та шрапнель і боєві оклики вояків ударних куренів. Вони наскочили зі заду, прорвавшись ще передтим від нас наліво, в австрійські становища. Їх ненадійна поява, вигляд (смертної голови на чорних шоломах та опасках рамен), оклики »вперед за свободу й революцію«, в першому менті зробили вражіння, що з революцією вступила в російську армію нова динамічна сила, перед якою годі буде остоятись виснаженим довголітніми трудами австрійським і німецьким військам.

Вражіння це скріпляв ще вигляд російського фронту, величезна скількість запасних військ, що розвивались до дальшого наступу, та просто неймовірне багатство технічного матеріялу. Становища російської артилєрії були завалені стиртами стрілен. При них розставлено ще й таблиці з написами: »снарядов нє жалєть!«. Бельгійські змоторизовані гавбіци могутньо підіймали свої широкі дула.

Не знали ми ще, що російська офензива, це лиш останній відрух, заломаної вже в собі армії, лиш вислід інтензивної пропаґанди Керенського та матеріяльних інєкцій держав »антанти«.

В Тернополі бачили ми ще надзвичайне видання »Київської мисли« з грімким червоним наголовком »Пабєда — вазлє Конюх!«. У Києві дісталась у наші руки та сама ґазета з жалібно-траґічною статею під написом: »Позор Русской Арміи!«.

З Тернополя ведено нас на Озірну. Коли йшли ми під охороною донських козаків, здалека пройшов попри нас більший відділ війська під жовто-блакитним прапором. Це був перший для нас видний знак українізації в російській армії. Відділ ішов у боєвім порядку, та робив добре вражіння.

Милу несподіванку мали ми в Тернополі. Тут завели нас у тюрму. Було глітно, бо зігнали цілу масу полонених, між ними було й доволі штабових австрійських старшин.

В невеселому настрою поклалися ми під вечір на тверді тюремні нари — коли счинився в коридорі гамір. У нашу салю ввійшло декілька старшин у російській формі — провадив їх до нас котрийсь зі стрільців. Зміж них виступив стрункий, поставний, молодий мужчина з інтеліґентним обличчам. Був це Леонід Юркевич, близький співробітник новоіменованого комісаря для Ґаличини і Буковини, Дмитра Доро-

шенка. Він представився та заявив, що приходить привитати нас від Української Влади і Українського Вояцтва. Прикро йому, що бачить нас У. С. С. в тюрмі між полоненими та це лиш хвилева неприємність; бо в Києві вже своя влада, їй нас буде доконче потрібно для творчої державної праці. Заразже надасть він телєґраму до Києва, щоб там нами занялися.

Не треба розписуватись, як вплинули на нас, молодих старшин У. С. С. ці відвідини. Цеж привитав нас представник В. України. Відчули ми теж, що судилося нам бути авангардом у змаганнях за державність і бути творцями своєї окремої історії, яка поплине відтепер в широкому руслі грядучих дій великої нації. З Тернополя виїхали ми потягом до Підволочиськ. Звідси треба було перейти до Волочиськ на ширшеторовий шлях російської залізниці.

В Підволочиськах стрінули ми відділ війська, що відїздив на фронт. Внедовзі показалося, що між російськими вояками є теж укр. січ. стрілець. Був це наш вістун, що ще під Семиківцями попав в полон. Годі його було й пізнати у російськім одностроюю. Скориставши з нагоди, що може поговорити на боці, розказав, що вкрутився в російську армію для її українізації. Праця його тяжка та має успіхи щораз кращі.

Стрілець цей, сільський парубчак (нажаль не памятаю його назвиська) — відчув стихійно, що належить чинити.

Тягло нас у Київ. Нетерпяче ждали ми у Волочиськах на приготовлення поїзду. Вкінці він рушив. Хотілося, щоби їхав якнайскорше. Цікаво було побачити те золотоверхе, овіяне чаром лєґенди місто, що повинно стати столицею суверенної Української Держави. Ось і наближаємося. Ранок. З гуркотом вїзджає наш поїзд на стацію.

Стрінула нас пустка сірих будинків товарного двірця. Якісь робітники лускали насіння, та байдуже на нас дивились. Пробували ми з ними розговоритись по українськи, та були лиш для них полоненими австрійцями. Поїзд рушив. Проїхали мостом могутній синій Дніпро, що в ньому майоріли білі стіни і золоті копули Печерської Лаври. Київ залишили за собою.

За якийсь час потяг задержався. Довідались, що це Дарниця, де є великий роздільний табор для полонених.

По довгому, томлячому перечислюванні полонених передали наш транспорт команді табору. І заразже показалося, що ми ще не на своїй землі. Команда табору була в руках чорносотенців та чеських лєґіонерів. Вони взялися давати нам »мазепинцям« школи. Для нас старшин не стало місця у старшинських бараках, а для стрільців їжі. В якийсь спосіб вдалося нам навязати звязок з Києвом, здається через артиста Стадника, що попав ще в Перемишлі в полон. В Дарницю приїхали відпоручники Галицько-буковинського допомогового Комітету як також члени Центральної Ради Винниченко, Скрипник, що зорґанізували матеріяльну поміч.

Та справа нашого звільнення станула на мертвій точці. Показалося, що паном положення в Києві є полк. Оберучев. Очевидно, що йому не хотілося підсилювати сепаратизму. Від Центральної Ради пішла інтервенція у Петроград і Винниченко запевнював, що все буде гаразд — прийдеться лиш деякий час підождати. Інстинкт наказував діяти самому і вириватись зза дротів. Започаткований офіційно біг справи звільнення з другої сторони примушував до льояльного вичікування.

Тимчасом чехи шиканували стрільців. Котрийсь з них поважився навіть вдарити стрільця в лице. Розуміється, постарались ми зареаґувати. Вислали теж заразже у Київ письмо до Центральної Ради. Несподівана реакція прийшла звідкиінде. Від Полуботківців. Не знаю, чи ми і знали про цю формацію Українського Війська, що самочинно повстала.

В табор прийшла ґрупа вояків. Були це Полуботківці, що якимсь чином довідалися про перебування У. С. С. в концентраційному таборі. Їм і поскаржилися стрільці на недомагання та і обиди, які приходиться переносити. Полуботківці заворушилися. Впали до управи табору і заразже скликали чеських леґіонерів. На них і наскочив якийсь кремезний підстаршина зі словами: »Те, що ми тут довідалися, обрушило нас до живого. Запамятайте же раз на все, що ви на українській землі і не важтеся показувати своїх рогів. Стрільці Січові, це українські вояки, їм належиться тут більше право, як вам. Памятайте, що коли довідаємося про якусь зневагу — то біда вам! Ось цими шаблями на шматки вас рознесемо!« Розуміється, по цім виступі чехи відразу дуже змаліли.

В розмові з нами Полуботківці нарікали на Центральну Раду, на її пасивність. Гайнується лиш дорогий час — з нас чинять анархістів і контрреволюціонерів — ми хочемо самостійної України. І намовляли Полуботківці, долучувати до них. В полку треба старшин, бо є їх замало. Відходячи, обіцяли якнайскоріше до нас заглянути. Та не судилося вже більше нам стрінутися.

Чергового дня зранку завaґонували нас. Сталося це нежданo. Видно дуже залежало комусь, щоби позбутися У. С. С. з околиць Києва.

Відбули ми залізницею далеку дорогу до Симбірська, а звідтіля пароходом по Волзі до табору полонених в Тетюшах, нашого місця призначення.

Тут жадібно надслухували ми вістей з України. Довідувалися про дальше клеєння одного революційного фронту, доходили до нас і нерішучі зміcти універсалів. Ввижались і розярені, живі постаті українських вояків полку ім. геть. Полуботка, що їм не дано було виконати у слушний час того, чого хотіли.

Мирон Заклинський

Вітовський як політичний провідник Стрілецтва в 1917. р.

1917. рік був у житті УСС переломовий. У тому році почалася в Московщині а потім і в Україні революція. Вона проявилася на фронті зменшенням карности, творенням військових рад, самовідокремленням вояків українців у власні відділи та скорим розвоєм у тих відділах національної свідомости.

У Східній Україні буйно закипіло українське життя. Культурні, господарські й політичні організації основувались, відбувались зїзди. Впали важкі кайдани, що спинювали століттями наш розвій. Осередком всеукраїнського життя став Київ.

На УСС оцей бурливий розвиток Східної України робив велике враження. І переміна, що сталася на фронті, була суттєва. Хоча проти УСС стояли й раніш на фронті їх рідні брати, одначе ці брати не були ще свідомі своєї належности до української нації, вони йшли наче сліпі в бій за свого гнобителя. Не за Україну, а за її ката. Тепер оце зовсім змінилося. Проти УСС стояли тепер свідомі українці, згуртовані в окремі українські відділи. Вони рішуче говорили про службу Україні. Вони з одушевленням держали звязок зі Стрільцями, як з українським відділом, приносили часописи й вісті про нові політичні події в Східній Україні та слухали цікаво про західньо-українське життя.

Отож і не диво, що УСС від початку революції поважно розмірковували, чи повинні вони й дальше боротись по стороні Центральних Держав й по стороні Австрії, що своєю дволичною політикою та поступованням військ далась в знаки.

У листопаді 1916. р. Австрія заповіла відокремлення Галичини себто віддавала під владу сусідам. Ця постанова викликала гострі протести з нашої сторони та кризу нашого політичного проводу; вона доказала ясно нашому громадянству, що нема причини держатися беззастережно австрійської орієнтації. Над тією справою застановлялися в ту пору також стрілецькі старшини в Коші У. С. С.

Революція в Східній Україні поставила це питання руба, воно стало дуже на часі. В червні 1917. р. Східня Україна добула собі автономію. В липні Центральні Держави проломали московський фронт над Золотою Липою. УСС пішли за Збруч, та мали змогу довідатися від очевидців, як буйно розвивалося тоді життя в Східній Україні.

Стрільців було тоді на фронті мало, бо недавно в наступі Керенського були розбиті й дістались у полон. Не багато

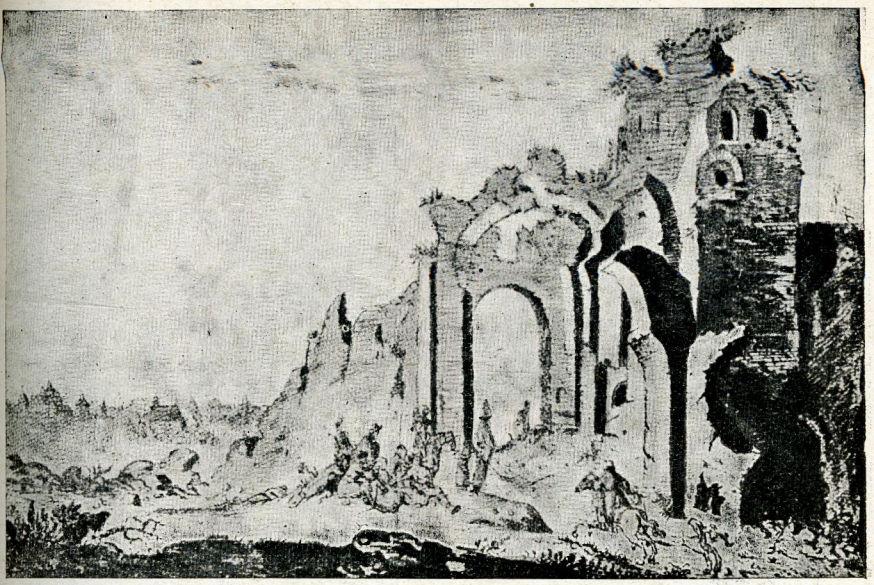

Вид „Золотої Брами" в Києві в XVII. ст.

Вид „Золотої Брами" в Києві в XVIII. ст.

До статті — »Столпи« Княжої України

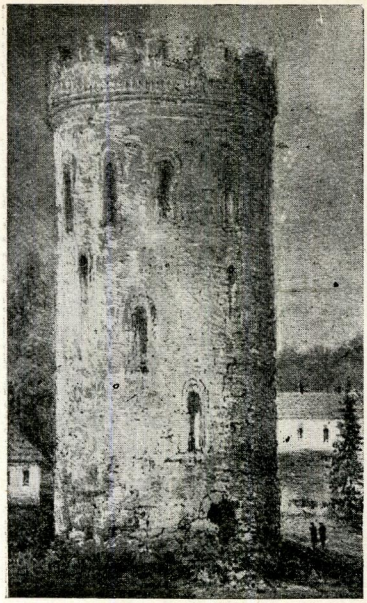

Вежа в Камінці, на Берестейщині
(XIII. ст.)
(Літогр. Н. Орди, пол. XIX. ст.)

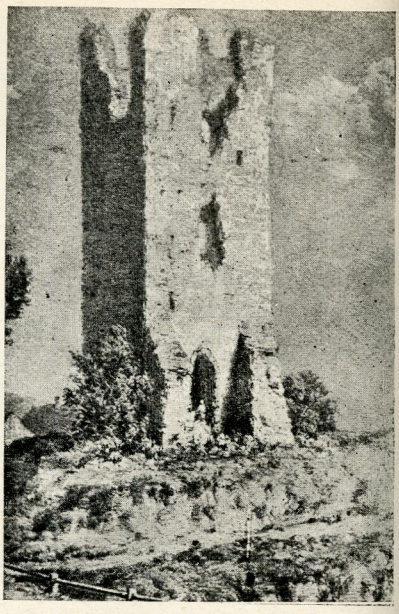

Столпенська вежа коло Холму
(XII. ст.)
(Літогр. Н. Орди, пол. XIX. ст.)

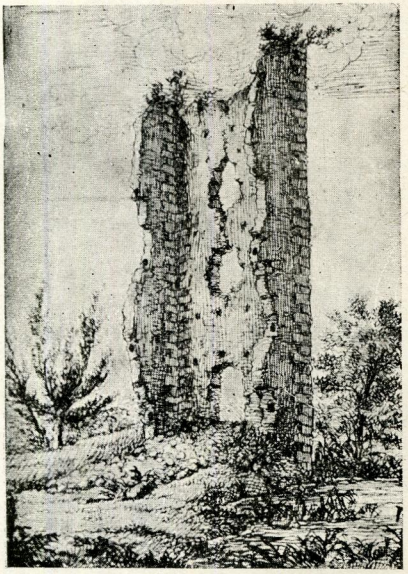

Білавінська вежа коло Холму
(XII-XII. ст.)
(Рисунок перш. пол. XIX. ст.)

До статті — »Столпи Княжої України«

могли вони вирішити. Та проте стрілецькі старшини — така була поголоска — післали знад Збруча до Києва до Центральної Ради заяву, що Стрілецтво вважає Центральну Раду за свою єдину владу, та хоче виконувати всі її накази.

Стрілецтво в Коші також відгукнулося на східньо-українські події. Ще в травні відбулася там стрілецька нарада, де вирішено невеликою більшістю голосів, що, взявши на увагу революційні здобутки Східної України, У. С. С. не мають уже ніякої потреби чи конечности стояти по стороні Центральних Держав, лишень повинні розвязатися. Одначе до розвязання не дійшло, бо цьому противився наш політичний провід.

На тій нараді був приявний також сотник Вітовський, що в місяці квітні прибув з Ковля до Коша У. С. С., по несподіваному розвязанні волинських комісаріятів.

У жовтні 1917. р. вийшов у поле з вишколу новий курінь У. С. С. Його командант був майор Тарнавський, а сотник Вітовський був його адютантом. Тепер вийшло в поле чимало таких Стрільців, що дістались були в рр. 1914—17. в московську неволю, одначе втікли по дорозі й жили в тій частині Галичини, що до літа 1917. р. була під московською окупацією. Вони принесли з собою революційні настрої й відгук того буйного, радісного життя, що ним жила Східня Україна. Вони заявляли отверто й рішуче, що УСС в австрійській армії — це пережиток минулого; вони повинні негайно розвязатися.

В початку листопада прийшли в поле вісті про большевицьке повстання в Петрограді, про упадок влади Керенського, а незабаром і про Третій Універсал Центральної Ради. Влада Східної України не погодилася з большевиками й проголосила Третій Універсал, яким відділилася від Московщини, та створила окрему республику.

Знову великий, далекосяглий здобуток!

Сотник Вітовський піддав думку, що стрілецькі старшини повинні відсвяткувати цю подію, таку преважну для всіх українців. Старшини звернулися до корпусної команди з проханням, щоб вона дозволила на це свято. Під спільним проханням підписався також командант Стрілецтва в полі, отаман Тарнавський, та додав замітку, що просить прихильно його полагодити.

Команда XXV. корпусу, що до нього УСС належали, звернулася з тією справою до Головної Команди австр. армії. У висліді полагоджено прохання відмовно, а отамана Тарнавського перенесли незабаром до австр. армії.

В початку зими, коли стрілецькі сотні стояли, як запас, у селі Ґуштині близько Збруча, відбулася там таємна нарада стрілецьких старшин. Спонукою була нова можливість прилуки Галичини до новоствореної польської держави. З другої сторони важливі речі діялись за Збручем. Центральна Рада взяла

під свій заряд українську частину фронту проти Центральних Держав. Отже фронт, що проти нього стояли УСС, став офіційно український.

На нараді молодші старшини обстоювали думку, що годі мовчати на новий доказ легковаження й ворожости зі сторони австрійської влади. УСС повинні на знак протесту зірвати з Австрією та перейти в Східню Україну, служити своїй державі. Старші, досвідніші старшини, а особливо Вітовський, промовляли за тим, щоб УСС. всетаки залишились на своїому місці. Він не договорював, не подавав усіх причин, та зазначував їх лише своїм авторітетом, але спонукав молодих старшин уступити*.

УСС немало тоді конспірували, нараджувалися, ловили політичні новини, бо не хотіли стати оруддям у руках чужинців проти власної держави. Тільки від необдуманих та заскорих кроків здержував їх завжди сотник Вітовський, що мав тоді серед Стрілецтва найбільшу повагу й довіря, що з сильним національним відчуванням сполучував політичний хист і розум. У ту пору Вітовський був провідник Стрілецтва в полі. Він кермував його збірною волею.

Пращання отамана Тарнавського прийшло несподівано, одначе прийняло завдяки Вітовському поважні, святочні форми й політичну закраску.

Новий комендант сотник Микитка приїхав у перший день Різдвяних Свят. Вечором відбулося пращання отамана Тарнавського. Вітовський заздалегідь звернув увагу старшинам, щоб ні слова не промовили по німецьки. Це було важне в випадку, як би новий комендант показався »знімченим Юрком«, або якщо бажавби заводити серед Стрілецтва зміни на австрійський лад. Від першої хвилини повинен стрінутися з одностайним опором.

Того ж вечора старшини урядили пращальний вечір для отамана Тарнавського, а заразом і привітальний для нового коменданта. Новий комендант, сотник Микитка, говорив гарно по українськи й не робив враження безкритичного австрійця.

Підчас вечері наш гість, о. Матковський, парох Босир,

---

* Сотник Вітовський мав на увазі політичні наслідки переходу У. С. С. за Збруч для З. У. Земель. Впливи наших сусідів були тоді у Відні дуже сильні. Нашому політичному проводові приходилося з великими труднощами обороняти нашу справу. Крок УСС бувби послужив австрійській владі за доказ нельояльности і зміни орієнтації галицьких українців і тим робом ще утруднивби важке положення.

Мабуть Вітовський брав також на увагу величезну військову перевагу Осередніх Держав, як наслідок революції в Україні й Московщині. При такій перевазі довге воювання неможливе — і далекозорий міг передбачити, що незабаром Осередні Держави подиктують на Сході мир. І з цієї причини слід було добре важити кожний свій крок та не визбуватись своєї зорґанізованої військової частини, яка може сповнити ще дуже важні завдання.

освітньо-політичний діяч на Подільщині, підняв тост. Він підкреслив у своїй промові, що отаман Тарнавський, як командант У. С. С., здобув не лише привязання стрілецтва, але й повагу серед нашого громадянства.

Опісля промовляв Вітовський і сказав щиру та змістовну промову, що на довго лишилась у памяті слухачів. Бути провідником Стрілецтва, — говорив він між іншим, — це велика честь, але й великий обовязок. Наш отаман упав жертвою труднощів цього становища й тому покидає нас. Не принизив він у важну хвилину стрілецького прапора.

* * *

Вітовський був того переломового року провідник Стрілецтва в полі. Йому завдячуємо, що УСС не зробили тієї осені або зими якогось непридуманого вчинку, а з другого боку — не лишилися без діла тоді, коли національна й вояцька честь наказує рішатись і діяти.

Вітовський визначався самокритицизмом, був наскрізь ідейний, без особистої честилюбности й тому ніколи не висувався сам на провідне місце. Ставили його на перше місце щойно конкретні завдання, що станули перед Стрілецтвом. Тоді він дорадживав і діяв наймудріше, найдоцільніше з усіх. Ніхто не вичував так влучно, як він загально-національного інтересу й стрілецького обовязку в дану хвилину. І ніхто інший не вмів так вимовно зясувати справи та переконати всіх, як треба діяти. Він був сумлінням Стрілецтва. Другого такого не було серед Стрілецтва від смерти четаря Балюка.

Вітовський приймав слово або займав становище в кожній громадській справі, що хвилювала УСС. І цей голос репрезентував Стрілецтво, його ідею. Навіть і тоді, як був на Волині, де мав невимовно багато праці, не перестав цікавитися стрілецькими справами та впливати на стрілецькі рішення в важливих випадках.

Всеволод Петрів,
ґенштабу ґенерал-хорунжий.

Українська пропаґанда серед „сибіряків“ і „туркестанців“ у революційні часи.

Далеко від України, в ґущавині лісів, на мочарах кордону Білоруси та Литви, по піскових буграх, у трикутнику між р. Німаном, головною річкою литовською, й припливом його Березиною західньою, на 40 кільометровому фронті проти німецьких та австрійських військ, у склад яких входила тут і перша бриґада польських леґій, стояли стрілецькі полки III. Сибірського армійського корпусу й приділеної до нього 7-ї дивізії Туркестанських стрільців.

Громи гармат, що гули вже третій рік і ріки людської крови розбудили між вояцтвом російської армії нові питання, які не повставали в початку стихійної мобілізації »за царя й атєчєство«. За що воюємо?... Кому з війни користь?... Хто ми?...

Відповіді на ці запити давали спершу пошепки, а потім усе голосніше люди, яких мало хто з »начальства« помічав.

Ці відповіді були прості й грубі: »Панам з війни користь!..« »Їм добре воювати, їм у Пітері за воротник не заповзе«!.. »Далой вайну, мир«!.. »Нажились з нашої крови, давольно«!.. Але не про них писатиму, писатиму про відповіді з національним забарвленням, про настрої, що створили Україну.

Як живі встають передо мною окремі постаті й випадки.

Напівтемна землянка сотні охорони штабу 7-ої дивізії Туркестанських стрільців. У ній ще до початку революції збіралися вибранці, »ґеорґіївські кавалєри« (з найвищим відзначенням за хоробрість). В одному куті на »нарах« (лежанках) салдати збилися купкою й хтось між ними говорить »по малорусски«:

— Так ось, брати, Богдан Хмельницький теж воював й теж крови нашої багато пролилося, але тоді хоч за свою справу, за свою волю билися...

— Встань, смірна! — кричить салдат, помітивши, що входить начальник штабу.

Все стихає й витягається в землянці.

Між тою ґрупою, що сиділа окремо, ніяково стоїть прапорщик Кудрань із телєфонної сотні, земляк мій, киянин.

— Що це ви тут розповідаєте? — звертаюся, звичайно, в урядовій російській мові.

— А ось своїм землякам про походи козацькі Богдана Хмельницького розповідаю, — відповідає, червоніючи, постав-

ний молодчина тим жарґоном, якого ніяк не зможеш наслідувати, хоч він так знайомий для мого вуха й ним балакають »по русски« лише люди з самих глибин народніх »Рускої Ґасконії«, як дехто тоді називав Україну.

— Ну, добре, що земляків бавите, — кажу й відхожу.

А за тиждень приходить до мене Кудрань та ніяково, теж в »урядовій мові« звертається з проханням:

— Пане полковнику, дозвольте земляків збирати в канцелярії штабу, я хотівби їм Гоголя прочитати, а в землянці тісно й усіх не збереш.

Що ж, дозвіл даю.

»Канцелярія штабу« — голосна назва. В дійсності це лише велика кімната у єдиній, звичайнісенькій хаті лісника, що самотньо стоїть у лісу на невеличкій полянці над багнистим потічком на пісковому бугрі. Побіч цієї кімнати в сінях телєфонна централя, а напроти дверей маскування проти можливих дострілів важкої гармати й рідких тоді літунських бомб. У кутку »канцелярії« відгороджено тоненькими дошками місце для ліжка начальника штабу, щоб міг бути завжди коло телєфону. Решта: начальник дивізії, старшини й увесь склад штабу мешкають у недалекому лісі, у вибудованих військом бараках та землянках.

Ввечері помалу збираються »земляки«, й Кудрань починає читати. Але що це? Чую зза своєї перегородки: »Шумить, гуркотить на кінці Києва, осавул Горобець святкує весілля свого сина«... — ллються слова знайомого змістом уривку, який я вчив напамять у кадетському корпусі, як зразок »русскої літератури«. Та чимсь новим вони звучать. Ллються слова, а передо мною й широкий Дніпро зі стрімкими крутобіччями, й ревучий Чорторий проти Києва й юнацьке веслування проти течії, й пісня, що її ми, кадети, співали підчас недозволених прогульок по Дніпру у човні. Дивне, незрозуміле почуття від зміни мови, а Кудрань читає. І я маю охоту вийти, сісти між землякамй та послухати.

А ось засніжена полянка між мочарами та резервові »бліндажі«, де на той час були частини 25-го Туркестанського полку, що його сформовано в Берестю на Підляшшу на початку війни у 1914. р., з самих таки »туркестанців«, що народилися на тому самому Підляшшу, Поліссю та Волині. Потім по втратах у боях туди прийшло багато й інших »туркестанців« з усіх кінців »ґосударства вєлікава«, з Волги, з Обі, з Оки.

»Резервові бліндажі« вже у смузі правдивого гарматнього вогню з німецького берегу Німана. Стріляють мало, бо саме час, коли »на фронті без змін«.

Коло »бліндажу« на зимовому сонечку стоїть чималий гурт людей, серед якого хтось у старшинських »погонах« розповідає. Очевидячки, інструкції військові чи що?

Підїжджаю верхи й чую останні слова, теж по »малорусски«

— За кого? За Москву, Петербург? Усі ці пензенскіє, тульскіє утечуть, їм »всьо равно — да нас нє дайдут«, томуто вони їх слухають, а ми терпітимемо, аж поки наші хати не займуть німці. Всім війна остогидла, може більше, як вам, але як не берегти своєї землі! Треба мати на те свою силу!..

І знову:

— Смірна!

Витягається й той у старшинських нарамниках. Пізнаю поручника Андрієнка, представленого за хоробрість до вищої ранґи. Він хоч і ранений і тяжко кульгає, але вернувся на фронт. Знаю про його очайдушну хоробрість у »партизанському районі«, в смузі мочарів між III. та II. російськими арміями, що ніким не була занята й де блукали та билися »партизани« з добровольців.

Щось рвануло в грудях і замість урядового: »Здарово, малодци«! вітаю: »Здорові були«!

Гуркотом прогуло у відповідь урядове: »Здравія желаєм, ваше високоблагородіє«, але у всіх, зокрема в Андрієнка, що так витягається, щось нове.

Просто від запасних землянок їду до команданта полку, який теж родом з України, з Полтавщини. Обережно, не називаючи прізвищ, розпитую про ось ці нові настрої й дістаю у відповідь, що він вірить значно більше »своїм хахлам«, ніж пензенським, тамбовським та іншим, шкодує, що так багато їх полягло в минулих боях, і каже, що вариться щось між людьми.

Про Андрієнка ж мені сказав, що той, у відповідь на привітання з нагоди нової нагороди за хоробрість, йому відповів перед фронтом полку:

— Радий своїм показати, чого варта людина з козацького роду!

Аж ось вернула серед зими грізна соціяльна хуртовина, залопотіли червоні прапори над невирівнаними лавами маніфестацій, загомоніли мітінґи. Умовкли гармати та рушниці на фронті, а все більше відгукувалися в запіллі. Міждержавна війна вмирала, народжувалась війна горожанська й війна за визволення, національна. Відходили з фронту поляки до свого корпусу кудись у запілля, кидали фронт офіцери, зявилися спроби формування нових частин, починали тікати й салдати з фронтів.

У цей час хитань і боротьби прийшло згори зарядження: не пускати з фронту салдатів українського походження на перший військовий зїзд, що його заборонив уряд »революціонной Росії«. Разом із тим зявивсь і прапорщик Кудрань просити, щоб написати йому подорожні документи до Києва.

— Поїду нібито у відпустку, пане полковнику, знаю, що наш начдив москаль і чути про українців не хоче, ми для

нього »орґанізованиє дезертіри«, а скажіть, хто з наших утік? Ніхто! Ми своє військо мусимо мати й матимемо!

Що-ж, підписую документи до Києва пятьом хлопцям.

А за два-три тижні на великій рівнині над озером Кромань — українська чорна рада. Багато зійшлося люду. Посередині коло трибуни українці, довкола »русскіє«, на трибуні Кудрань з розчервонілим обличчям розповідає про Київ, як то перед Центральною Радою та Ґенеральними Секретарями струнко йшли Богданівці, як формуються Сердюки, скільки наїхало з усіх фронтів представників від мільонової маси українських вояків, як під булавою Великого Богдана присягали боронити Україну, як гомін Софійських дзвонів розходився з Києва по українській землі...

Скінчив промовець, і тиша настала така, що пташок у лісі чути. Не крикнув ніхто як на мітінґу: »правільно«! лише замислилися всі, бачили в уяві вершників, чули важкий крок Богданівців, дзвони старої Софії.

Коло Кудраня якийсь козак на трибуні. Хто? Бог його зна — якийсь невідомий, зняв шапку й, високо піднявши її, гукає:

— Товариші! Своє військо, своя сила — закріплення нашої волі!

Вигуками відповідають йому, розходячись з »інформаційного мітінґу«, українські салдати туркестанських полків. Невдоволено верталися лише »російські салдати«, бурмотячи: »Ваєвать хатят, сволочі, ім ґенєралов нада й армію«!

За тиждень по тому почалася вже боротьба за »своє військо«. Почали »явочним порядком« відокремлюватися українці в свої сотні та курені, покищо в межах полків.

У ці революційні радісні дні першого військового зїзду блиснуло сяйво вірних почувань, що лише своя сила забезпечить свою волю, але, на жаль, не розжевріло воно в великий всепальний вогонь довгого завзяття. Надто багато дмухало на цей вогник, надто багато засипувало його, надто багато хотіло використати лише для своєї печені.

Память про часи великого зриву хай не згасне у тих, що його пережили, а молодь хай роздмухує й памятає прості слова: »Своя сила — своя воля«!

М. Матчак.

Початки „Січових Стрільців".

В перших днях березня 1917. року впав царат у Росії В безмежно радіснім пориві, який захопив поневолені народи, перед вів український народ. Люто здавлюване досі національне почування українських мас заграло несподівано буйним життям. Відродження української нації стало реальною дійсністю.

Дня 23. червня 1917. року Українська Центральна Рада проголосила „Перший Універсал до українського народу на Україні і поза Україною сущого". Цей Універсал містив таку величну декларацію: „Од нині самі будемо творити наше життя". У відповідь на це, скріз по таборах полонених у Росії, де були в неволі Українські Січові Стрільці і де були дійсно по українськи відчуваючі полонені галичани, пішов клич „їхати на Україну!" Пішли меморіяли до Центральної Ради в Києві з заявами від тих полонених, бувших австрійських вояків, що вони хочуть служити Україні, що хочуть бути вояками України. А коли відповідь не приходила, бо й не могла прийти, почалася самовільна, — така романтична, — мандрівка до Києва, мандрівка зі всіх сторін просторої російської імперії, з надволжанських степів, Сибіру, Туркестану, полярних тундрів Мурмані, з пограничя Китаю і Паміру. Йшла справді революційно відчуваюча частина української молоді, йшла свідомо на революційний акт проти держави, якої горожанами формально ще була, проти голосу величезної більшости своїх таки товаришів, полонених українців. Попробуйте вдуматися, яка безмежна пропасть ділить світогляд тих перших добровільних вояків України, від світогляду провідного галицького політика, який майже рік пізніше, ще 18. жовтня 1918. року, на так званій Українській Конституанті у Львові декларував свою льояльність до Австрії, чи від світогляду тодішнього політичного проводу Наддніпрянщини, який з завзяттям гідним кращої справи, повторяв свої декларації льояльности до революційної Росії. В той час дійсно свідомого самостійницького державницького масового руху не було, не було навіть його в теорії. Тим маркантнішим явищем було творення дійсно революційного українського війська, якого початком були Січові Стрільці.

Рік 1917., рік великих переворотів, що вирішили судьбу східної Европи. А в тих переворотах, які мали місце на Україні, визначну, — кілька разів вирішальну ролю відіграв чисельно невеликий, добре зорґанізований гурт людей, що носив назву „Січових Стрільців". Цей гурт непропорціонально до розмірів революційного руху малий чисельно, але вплив його на розвій історичних подій в Україні знову непропорціо-

нально великий у порівнанню до його числа. Цей гурт то не поети фантасти, які вміють виписувати гарні вірші чи статейні комбінації, але не вміють вдержати гуртка з десятка людей, але навпаки це зразкові орґанізатори, які в хаосі революції, маючи всі можливі зовнішні перешкоди проти себе, хотять і вміють зорґанізувати першу українську, як духом так і системою праці, військову частину. Бо тодішні зукраїнізовані частини російської армії використовують орґанізаційну схему і засоби російських військових частин, яким надають лише українську форму. Січові Стрільці творяться як дійсно революційна військова орґанізація. Певно, що ніщо не повстає без звязку з попередними подіями. І почин творення Січових Стрільців легко получити з первопочинами української військової орґанізації, яка почала творитися з 1912. року у Львові і з Українськими Січовими Стрільцями. Це тим лекше, що так зложилося, що між тим першим гуртом, який дійсно орґанізував Січових Стрільців у Києві, найшлися саме люди, що найактивнішу і творчу брали участь у перших таємних військових товариствах та січових орґанізаціях у Львові.

Більшість з них, це був гурт людей, що ніколи в ніякій займанницькій армії не служили, а всі свої спогади і всі свої мрії звязали були з незалежною українською національною армією і мрією про Самостійну Українську Державу. Цей гурт, який творив Січових Стрільців, мав добрий політичний інстинкт і відвагу виставляти непопулярні концепції, бо саме в момент найсильнішої на Україні аґітації проти всякого „мілітаризму", ясно ставив справу, що для оборони української державности треба сильної і здисциплінованої військової сили.

Всі ті найкращі революційні одиниці, які покидали табори полонених і мандрували до Києва, розуміли, що наказом історичного моменту є творити українську армію, яка єдина може охоронити українську державність, що відроджувалася. Користаючи з фірми й апарату Допомогового Галицько-Буковинського Комітету, що утворився був у Києві для допомоги втікачам і виселенцям та українському населенню занятої рос. військами Галичини, починають вони від липня 1917. р. робити заходи для створення військової частини, зложеної саме з галичан і буковинців. Тодішні керманичі Центральної Ради відмовили свойого дозволу на орґанізацію такої частини, мабуть тому, що боялися закидів зі сторони російського Тимчасового Уряду. Що більше, Військовий Секретаріят у вересні 1917. року заборонив зукраїнізованим полкам бувшої російської армії приймати в свій склад колишніх полонених галичан. Та карність у тих зукраїнізованих частинах ставала щораз слабшою. Потреба орґанізації доброї військової частини ставала просто конечністю. При кінці жовтня 1917. року скликано було в Києві велике віче галичан, на якому мали

запротестувати проти тодішної австрійської політики супроти Галичини і на якому ухвалено поставити до Центральної Ради рішучу вимогу уможливити галичанам творення військової частини. В половині листопада 1917. р. дала Центральна Рада остаточно дозвіл на таке формування. „Галицько-Буковинський Комітет" придумав для тої частини назву: „Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців". Мала та частина орґанізуватися як окремий курінь у складі зукраїнізованого полку ім. Гетьмана Дорошенка. Місцем формування призначено казарму при вул. Пирогівській ч. 9.

Вже дня 18. листопада 1917. року з доручення Комітету поїхав Роман Дашкевич до табору полонених у Дарниці біля Києва, щоб набрати там перших добровольців і на другий день привіз у Київ у казарму на Пирогівській вулиці перших 22 добровольців. Рівночасно почали напливати добровольці з самого Києва, де було вже чимало галичан. Буйне та часто й хаотичне було те початкове формування першої сотні Січових Стрільців. Зукраїнізовані частини бувшої російської армії в Україні почали дезорґанізуватися. Серед того хаосу, який повстав на просторах російської імперії, а також і в Україні, забракло Україні орґанізаційного та військового ґенія, який зумів би поставити перед українською армією, яка щойно творилася, велику, ясну ціль, надати їй своєрідні орґанізаційні форми та свідомо протиставитися тому заливові, який грозив Україні зі сторони опанованої вже большевиками Московщини. Новоорґанізована частина Січових Стрільців мусіла сама шукати для себе і форм орґанізації і навіть власним „промислом" добувати для військової частини необхідні засоби й матеріяли. Зукраїнізовані частини бувшої російської армії в Києві чимраз більше розкладалися. Вже в грудні 1917. року витворився в столиці України такий стан, що не було надійних військових частин для роблення конечної сторожевої служби. При кінці грудня 1917. року перша сотня Січових Стрільців отримала від Військового Секретаріяту наказ виїхати разом з Дорошенківським полком під Бахмач та розоружити там большевицькі військові ватаги, що їдучи з фронту в Московщину почали там бешкети. Провід над тою сотнею обняв колишній старшина Українських Січових Стрільців Федь Черник. До бою не дійшло і Січові Срільці вернулися в перших днях січня назад до Києва. В міжчасі прибула до Києва з Катеринославщини новозорґанізована сотня колишніх полонених галичан, які там працювали на рудниках. Рівночасно з „Галицько-Буковинського Комітету" прислано більшу кількість нових добровольців. Наступила також зміна і в проводі куреня. На місце першого, зовсім невдачного, коменданта Олександра Лисенка, комендантом назначено одного з головних ініціяторів думки про формування окремої

військової частини з колишніх полонених галичан, Евгена Коновальця.

Рівночасно з табору полонених у Дубовці біля Царицина над Волгою прибула в ряди Січового Стрілецтва нова ґрупа колишніх старшин Українських Січових Стрільців. Ця ґрупа разом з Черником і Коновальцем відіграла вирішальну ролю не лише в тодішній реорґанізації Січового Стрілецтва, але й для всього майбутнього Січових Стрільців. По драматичній дискусії на вічу цілого куреня, яке відбулося дня 19. січня 1918. р. в новопризначеній для Січового Стрілецтва казармі в Духовній Семінарії. Січове Стрілевтво майже однодушно рішило скасувати вояцькі ради в Стрілецтві та підчинитися безоглядно тим старшинам, які будуть назначені командою. Оте останнє віче Січових Стрільців покінчило добу „первісного хаосу" в Січовім Стрілецтві. Від тепер Січове Стрілецтво увійшло на той випробуваний певний шлях орґанізації справдішнього війська, з якого пізніше старалося вже не сходити.*

А. Добрянський

В гостях у княгині Лопухіної-Демидової.

(Фраґмент із споминів про 1917 рік).

Захожу до величавої палати Педаґоґічного Музею на Володимирській вулиці в Києві.

На коритарах Музею ряд столиків. Коло них сидять ґенеральні секретарі новонародженої автономної Української Республики й працюють. Над чим вони працюють — хіба може знати такий малий сірий громадянин Республики, як я! Очевидна річ, працюють над якимись великими, державної ваги справами. За окремим столиком серед ґенеральних секретарів сидить невеликий ростом мужчина із довгою сивою бородою. Кожен, хто тільки не гляне на нього, знає, хто це. То перший голова першого уряду новонародженої Республики — професор Михайло Грушевський.

Підхожу до нього.

— Пане президенте! Маю сміливість пригадати себе вашій памяти. Я — галичанин Добрянський, відомий більше на Україні під псевдонімом Короленка. В ґіркі передреволю-

---

* Прим. Ред. Такий був початок Січового Стрілецтва. Докладна історія Січових Стрільців буде міститися в Альманаху Січових Стрільців, який під назвою „Золоті Ворота" ґотується вже до друку і в найближчих місяцях видасть його Видавництво „Червона Калина".

ційні часи, коли я тікав з московського полону й попав до Москви, ви були ласкаві позичити мені 5 рублів. Осмілююся тепер віддати їх вам. Рівночасно попрошу підписати виготовлену для мене посвідку, що я — громадянин Української Народньої Республики. Завтра виїжджаю до Корсуня, де маю перевірити, з доручення ґенерального секретаріяту внутрішніх справ, листування княгині Лопухіної-Демидової.

Грушевський дякує за віддану позичку й підписує власноручно мою леґітимацію. Передає мені, сміючися, як завжди, й бажаючи успіху.

На другий день я був у Корсуні.

На майдані коло чудової палати Лопухіної-Демидової (давніше Конецпольських) над рікою Росею чекала на представника українського уряду багатотисячна маса народу. Посеред майдану стояв стіл, застелений скатертею. Щоб було зручніше й мені, й народові, я виліз на цей стіл і почав промовляти.

В першу голову пояснив я, що таке Україна. Потурбував трохи історію, навів з неї кілька анальоґій до сучасного моменту, заговорив про майбутнє. Як на порівнання з Україною, вказав на Грузію, Фінляндію, на інші недержавні народи, що виборюють тепер собі волю по довгому вязненні у великій тюрмі народів — царській Росії. Потім нагадав присутнім про могили українських козаків, що полягли під Корсунем, сказав, що дух їх і кров взивають стати в оборону відвічних прав українського народу, розповів про змагання українського уряду й велику непримириму ворожнечу до нього Тимчасового Російського Уряду в Петрограді.

Промова моя тягнулася від 9-ої години ранку до 3-ої в пополудне. Не так довго я, правда, промовляв, як відповідав на ріжні запити селян у найріжнородніших справах. Особливу увагу звертали селяни на справу земельну.

Ввесь той час стояли в товпі дві доньки княгині Лопухіної-Демидової — Марія й Тетяна. Вони слухали уважно й, здавалося мені, переймалися українськими справами.

— А як буде з маєтками? — питалися в масі. — Чи далі питимуть кров українського селянина пани-зайди?

Князівни слухали все це спокійно, зрівноважено, холодно.

А настрій створювався для Лопухіних досить погрозливий.

Я був до краю перевтомлений, коли нарешті покинув трибуну. Сонце немилосердно пекло. В устах засохло, ноги відмовлялися служити.

До мене підійшла князівна Тетяна.

— Ви, пане делеґате, дуже стомлений. Чи могли б ми заслужити на таку честь, щоб просити вас пообідати разом із нами.

Я вклонився.

— Дуже дякую, князівно, за запрошення, але я маю офіціяльне доручення відвідати вас.

Обличчя князівни спалахнуло й укрилося густим пурпуром.

Навколо нас стояли селяни й вороже прислуховувалися до розмови князівни зі мною. Я бачив, що сам факт, що я розмовляю з нею, посіяв у їх серцях повне недовіря й недоброзичливість до мене. Пани, мовляв, завжди панами. Скільки б публично не сварилися, а підійде один до одного — й уже побраталися знову.

Хтось підніс мені склянку води. Я пожадливо її випив, озирнувся навколо й ще раз повідомив, що збори закінчені. Коли хто хоче внести до уряду якісь прохання чи побажання, хай висловлять це на письмі, й я завезу те все до Киева.

До прегарної палати Демидових провадив місток через ріку Рось. На містку стояв дідуган із довгими сивими козацькими вусами й ловив вудкою рибу.

Я підійшов до нього й голосно, щоб чули всі, заговорив:

— Доброго здоровля, дядьку! А що, багато рибки наловили?

— Та є трохи, пане.

— Ну, то за годину я прийду на обід до вас. Чули? Де мешкаєте?

Вдруге почервоніли сестри. Це був другий за сьогоднішній день мій виклик їм.

Перед княжою палатою стояло до 60 козаків-донців. Це була наємна сторожа княгині в бурхливих революційних часах. Коло самого входу до палати товклися льокаї в парадних фраках.

Ідучи, я завважив, що в парку, серед величезних ґазонів із квітами, що маїли на сонці розкішним килимом, сиділа в гойдалці вся в чорному стара жінка з палицею в руці. Туди й спрямували мене Тетяна й Марія.

Я підійшов до княгині, вклонився й дуже ввічливо заявив, що маю до неї справу трохи делікатної натури.

— Яку? — запитала вона гостро, почувши мою українську мову.

Я пояснив.

— Маєте писемний документ?

Я простягнув їй підписане ґенеральним секретаріятом доручення.

— Це ніякий документ! — призирливо завважила горда московська княгиня, глянувши на моє доручення, й пояснила чому: це є просте собі, неграмотне письмо, писане якоюсь тарабарщиною, а печать на цьому клапті паперу є печать самозванної установи, що хоче довести Росію до загибелі. Вона вимагає документа, писаного державною російською мовою, з державною російською печаткою.

Тетяна й Марія густо почервоніли. Марія почала щось

тлумачити княгині по французьки, а Тетяна, ніяковіючи, просила мене пробачити старій жінці 90 років, що ніяк не може зрозуміти новоповсталої ситуації. А княгиня лютилася.

— Ви, молодий хлопче, зрозумійте, що України, яку хоче створити германська інтрига в російській імперії, ніколи не було, тепер нема й ніколи бути не може. Я маю кожної хвилини можливість наказати козакам закувати вас і відставити до тюрми. Розумієте це ви?

В цей момент, немов у відповідь їй, долетіли з майдану звуки української пісні:

Попереду Дорошенко
Веде своє військо, військо запорозьке —
Хорошенько...

Княгиня, вся трясучися, встала з гойдалки, урочисто піднесла два пальці вгору й прорекла:

— Клянуся перед Богом святим, що до останньої хвилини свого життя не зражу матушки-Росії!

Дальша розмова з княгинею була зайва.

Князівни щось сказали матері по французьки й повели мене до палати, просячи мене вибачити старій мамі, вихованій в дусі святої пошани до престолу царів, який, на її думку, ніколи не може завалитися, бо тоді б кінчився світ.

Марія вернулася до матері, а Тетяна повела мене до апартаментів княгині.

— Іване Івановичу, — наказала вона особистому секретареві княгині, — покажіть панові делеґатові все, що йому буде потрібне.

Секретар, перестрашений моєю присутністю, показав мені листування княгині. Знайшов я там кілька телеґрам з її інформаціями про стан українського руху й порадами, як треба зліквідувати революцію на Україні.

Я довго не дошукувався — цього вистарчало мені.

— Князівно, я мушу це сконфіскувати, — сказав я, ховаючи телеґрами до кишені.

Тетяна зблідла.

— Що нас чекає, пане? — запитала вона.

— Коли захочете зрозуміти, що Україна повинна здобути державність, а ваша поведінка, як української громадянки, викаже повну льояльність до молодої держави, президент в дорозі ласки актом прокуратури уморить супроти вас дохождення, князівно.

— Я й сестра Марія це приобіцюємо, — сказала урочисто князівна. — Що ж до матері, то дуже б просила дати їй дозвіл виїхати з України.

— Це рішає Київ, — відповів я. — Сам я не маю права давати ніяких обіцянок.

Ділові розмови на тому покінчилися.

— А тепер не відмовите пообідати з нами! — Запросила

Тетяна, відхилила двері до їдальні й показала туди рукою. — Стіл накритий.

Справді, пишно накритий стіл робив враження, що в палаті готували прийняття для високого достойника.

— Ви, князівно, слухаючи від рана до 3-ої години дня репліки селян, так гостро направлені проти вас, будете ласкаві зрозуміти, що я, може навіть проти мого бажання, мушу їсти обід у рибака або де-інде, тільки не у вас. Пробачте мені.

— Я вас розумію, — сказала, зітхнувши, Тетяна. — І не приймаю це за образу від вас.

Я попращався й вийшов.

Обідав у рибалки.

За юшкою та добре усмаженою рибою старий рибалка багато говорив, дав мені зрозуміти, чого хоче селянин, і висловив великий сумнів щодо міцности Української Центральної Ради.

— А ось кажуть, немов гетьман буде! — обережно кинув він у розмові.

Коло парку Лопухіних-Демидових стояв гарний партеровий мурований дім, де мешкала краса всієї околиці Дарка Борсуновська. Казали, що Борсуновські є нелеґальна вітка роду Демидових. Дарка була рано на вічу й власне ту склянку спасительної води піднесла мені вона.

Мене запросили до її хати. Ще на порозі до мене підбігла її товаришка, студентка-грузинка, що приїхала на вакації до Дарки. Представилася мені, сказала, що чула цілу мою промову, й заявила:

— Такі самі промови виголошують тепер і наші патріоти в Грузії. Я думаю, що саме тепер настав час здобути незалежність для України й для Грузії. Ні одної хвильки ми не сміємо марнувати в цей гарячий час. Не сподівалася я почути в далекому від Тифлісу Корсуні щось про Грузію. Ті теплі братські побажання грузинському народові, що я сьогодні почула з уст українця, я перекажу своїм братам. Хай живе вільна Україна!

Борсуновська при столі багато пишалася перед своєю товаришкою-грузинкою Україною й між іншим заявила урочисто, що тепер її брат покине російську армію й перейде на службу до української ґвардії. Мерещився Борсуновській, звичайно, український гетьман.

За милою приємною говіркою просидів я в Борсуновської до вечера. Потім відвідав українського комісаря в Корсуні й по довгій розмові з ним вернувся на нічліг до Борсуновських.

Була вже 11-та година ночі, коли раптом почувся грюкіт навколо дому й до сіней Борсуновських увірвалася юрба.

— А де той Короленко? — закричали люди. — Давай його сюди! Ми йому покажемо Україну!

Господині дому — мати й донька, почувши бешкет, впали у непритомність. Одна тільки грузинка зберегла бадьорість духа.

Заносилося на дуже погане. Не знаючи, що робити, але бажаючи виграти трохи на часі, я заявив ватажкові, що господарі тут ні при чому, що робити бешкету в домі не годиться, а що, коли я йому потрібен, то ось зараз, тільки випю молоко й разом із ними вийду з хати.

Мені сприяло щастя. В той час, як я допивав молоко, в дім увійшли українські міліціонери й арештували банду напасників. Була то, як виявилося, зграя всяких лицарів зпід темної звізди, яка дала себе намовити старій княгині зробити напад на мене.

Яке ж було моє здивування, коли другого дня до дому Борсуновських підїхала карета Демидових, запряжена чвіркою коней. На запит, що тут карета робить, конюх відповів, що з палати прислано коні, щоб відвезти мене на двірець.

Я з князівської карити не скористав. Ішов на двірець пішки у натовпі народу. Серед тих, що провожали мене, були князівни Марія й Тетяна. Їхали вони в звичайній бричці, запряженій одним коником...

Загальне моє враження з того часу таке. Ідея української державности мала всі ознаки пустити глибоке коріння в масах простолюддя й у верствах інтеліґенції не тільки української, але й чужої. Коли б у той час не дали були большевицьким гаслам просякнути на Україну, ми мали б тепер державу.

М. Горбовий
У. С. С.

Армейський вишкіл 1917 р.

Може не багатьом відоме те, що в 1917 р. австрійська Начальна Команда створила була нову систему боєвого вишколу своїх військ, спеціялізуючи їх до проломів ворожих фронтів. Вишкіл цей був оповитий великою тайною, ведений був дуже скрито, з усякими мірами обережности.

Містився він у густих лісах біля Густу на Закарпатті. Вишкільна Ґрупа числила до 4 тисячі війська з ріжних полків. Між ними було кількадесять стрільців з Гуцульської Сотні УСС. Весь простір був дуже густо обкружений дротяними загородами; видобутися з табору було неможливо і суворо заборонено. Пильнували цього теж густо уставлені стійки, з найбільш певних військових частин. Переписка до і від учасників

Маніфестація українізованих частин російського війська в Тернополі, 1917. р.

Тернопіль під обстрілом австрійської і німецької артилерії в 1917. р.

До статті — Офензива Керенського

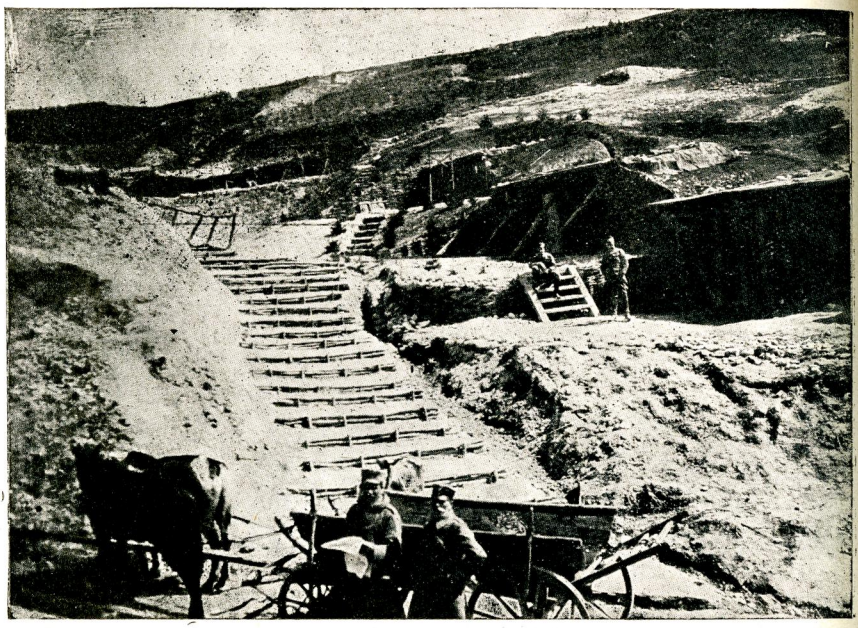

Запасні становища У. С. С. в ярі під Кэнюхами.

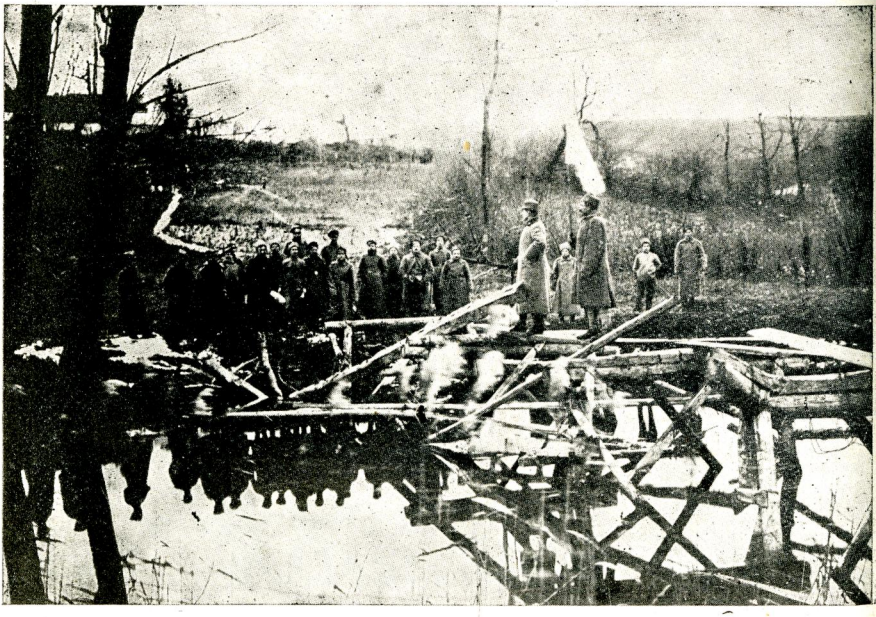

Пор. М. Бабин, як австр.-угор. повновласник веде пореговори з большевиками в початках січня 1918. р., в цілі заключення перемирря на просторі II. авст угор. армії.

До статті — Офензива Керенського

була заборонена. Згодом дозволено було написати до своїх знайомих по листівці, що: живий, здоровий — і тільки. Але описувати, що роблять ані подавати адреси своєї, не дозволялося.

Самі боєві вправи, це було просто знущання над людьми. Зовсім нові методи. Вчили там: драпатися по високих драбинах, звідтам скакати. Перескакувати широченні рови, в яких нераз була вода, а згодом і вбиті колики на дні. Отже, радне рад, а вояк мусів добре скакати. Були вставлені деревляні високі стіни, на які треба було вдрапуватися без будьякої помочі, та ще й у повному виряді. Були вставлені всякі плоти з дірами й ін., крізь які треба було миттю продиратися в повному виряді, чи перескакувати їх. Теж продиратися крізь дротяні засіки, тощо, а все справно, скоро. І то майже без відпочинку. (Вправи ці добрі були б для тих, що бажали б перебути відтовщуюче лікування, набрати стрункости).

Новиною в цьому вишколі було те, що при вправах у наступі вживалося не сліпих, як досі, а таки гострих набоїв. Так у крісах, як і скорострілах, чи ручних ґранатах. Комендант цього вишколу, ґенерал (не пригадую назвиська) підчас викладів говорив:

»Воякові все одно гинути: тут чи на фронті. Це все для батьківщини. Краще для нього, як він від тепер привикатиме до гострих набоїв«...

Тому й нераз падали ранені, хоча стрільцям якось щастило... Правда, сам комендант не йшов попереду наступаючих, а обсервував хід »бою« з окремої трибуни, з доволі приличної віддалі.

Ще більший прихильник гострих набоїв при вправах був один інструктор-капітан. Він нераз на викладах бундючно викладав про погорду смерти і т. і. Та раз склалася подія, після якої п. капітана мало було видно.

А саме, підчас вправи кидання ручними ґранатами сам він узяв т. зв. »штіль« — чи »рор«-ґранату, пояснив що треба і кинув, не числивши приписаних три секунди. Його пес, навчений приносити свому панові все, що той кине, побіг, вхопив у зуби ґранату і несе до свого пана, весело мелькаючи хвостом. Наш пан капітан забув про свої виклади, про погорду смерти, забув про нову систему призвичаювання вояків при вправах до гострих набоїв і т. і., а тільки ноги на плечі і давай утікати від свого слухняного пса. Всі приявні в регіт. Ясно, що така лапанка не тривала довго, бо ґраната вибухла й розірвала вірного пса на куски. Навіть не вдалося йому добігти до свого любого пана...

Зате вже від тоді пани команданти »запільні герої« були скупіші в словах про погорду смерти і мали більше пошани для гострих набоїв...

Так то мудра собачка, хоч і несвідома, виявила більше погорди смерти, як її пан.

Ще годилося б подати плян наступу, який усталено на тому вишколі. Отже приходить час пролому ворожого фронту. З нашої сторони, в приписаному порядку уложені окремі пробоєві відділи: вогнеметники (тоді якраз уведено вогнемети, що для ворога мало бути несподіванкою), метачі ґранатів, відділ піонірів з готовими, дротяними кізлами і звичайна піхота.

В означеній годині ніччю починають вогнемети з наших окопів сипати вогнем в одну точку ворожих окопів. Апарати розложені широко так, що лінія наших окопів творить з напрямом огню трикутник. Блеск огню не дозволяє ворогові бачити, що діється в цьому трикутнику.

А тут саме в той час підсувається відділ метачів ґранат. Бесаги з ґранатами через шию, в руках короткі кріси, або револьвери на ..ках, або взагалі без стрільної зброї.

За ними підсувається другий відділ з малими вогнеметами на плечах, а за ними вже черговий відділ із загородними кізлами.

На даний знак, вогнемети з наших окопів перестають діяти, ворог, осліплений блеском, не може призвичаїтися до пітьми, а тут уже метачі ґранат вскакують крізь випалену прірву до ворожих окопів, кидають на боки ґранати і розбігаються вліво і вправо ворожими окопами, торують собі дорогу, прочищуючи її від ворога ґранатами.

Відділ вогнеметників жене в слід за першими. Як тільки перед ним кінчиться запас ґранатів, вони пристають денебудь за траверзою, і миттю виступають наперед вогнеметники, пускають в рух свої апарати, »шпріцують« кожну закутину вогнем, поширюють якнайбільше простір пролому.

Черговий відділ пробоєвиків рівночасно надбігає з дротяними засіками і закладає їх за першими ворожими окопами якнайдальше вдасться, щоб спинити можливий протинаступ ворожого запасу.

Услід за тим наступає вже піхота, скорострільні, міномети і т. і., підїздять легкі гармати і починається офензива. Успіх її залежить від дуже скритої підготови та сильного, справного й лискавкового удару.

Так приблизно виглядав плян нового наступу.

Говорилося тоді, що цей пробоєвий полк мається ужити на початок на французькому фронті, відтак перекидати муть його, де буде треба. Чи й як Австрія використала цей спосіб, — не знаю. Знаю тільки, що по кількатижневому вишколі стрільці вернулися до сотні зморені, струнки як щиглики... Зате добули один воєнний досвід більше, а це нераз пізніше придалося. Бо незадовго цей відділ перевів на Кірлібабі наступ, що вповні вдався.

О. В.

Духи в Черчу.

Десь з кінцем 1915 р. чи з початком 1916 р., поїхав я до Коша УСС. Було це по тім, як мене зранили. Кіш був тоді у Свистільниках, а новобранці, так званий Вишкіл, стояв у сусідньому селі Липиці долішній.

Тоді саме помер старенький парох Свистільник о. Боднар. Був це заслужений діяч і похорони відбулись при співучасти Команди Коша і стрілецької асисти. По похоронах покійного у старшинській харчівні хтось з присутніх замітив, що чому то всюди, де лише станув Кіш УСС., вмирали місцеві священники. І так вмер парох у Дуброві к. Сколього, відтак у Майдані, а на кінець у Свистільниках. Другі товариші брали це за випадковий збіг обставин та вказували на поважний вік цих священників.

Та не довго прийшлось Кошеві і Вишколові побувати в Свистільниках і Липиці. У звязку з поступами офензиви Брусілова несподівано прийшов приказ перенести Кіш до Потока біля Рогатина, а Вишкіл до Черча. Приказ цей прийшов ненадійно і я пригадую собі, яке замішання і жаль викликав він між місцевим населенням, а головно між жіноцтвом. Відомо, що на жіночому фронті УСС. мали теж успіхи.

Коли ми прибули на місце і сіли обідати при столах під голим небом у якомусь садочку, запитав хтось з товаришів, хто саме є парохом у Черчу. Та здається не скінчив він ще свого питання, як всі звернули увагу на те, що оболонням біг скоро в нашу сторону якийсь високий, худий мущина в чорному одязі. Прибігши до нас, спитав схвильованим голосом, чи є між нами лікар, бо його батько несподівано важко захворів. Я встав від обіду і аж тоді пізнав у цьому мущині мого шкільного товариша С., богослова. Скоро пішли ми разом до його батька, місцевого пароха. Та ратувати — це була безнадійна справа. Важка атака серцевої астми і сильне ослаблення серця вказували, що це вже зближається кінець. Не помогли вприски камфори, ні кофеїни. Вечером парох нового нашого місця постою помер. Несамовита була і ціла обстанова в часі смерти о. С. Був він вдовець і біля нього не було нікого крім сина і старої чорної собаки ново фунляндської раси. Собака здається зрозуміла смерть і весь час не відступала від покійного та жахливо вила. Все це дивно якось вплинуло на мене і я відчував якийсь неозначений жах перед тою смертю. Вона тут в запіллі робила куди більше враження як сотні смертних випадків на фронті.

Настрій цей перенісся дослівно на цілий вишкіл. Всі балакали лише про смерть о. С., як про якийсь несамовитий випадок. А між новобранцями і місцевим населенням поширились

чутки, що о. С. буде по смерті ходити. Якийсь несамовитий жах сів на ціле Черче. Жах цей ще скріпився, коли о півночі з дороги, що вела біля спаленого приходства в сторону кладовища, а на якій стояла стійка, пролунало кілька острих крісових стрілів. Стежа з вартівні стрінула стійкового напів притомного без кріса і шапки. Він ледви зрозуміло сказав, що по півночі йшло дорогою щось високе чорне і мале чорне, так якби священник з псом; він кричав »стій«, а коли це не помагало, стріляв, а що дальше сталось, він не здає собі справи. Розуміється стійкового змісця замкнули в арешті, поставили другого і решта ночі пройшла спокійно.

На другий день тіло покійного о. пароха перенесли до церкви, а коли вечером комендант варти розділював стійки, всі новобранці (15-16 літні хлопці) випрошувалися від стійки на дорозі біля приходства. Поставили двох охотників, які самі добровільно зголосились на цю стійку. По півночі знову зняласа дика стрілянина і наші охотники втікли зі стійки. Жах зростав і здається якась хороблива психоза опанувала ціле Черче. Всі ждали на похорон, думаючи, що по ньому прийде успокоєння. Та похорон зробив також незвичайно гнітуче враження, немовби сама природа брала участь у ньому. Слітний заплаканий день, розбите ногами славне черчанське болото, а за домовиною чорна собака та високий і худий мов тика син покійного. Коли вже засипали гріб, а стрілецький хор відспівав »вічную память«, почала скавуліти собака, яка вила на могилі до пізної ночі. По похоронах сиділи ми в харчівні і всі чомусь мовчали, а Отаман, щоб поправити настрій, казав по вечері подати вина. Та і воно не поправило настрою.

Десь пізно в ночі зголосились у харчівні в Отамана декілька підстаршин з полевим жандармом десятником тов. К. з Коломиї і попросили дозволу провірити о півночі, що саме дієтьсяся коло спаленого приходства. Отаман нерадо згодився, а ми розійшлися по домівках. Та годі було заснути, кожний ждав, що станеться о півночі. І справді по півночі знялася знову стрілянина з тої сторони села. Яких 15 хвилин пізніше прибіг до мене санітар з кімнати хорих кажучи, що сталося нещастя. Я скоро убрався і пішов туди та застав уже там з тих підстаршин двох ранених (один в рамя, другий в руку), а кількох напів притомних. Десятник К. дістав сильний нервовий розстрій і частинно втратив мову. Ще досвіта відставив я їх всіх до шпиталя в Рогатині. На другий день Отаман був лютий і ніхто не важився порушувати цеї несамовитої справи.

Вечером приїхав лікар з Коша Др. В. і ще декілька старшин, щоб провірити цілу ту історію. В харчівні йшли на цю тему горячі дебати, деякі висмівали ці панічні настрої, другі оборонялі думку, що всежтаки були, є і діються в світі речі, що їх не можна природно пояснити. Накінець зібрався гурток охотників піти о півночі на місце провірити справу. І я при-

лучився до цього гуртка. Вийшли ми з харчівні ще перед північчю. У кожнього з нас був револьвер. Поволі пішли в сторону спаленого приходства, з усіх будинків приходства стояв здається лише шпихлір. Ми примістились біля нього і ждали.

Ніч не була погідна, вітер переганяв хмари, так, що раз було темно то знову ясно. Десь близько на оболонні булькотіли черчанські буркути (джерела). Пройшла північ — нічого ми не завважали. Нараз один з товаришів крикнув: »дивіться — ідуть«! — і ми чи не під впливом тих несамовитих настроїв побачили якнайвиразніше дві чорні постаті, що йшли в нашу сторону: одна висока чорна і друга менша — так якби покійний зі своїм псом.

Мурашки перебігли мені по спині і я чув добре, що волося стає мені дуба. Хтось крикнув »стій« — ми всі без розбору також почали кричати »стій« — одначе обі чорні постаті йшли дальше в нашу сторону. Впав один стріл — почали всі стріляти і я стріляв — та в цьому моменті щось страшно заревіло нелюдським голосом. Що дальше сталося, не знаю. Знаю, що ми розбіглись усі і я втікав, куди — не памятаю. Прочуняв трохи десь на другому кінці села і вернувся в хату. Стежа, яка на відголос стрілів вийшла з вартівні, найшла біля шпихліра у калюжі крови вбиту двома стрілами велику чорну собаку. Від того часу на тій дорозі в Черчу не виставляли вже більше стійок і вже ніхто зі села чи стрільців не важився ніччю ходити нею. В якийсь час пізніше пройшла над Черчем сильна буря і грім спалив шпихлір на приходстві. Стежки тамтуди заросли травою.

М. Скидан

Війна й полон.

(Уривки з недрукованих споминів).

В Галичині.

...В Красному нам кільком призначили на ніч хату близько панського двору. В той час, коли ми, з десятеро непрошених гостей, увійшли до хати, господиня поралася коло печі — варила саме вечерю. Розмова між нами розпочалася скоро й відразу на тему вечері та кухонної термінольогії. Наших господарів найбільше дивувало те, що я з ними розмовляв українською мовою й не тільки з ними, але таксамо й із своїми товаришами-салдатами.

Моя українська бесіда заінтриґувала доньку господарів, дівчину років 16—18, в якої дівочі дикі брови не переставали грати коником. Вона звернулася до мене:

— Пане, я виджу, що ви є наш, галичанин. Ви зрадили цісаря та перейшли на службу до москалів.

Що я не зрадив її цісаря, на те мусів покликуватися, як на свідків, на своїх товаришів. Ця весела й мудра селянська дівчина далі розмовляла зі мною так, неначе б то ми були давно знайомі вже. Вона показала мені свої книжки. Оповідала далі, що через Красне перейшло вже багато москалів, але вона не чула ще, щоб хтось із них говорив так, як я з нею.

Між її книжками я вперше побачив український буквар й інші шкільні підручники. Вперше побачив друковані слова українського гимну »Ще не вмерла Україна...«, якого мене ще далеко перед тим навчив фельдшер Адамович.

Решта хлопців, коли згадана смілива дівчина запитувала їх, чому вони не говорять так, як я з нею, почували себе ніяково. Ніяковість цю, збільшувало те, що майже всі вони були з України.

До Львова з Красного ми йшли ще кілька днів. В зимі, коли шляхи були завіяні снігом, іти було тяжко. Тому, ми йшли не поспішаючи.

Згадаю ще кількома словами про епізод, що мав місце в селі Солова, чи Солове, десь недалеко вже Львова. Село це лежить у глибокому яру.

Ми довго йшли вздовж села, поки нам, 12 юнакам у сірих салдатських шинелях, не вказали на хату з правого боку дороги, яку нам призначили для ночівлі. В хаті ми застали в старенькому кожушку дівчину років 14—16 та з півдесятка менших дітей. На мої запитання дівчина відповіла, що їхня мама вмерла, а батько десь на праці, але скоро вже прийде до хати, й що хатнє господарство вона веде сама.

І справді, незабаром у хату ввійшов сам господар. Був він високого росту, трохи оброслий, його борода й вуса були якоїсь рудаво-бронзової барви. Брови були насуплені. В кожному його русі видно було, що наша присутність в його хаті йому не подобалась.

Привітався з нами наш господар і майже ввесь час мовчав, натомісць уважно прислухувався до моєї української мови й час від часу зітхав. Не звертаючи уваги на його суворий вигляд і явно ворожу поставу до нас, я обережно попросив його дозволити, щоб його донька зготувала мені щось на вечерю.

Господар дозвіл дав, при чому не витримав довшої мовчанки й запитав мене, відкіль я родом.

Після вечері я попросив нашого господаря внести нам вязанку соломи, щоб ми могли собі на ній переспати. Але наш господар приніс не одну, а дві вязанки. Одну кинув серед хати, а другу розстелив біля ліжка. Опісля витягнув зі скрині нове рядно, накрив ним розстелену солому, дав подушку й звернувся до нас з такими словами:

— Це, пане, я постелив для вас, — звернувся він до мене, й подивився на інших: — а ви стеліть собі самі.

Такі відносини простого селянина до мене й до решти хлопців зробили на всіх нас надзвичайне враження. Вони викликали в хлопців не тільки почуття сорому, але й розбудили в них чуття національної гідности.

В полоні.

...Революційні події на Україні національно-громадську працю серед полонених значно полекшили. Під впливом відомостей з України про зростання там національної свідомости й боротьби за національні здобутки таборова салдатська маса поволі переорієнтовувалася. Боротьба з ідеольогічними противниками набирала безкомпромісових форм. Ця безкомпромісовість у боротьбі між двома національними таборами найвиразніше виявилась у театральному гуртку. Коли на моє домагання, щоби перед початком вистав українських пєс таборова орхестра грала український гимн, одні відповіли категоричною відмовою й загрозами, інші з моєї пропозиції кепкували, а частина була ні в сих, ні в тих. Найбільш вороже поставився до моєї пропозиції директор театру Шміт. Він категорично заявив, що цього ніколи не допустить, загрожуючи навіть можливістю ліквідації театрального гуртка.

На його загрозу я таксамо відповів загрозою, що, мовляв, напишу до українського табору в Фрайштаті, звідки приїдуть фахові українські театральні сили й тоді ми будемо ставити лише українські пєси, а вони нехай ведуть самі свій театральний гурток.

Моя загроза вплинула, але не на всіх. Більшість у гуртку схилялася до того, щоб український гимн грали підчас перерви, коли грають багато інших річей, але я твердо стояв на свому.

Таборова орхестра на чолі з капельмайстром Церковним вперше приготовилася заграти український гимн. Пєсу ставили ми якусь таку, в якій я грав ролю дівчини. Роля моя в ній починалась у другій дії. Я наперед умовився з Церковним та з багатьма іншими, що коли буде за сценою все вже готове, я вберу на свій дівочий одяг шинелю й вийду на салю. А коли підійду до Церковного й скажу йому почати грати, щоб ті, з ким я умовлявся, за моїм прикладом устали з місць самі й цим вплинули на решту публіки, щоб вона також встала.

Наслідки були несподівані. Як тільки орхестра почала грати, Шміт підбіг до Церковного й вихопив йому з рук скрипку з такою силою, що тому трохи зуба не вибив. Одночасно голосно звернувся до орхестри, щоб та перестала грати. Одначе, орхестра його не послухала й продовжувала грати. А ті, що разом зі мною встали, бачучи, що решта публіки сидить та ще й кепкує з них, сіли й собі.

Нахабність моїх противників і трусість приятелів мене обурили. Другого дня зайшов я до поручника Михайла Бараника (тепер директор української гімназії в Дрогобичі), оповів йому про події попереднього дня й просив його прийти до театру на найближчу виставу, щоб він, коли почнуть грати гимн, примусив публику встати.

Сталося, як умовились. Таксамо, як і попереднього разу, я вийшов на салю й попередив М. Бараника та Церковного, що вже починаємо. М. Бараник, що користався великими симпатіями в таборі, звернувся до приявних зі словами: »Прошу всіх встати«! А коли всі встали, голосно скомандував: »Струнко«!, після чого орхестра почала грати український гимн.

В часі перерви орхестра заграла якусь італійську мельодію. Два італійці, що були на салі, раптом встали, стукнули закаблуками й, як вкопані, стояли, поки орхестра не скінчила грати.

Я вдячний був М. Бараникові, а також згаданим двом італійцям. Останніх неначе нарочито було запрошено для того, щоб перед тисячною масою безбатченків продемонстрували, як треба шанувати свої національні святощі. Наказ та приклад чужих, як також сама мельодія музики, зробили своє й далі все йшло вже в порядку.

* * *

Два слова про М. Бараника. Він у найбільшій мірі впливав на мене своєю щирістю та скромністю. Нераз дав добрі поради, а про особисту приязнь до мене вже й не згадую.

Трохи пізніше, коли прийшло вже до завішення зброї на російському фронті, мені доводилося бувати у панства Бараників досить часто. Таке ж відношення до мене відчув я й з боку його шановної дружини та її мами, тепер вже покійної, пані Купчинської. Від пані Купчинської я чув часто таке:

— Пане Скидане, я дивлюся на вас, як на свого четвертого сина. Моїх три сини у Січових Стрільцях. Молодшому з них шіснадцять років. Зять таксамо військовий. Із ними може статися все, до найгіршого включно. Що ж, я на це приготована, аби тільки бачити вільну Україну!

Чуючи такі патріотичні слова з уст старшої пані, мами трьох Січових Стрільців, я з головою поринав у працю серед полонених, щоб хоч своєю роботою віддячити за теплі слова щирости людині, що брала мене на чужині під свою матірну опіку. Я добре освідомлював собі, що народи, які мають таких матерей, поневоленими бути не можуть...

Н. Палажій

З перших боїв з большевиками.

В російський полон попав я ще в Перемишлі у 1915 р. По ріжних пригодах добився до Петрограду, саме тоді, коли прийшло там до вибуху революції. Та вже незабаром прибув до Києва. Потягла стихія, що знялася на Україні. Пригадую собі добре ті живі балачки і сварки, що велися у ваґоні підчас моєї їзди зі столиці російської імперії на південь. Це спорили українці з москалями.

У Києві зголосився я до служби в Українській Армії та пробув деякий час у казармах при вул. Львівській. Приємно було бути у відділі, що в ньому стрічалось уродженців усіх земель України. Крім наддніпрянців були теж галичани й буковинці.

Як відомо, медові місяці російської революції не потревали довго. Прийшло до того, до чого мусіло прийти, до боїв українців з москалями. Одна з перших вирушила на фронт сотня, що в ній довелося мені нести службу. Під проводом сотн. Коломийця опинились ми за Черниговом на стації Новозибівка. Звідтіля вислано мене на стежу. Вояки зпід моєї команди, були наддніпрянці й один галичанин, студент, родом з золочівського повіту. Мали ми розвідати, де ворог. Завдання було тяжке, околиця зовсім незнана, дотогож повисла мряка так, що і на 5 кроків годі було щонебудь побачити. Через неї і попали ми в большевицькі руки. Вони пустили нас в середину й опісля обскочили, це сталося так нагло, що годі було не то що вирватися, але навіть й життя собі відібрати. А були ми добре свідомі того, що нас чекає.

Привітання зачалося від наших чубів... Дотепер ношу ще знак на голові, бо т. зв. »оселедець« вирвали мені враз зі скірою. Заразже зірвали з нас одежу та побитих і покалічених завели до свого »командіра«.

Був це правдивий харцизяка, в подертому, забрудженому одязі, зпід якого посвічувало тіло, в рубашці з відірваним рукавом. Коли поставили нас перед ним, один запитав: »товаріщ командір, што імеєм з етімі украінцамі сдєлать«. А той: »пострєлять как собак і больше нєчево«.

Заразже прискочили декілька з крісами готовими до вистрілу. У нас стікає по лиці кров, та всі стоїмо бадьоро і спокійно дивимося у вічі смерти. Направду »хлопці бо то хлопці, як соколи«.

Комендант здержав ще виконання присуду словами: »атвєдітє на кладбіще і там разстрєляєтє, здєсь будєт воняти«. Під лайкою неперебірчивих слів, під свистом нагаїв гнали нас смертною дорогою. Йшли ми заливані кровю, з затисненими

від безграничної люти устами. І лють та дала нам обезброєним та обезвіченим якусь героїчну силу.

Доходили ми до нашої ціли, до кладовища. Воно було обведене широким ровом і ця обставина нас вирятувала. Йшли ми зпереду. Скорше пройшли рів, значить опинились вище від наших катів. В одну мить вояк галичанин, студент (жаль, що забув його імення), обернувся і скочив несподівано з прямо надлюдською силою та зціпив двох большевиків до купи. За ним зробили ми те саме. Пішла страшна метушня у рові за смерть і життя. Кусали ми, гризли та вкінці кололи здобутою зброєю. Вийшли переможцями. Пробував один з наших ворогів випроситися. Кричав, що в нього »шестеро ребят«, *та нам не було до милосердя.*

Залишивши побитих большевиків, пустились ми втікати. Між нами було трьох ранених, один доволі важко. Це спинювало похід, бо приходилося нести товариша.

Мряка, що через ню попали в матню, тепер нас охороняла. Закутані нею пробігли ми попри якийсь відділ большевиків, які розвели пісні.

У біллю, зі здобутими крісами та набоями пробирались ми крізь якісь мочарі і брили глибокою водою, що проймала до костей. Так ішли ми жваво просто перед себе на південь. Вкінці залунав біля нас стріл. Це мене втішило, бо цеж був знак, що ми добились до становищ наших. Підсунувшись ближче, я спостеріг, що перед нами німці (наступали вони в союзі з українським військом) і кликнув по німецьки »Feuer einstellen« (здержати вогонь).

Внедовзі були ми вже у вагонах під доброю лікарською опікою. Натиранням забезпечили нас від перестуди, перевязали ранених. Між ними був золочівець, що перший кинувся на ворогів. Прокололи його штиком. Він залишився на лікуванні у Гомелі. За якийсь час мав я змогу повоювати і зажити пригод в частині, що нею справно командував отаман Болбочан.

І. І.

Боєвий віз в історії віків.

Вже від першої появи людського життя на землі зродилося поняття боротьби за істнування, боротьби »за краще місце під сонцем«. Боротьба та, зразу відрухова й дика бійка, з розвоєм орґанізації людства прибирає щораз більш орґанізований і досконалий характер.

Видумують і поліпшують засоби, якими можна би краще поконати противника. Зброю, що була спочатку дуже проста та примітивна, гострять, гартують. Від камяної переходять до

бронзової й залізної. Починають уживати ріжного боєвого приладдя, врешті будують боєві колісниці, щоб ними розбивати й топтати ворожі лави.

Боєвий двоколісний віз, передвісник нинішнього танка, повстав уже на світанку людства. Ужиття його далеко давніше, як кінноти.

Гомер у своїй »Іліяді« згадує лише бої піхотинців та змальовує налети колісниць. Таксамо в памятниках старовинного єгипетського мистецтва, що звеличує побіди фараонів, не стрічаємо ще мотивів кінноточників, в той час, коли боєва колісниця стає вже доволі частим мотивом. Ми бачимо також, що вона дала старовинним єгиптянам не тільки могутній засіб атаки, але ввела в єгипетське мистецтво динамічний ритм. Образ, що його подаємо в календарі, прославляє побіду Рамзеса II. над нубійцями.

По боках гієрогліфи оповідають про славу царя, перед яким утікають нубійці, як пророчисті докази царської побіди.

Боєва колісниця стала загально прийнятим засобом боротьби у війнах старовинного світу. Стала атрибутом царів і вождів. Уживали її асирійці, нубійці, ізраільтяни (від Соломона В.), перси. Ці останні взагалі поставили високо орґанізацію військової справи. Вони завели орґанізацію відділів за родами зброї та створили кінноту, як самостійний рід війська. Перси запровадили тяжкі колісниці з настромленими вістрями й косами на шпицях коліс та дишлях. Про жах, що сіяли ці колісниці, зберіглася память в святому письмі.

Про цікаве уживання возів, як засобу поконати противника, оповідає історія походів Олександра Македонського. В поході на ілірійців 335 р. перед Хр. загородили дорогу його військам тракійці, що зайняли становища на височині та забарикадувалися тяжкими возами. З рухів противника та способу уставки возів догадався Олександер М., що ворог має замір пустити навантажені камінням вози у долину підчас підходу боєвої македонської лави вгору. Він негайно дав наказ своїм воякам підходити так, щоб кожної хвилини можна було розскочитися, а коли б це було трудно, то падати тісно один коло одного й закриватися щитами, так, щоб з них створити для возів поміст. Так і зробили. Тракійцям їх намір не повівся — вони позбулися тільки свого охоронного валу.

Відомо, що римляни поставили орґанізацію свого війська на незвичайно високий ступінь. Через те й заволоділи були світом. З розвоєм складної військової тактики колісниця у них втратила боєве значіння. Вкінці стала вона в імператорськім Римі виконувати ролю репрезентативну; на ній вїздили тріюмфатори по ріжних побідах у Рим.

У війні повстають раз-у-раз нові засоби оборони й наступу. Для забезпеки перед ворогом стали будувати фортеці й замки та обводити міста могутніми мурами. Щоб їх розбивати та

на них вдертися, будували вже в старовині тарани та рухливі вежі на круглих бревенах чи колесах. Цей засіб боротьби вживали в середньовіччі, коли здобували февдальні замки й міста, обведені мурами. При здобуванню їх підкочували до мурів велитенські вежі зі зводженими вгорі мостами. Приводили в рух ці наколесні будівлі люди або коні, закриті в середині будівлі стінами з дощок, чи заслонами з блях або шкір. Вони підкочували враз із вежею й пробоєвий відділ у середині, що мав за завдання вдертися скоро спущеним мостом на ворожі мури. У старовинних хроніках залишилося чимало описів таких боїв, а старовинні ґравюри зберігли вигляд таких, нераз справді дуже помислових наколісних веж.

Надзвичайно цікавою постаттю в староукраїнській історії є Олег, перший київський князь із роду Рюрика. Був це знаменитий орґанізатор та полководець. 907 року відбув він воєнний похід на Візантію. Літопис оповідає, як греки замкнулися в місті та загородили ланцами доступ до міста з моря. Тоді князь наказав витягти з води на беріг човни, поставити їх на колеса й за допомогою вітру рушив своє військо під мури міста. Дуже правдоподібно, що князь Олег заскочив греків скорим перекиненням своїх військ на возах. Зручно виконаний маневр і побіду прикрасили потім леґендою, що її подав літописець.

Розуміється, що вози, як засоби транспорту, мали завжди величезне значіння в походах. На них везено харчі, матеріяли та тяжку зброю. З поняттям війська в поході тісно звязане поняття боєвого обозу.

Очевидно, що підчас несподіваних наскоків нераз вози ставали в пригоді й як охорона. Це діялося передовсім перед винаходом та удосконаленням огнестрільної зброї. У хвилинах небезпеки кидали з возів тягарі, зводили вози докупи та зпоза них давали відсіч. Так оборонялися нераз хрестоносці проти набігів сараценів, такої тактики трималися й підчас 30-літньої війни.

Історія зберегла нам відомости про вози гуситів. Гуситська війна, що розгорілася в Чехії в XIV ст., провадилася довгий час і мала дуже рухливий характер. Гусити вміло використовували свої тяжкі вози, як засіб оборони, як шанці, що на них нераз заломлювалися наступи тяжко узброєних цісарських військ. Вони відновили також традиції боєвих колісниць старовиннх персів, бо вживали тачанок з наложеними в них косами. Ці тачанки врізувалися в лави ворога й робили серед них спустошення.

До незвичайної умілости довели вживання возів наші українські козаки. Треба думати, що перейняли вони той спосіб боротьби від гуситів. Про вміле використовування возів козаками в боях згадує з захопленням і здивуванням француз Боплян. Орудування возом, як боєвим засобом, надає своє-

рідний характер козацькій тактиці. Характеристичне для неї те, що обозна валка перемінювалася в скорому часі в укріплений табор. Головною боєвою силою у військах є піхота, що стягає в закріплених, нераз дуже великих, таборах, на себе удари ворожого війська. Коли ж треба було видержати оборону протягом довшого часу, то козацькі табори перемінювалися в справжні фортеці. До возів насипали землі, звязували їх тісно, скріплювали ще заставами та сипаними валами. Табор служив для козаків не лише для оборони, але, при їх рухливости, бував ще й базою для зачіпної акції.

Розуміється, що досвід козаків використовували й чумаки. У далекі дороги за сіллю в Крим вибиралися вони довгими валками возів, що мусіли бути не лише міцні для далеких доріг, але й давати забезпеку від степових розбишак.

Вози, як засоби транспорту й боєва охорона, перейшли до історії в змаганнях американських кольоністів з індіянами, голяндських переселенців у полудневій Африці з зулюсами та вкінці бурів з анґлійцями. Належить згадати тут також про партизанську армію Махна, яка, як відомо, визначалася великою рухливістю. Рухливість цю надавала махнівцям та обставина, що вони мали багато кінноти, а також те, що піхота пересувалася з місця на місце за допомогою легких возів-тачанок. Кожна тачанка мала скорострільні і на них махнівці вдиралися в ворожі становища.

Приклад Махна знайшов наслідування в арміях польській і радянській.

В нових часах, що позначилися великими технічними винаходами, повстали також нові типи возів, гнаних механічною силою. Їх пристосували до воєнних цілей. Так повстали опанцирені поїзди й опанцирені авта. Перші панцирні поїзди ужили анґлійці підчас війни з бурами. Вони служили для скорого перекидання військових охорон залізничого шляху та для забезпечення їх від крісового обстрілу. Зараз же по пруській війні була у Франції спроба використати водяну пару, як двигунову силу для боєвого опанцирeного воза, що мавби порушуватися на гостинцях та дорогах. Вози ті одначе не ввійшли в ужиток через свою тяжкість та величезне запотребування палива. Справа конструкції такого боєвого воза знайшла своє пристосування тільки з винаходом самоходу. Перший, що впав на думку використати бензиновий мотор для цілей воєнних, був німець Павло Даймлєр. Він збудував ще в 1904 р. перший панцирний самохід, на якому було місце й для скорострільної гарматки. Панцирні самоходи принялися скоро. На початку світової війни було їх доволі при всіх воюючих арміях. Ужывали їх головно в Бельгії та Франції, країнах з добре розбудованими гостинцями та асфальтовими дорогами. В міру того, як війна прибирала щораз більше позиційний характер, можности для вжитку того рода зброї ставали щораз менші. З ви-

бухом російської революції в 1917 р. панцирні самоходи і панцирні потяги стали одним з головних родів зброї громадянської війни. Були вони, як відомо, в українських арміях та перейшли в історію наших визвольних змагань.

Ужиття панцирного самоходу й панцирного поїзду розуміється обмежене. Шляхи, якими вони можуть порушуватися, визначені наперед. Панцирний віз міг стати тільки тоді офензивною зброєю у повнім того слова значінню, коли знято його з коліс та наложено на ланцюгові плити. Він стратив на легкості, але зискав на силі. Став потворою, що пролізає крізь ями й рови, дряпається на гори, усуває з своєї дороги мури й перешкоди. Ідею такого воза передбачив в одній зі своїх новель ще перед світовою війною анґлійський письменник Велс. Пригадую собі, як раз, підчас балачки на тему війни, висунув її при У. С. С. ще в 1915 р. підх. Теодорович. Він казав, що той виграє війну, хто сконструує віз, яким всюди проїде. Це і виконали анґлійці. Вони використали й пристосували для воєнних цілей машину, що її ще перед війною уживали при оранню в Америці. Працювали над будовою воєнного воза анґлійці у великій тайні й навіть боялися зрадити її назву. Тому підчас підготовчих праць уживали на означення нової боєвої машини слова »танк«. Означає то в анґлійській мові посуду чи ящик для зберігання течей. Слово це прищепилося загально й стало означенням одної з найгрізніших зброй новітньої змоторизованої війни. Боєві повзуни, не зважаючи на те, що порушувалися повільно та були доброю ціллю для артилєрії, своєю появою викликали гнітюче враження серед німецьких вояків. Успіх нової зброї був головно психольоґічний. В бою Шато-тєрі 18 липня 1918 німецька артилєрія в короткому часі розбила 70 танків із загального числа 299, що йшли в наступ. В жовтні того ж року боєві повзи в атаці під Ґізою, понесли великі втрати від мін, що їх поспішно поклали німці.

Розуміється, що техніка будови повзунів від часів світової війни значно поступила. Збільшилась передовсім їх скорість. Вона виносила первісно 10 км. на одну годину — теперішні танки їдуть на рівному поземі навіть зі скорістю 90 км. Новочасні боєві повзи мають надавчі і відбірчі радіові апарати та охоронні уладження перед трійливими ґазами. Розбудували теж і ріжні їх типи. Є малі, легкі з обсадою двох людей, та великі визброєні у гармати і більшу скількість тяжких скорострілів.

Безперечно воєнні повзуни будуть важним чинником у новітній війні. Її вигляд буде певно інший як світової. Беручи під увагу величезний розвій воєнної техніки, зокрема летунства, належить припускати, що боєвище розложиться після всеї правдоподібности у множество закріплень, та у велику скількість оперативних ґруп. При проривах припаде важне завдання

для боєвих повзів, та їх значіння не треба перецінювати. Крім гарматнього вогню і летунських бомб, будуть їх стрічати протитанкові міни, будуть перевертати вискакуючі зі землі пружини та нищити зриви на широких площах. У війні, що гряде, боєвий повз буде лиш важною помічною зброєю, якої успіх залежатиме у великій мірі від справної співпраці з другими родами військ. Грізні боєві машини причиняться до побіди того, хто буде мати більше гарту та зможе їх краще повести.

І. Рошкевич

Як повстав культ невідомого вояка і хвилина мовчанки.

I.

Знаємо, як нераз важко означити автора якогонебудь технічного винаходу. Ще трудніше означити автора якоїсь нової ідеї, чи думки. У Франції прим. спорили колись над тим, хто перший піддав ідею культу невідомого вояка, що його загально приняли. Перший, хто видвигнув цю ідею, мав бути суспільний діяч, Фридрих Сімон. Саме він підчас промови на похороні якогось невідомого вояка в місцевості Рен у р. 1916 сказав: Франція повинна відчинити брами свого пантеону, де лежить тільки її ґеніїв і для ось того то вояка, що згинув по геройськи за батьківщину і якого назвиська навіть не знаємо. На його гробі повинні бути слова: один з героїв і дати років 1914—16.

У липні 1918 р. виступив з подібною ідеєю один з послів до французького парляменту, а у грудні тогож року голова „Sociate Francaise“ у Швайцарському Берні Крестіц вислав до президента Клеменса відповідно умотивоване письмо.

9. листопада 1918. р. французький парлямент рішив:

1. Дня 11. листопада 1920. р. віддати всі почести пантеону одному з невідомих вояків, що полягли на полі слави в часі світової війни.

2. Того самого дня перенести ті останки під тріюмфальний лук, і зложити їх там на вічний супочинок.

Перенесення тлінних останків невідомого вояка, що його мали похоронити під памятником наполеонських перемог, на площі Згоди, у самому серці Парижа, відбулися дуже врочисто! Зі всіх вісім відтинків західнього фронту приїхало на це свято вісім делеґацій. Кожня з них привезла в домовині тлінні останки невідомого вояка. Їх зложено в казаматах верденської кріпости. 10. листопада загреміли у Вердені гармати,

вдарили всі дзвони. Під згуки бубнів, серед маси народа і військових делеґацій винесли на головну площу міста домовини. До них підійшов наймолодший охотник 132 верденського полку піхоти Авґуст Тіон. На одній з домовин зложив вязанку червоних квітів. Так означив він тлінні останки того, що мав стати предметом найбільшого культу. Домовину перевезли у Париж, святочно французький нарід зложив її під Тріюмфальним Луком, тим могутним памятником слави французької зброї.

Місце, де лежить невідомий вояк, минає кожний з відкритою головою. На крипті гробу, горить вічний вогонь.

Культ невідомого вояка принявся загально скрізь, у багатьох других народів. У нас українців виявляється цей культ у Зелено-святочних обходах. Буде він трівким і великим, як великими були жертви українського народу в борбі за свою державність.

II.

Після світової війни принявся звичай вшановувати память великих людей, як і взагалі память поляглих хвилиною мовчанки. Початок цьому дав померший бельґійський король Альбрехт. Він вибрався був разом зі своєю дружиною на запросини президента Вільсона до Зєдинених Держав Північної Америки. Хотів подякувати за поміч у війні. Підчас врочистих принять треба було виголошувати промови. Король Альбрехт був сам високо-культурна людина та не любив і не вмів промовляти.

Король постановив відвідати гробовець першого президента Вашінґтона, що його поховано спільно з дружиною на горі Вернон. З великим почотом прибув тамтуди кораблем. Після програми мав виголосити приготовану промову. Коли станув перед гробівцем і підніс вже руку, щоби витягнути з кишені текст промови, опустив її, випрямився на позір і так простояв декілька хвилин. Зібрані зрозуміли. Король зазначив, що найкращим способом вшанувати память великого американця і борця за волю уважає торжественну мовчанку.

Кореспонденти американських ґазет розголосили заразже поведінку короля та її прославили. Культурний цей звичай принявся скоро в Америці, а опісля і на европейському континенті.

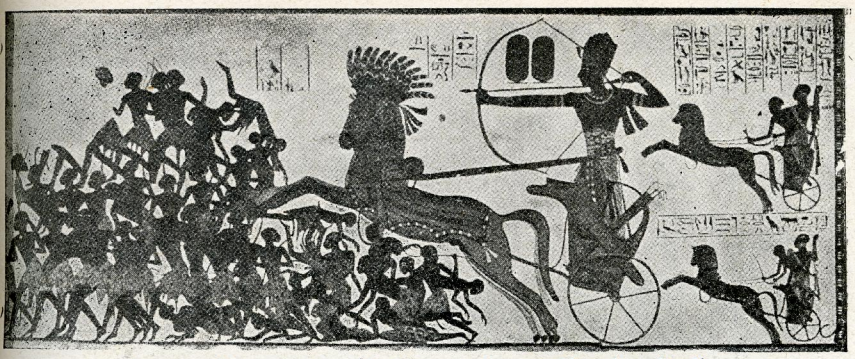

Рамзес II. у битві з Нубійцями (мал. в Бет-Аль-Валі).

Гуситський боєвий віз.

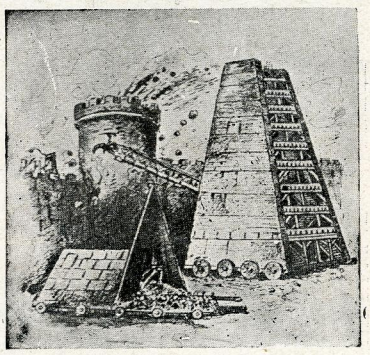

Облога міста в старину.

Боєвий повзун у наступі.

До статті — Боєвий віз в історії віків

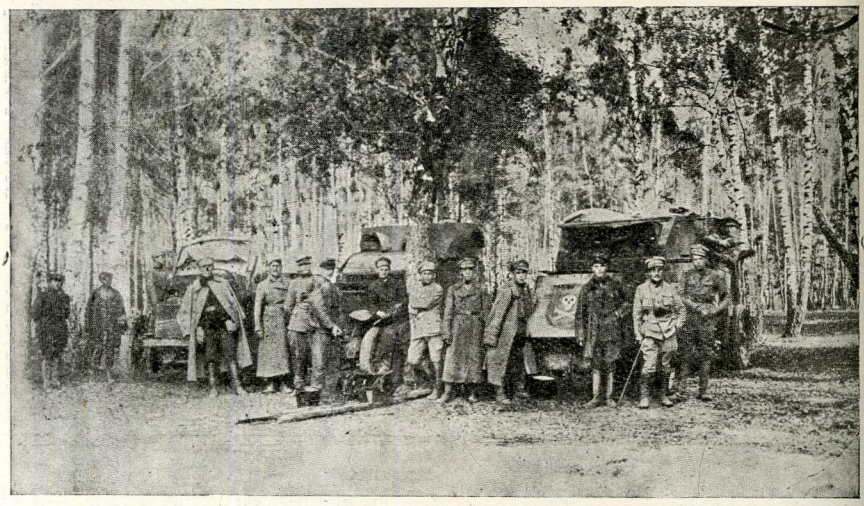

Відділ українських панцирних самоходів на становищі під Бердичевом.

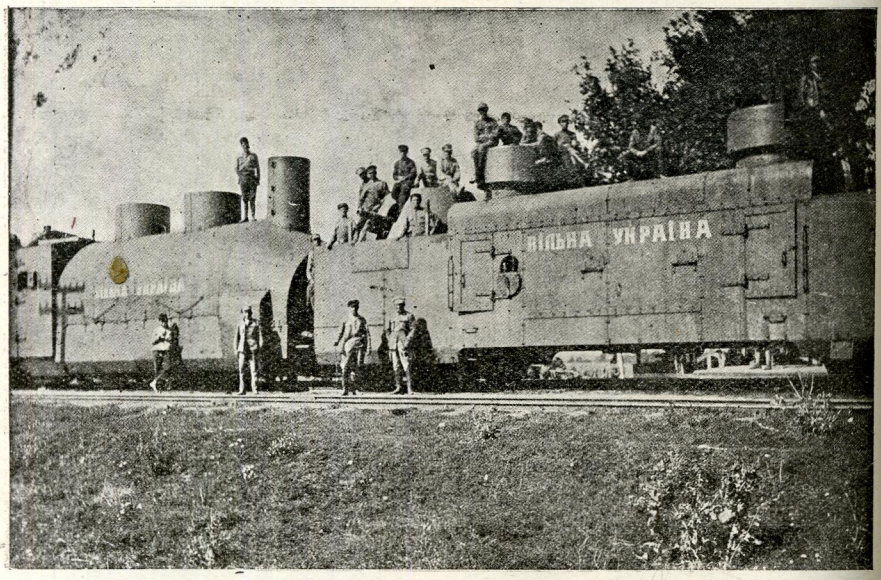

Панцирний поїзд „Вільна Україна“ при пробоєвому курені Бригади У. С. С. (Шалашка під Тальним, 1919. р.)

Яр. Скопляк

Мої приятелі.

Нераз, коли видістануся з міста, дороги, якими мандрую, пригадують мені якісь інші шляхи. Мов фата-морґана виступає в уяві обозна валка, якої командантом довелося мені бути. Перейшла вона довгі шляхи, великий шмат дороги перейшли й коні. Вони виконували велику й важку працю, та були активні співучасники дій, про які так часто згадується та пишеться. Не дивує мене, коли довідуюсь, що десь там в Америці, чи в Анґлії ушановано воєнних коней памятниками. Їм справді це належиться.

В нашому обозі (інтендантури II. кол. бриґади) про коні дбали. Великим їх другом був пор. вет. Паславський, що не одну хору конячину спас умілим лікуванням. Він був великий любитель і знавець расових коней. Вихоплював їх де тільки міг, лікував, а згодом мали ми чим хвалитися.

Так він вихухав породисту кляч »Зоську«, що стала потім популярна в цілій коломийській бриґаді. Між кіньми була вона »прімадонна«. Приведено її до нашого обозу під Бібркою в жалюгідному стані. Пархи геть чисто зїли її, була майже без шерсти. Пор. Паславський признав їй расу, але стан хвороби уважав за майже неможливий до вилічення. Всетаки це йому вдалося. »Зоська« (так ми її назвали) стала найкращим конем у бриґаді, так, що на »параді« позичав її в мене сам бриґадійний командант. Виступала вона знаменито на чолі відділу, а при почетних походах виконувала такі рухи й робила такі хімери, що просто було роскішно на ній сидіти.

В нашому обозі була пара коней »усусусів«. Темногнідий жеребець із дуже гарною лисиною на чолі, а другий зовсім гнідий. Захопили їх наші стрільці в полон ще в Карпатах 1914 р. Належали ті коні до перших трофеїв. Відкомандовано їх до коша. Як вони попали до обозу II. ком. бриґади, вже сьогодні не знаю, на всякий випадок, уважав я на них, як на товаришів, У. С. С. Візник від них Василь теж У. С. С., гордий був з того, що нікому крім нього жеребець не дозволяв до себе доступити. Він кусав, копав, а держали ми його тільки тому, що був то У. С. С., був дуже породистий, та значений лисиною і білиною по коліна на всіх чотирох ногах.

Оповім вам дещо про одну пригоду з цим конем.

Обоз наш минув Камянець Подільський і затаборився в одному з сіл. Тому, що в тім селі не було паші через посуху, вислав я шість возів в околицю, де мала бути конюшина. Виїхали візники під вечір, щоб з огляду на горяч, зробити цю роботу вночі. Коні »усусуси« поїхали також. Приїхали ще за дня і розмістились по парі на господарських подвірях. Василь попав на перше з краю, бо ж він був і командант тої

валки. Люди в цьому селі не бачили ще галичан і збіглися, щоб розпитати про новини: хто тепер »наші« і що буде далі. Хазяїн тимчасом мовчки приглядався до жеребця, заглядав до зубів, шукав якоїсь там близни, кликав синів, та казав, немов це той самий кінь, що його ще лошаком забрали до підвод, коли мав тільки два літа, й за яким він плакав зі »старою« довго. Щоб розвіяти сумніви, піддав хазяїн думку пустити його на подвіря, чи пригадає собі стайню, де колись стояв. І на диво кінь спершу пішов сам за хату до керниці напитися води, опісля викачався на подвірі і пішов просто до кінської стайні. Господар клякнув, сльози йому покотились. »Отче наш« — голосно говорить і кінчає словами: — »Чи не чудо Ти нам, Боже, зсилаєш цього разу!«

Вістка ця зрушила ціле село. Василь гордий і лиш вуса крутить, бо то він весь час був візником тої пари коней, а вже що за гостина його стріне, то можна собі хіба уявити... — А тепер, — каже господар — я вам його вже не віддам. Коли його тут Бог прислав, то хіба лиш на те, щоб показати чудо, а ви йдіть до стайні, там є три коні — беріть, котрого бажаєте, а то й усі три, а того не дам. — Я не можу — каже Василь — дивіть, він має на копитах числа і записаний у книжках. Їдьте зі мною до команди, там його заміняють.

Досвідком приїздять вози з конюшиною, а на переді »ґазда« на широчезному коні »меклєнбурзі.«

— Що скажете? — питаю.

Розповідають цілу історію. Кличу бриґадного інтенданта сот. Юна Навроцького, розповідаю йому про чудо й відсилаємо того господаря до команди бриґади, бо такої заміни нам не вільно було зробити: саме тоді був строгий наказ щодо коней, бо були надужиття при купні й при заміні коней місцевими людьми.

В команді подивились на »меклєнбурґа«, й заявили, що радо заміняли б, але не за коня військового. Цей має знаки, це кінь німецької армії. Отож порадили господареві їхати скоро до дому, бо й того готов він стратити...

Ми того дня поїхали далі й тимсамим стратили звязок.

А тепер історія з козою.

Їдучи так далі за Камянцем Под., десь у котромусь з містечок один візник зіскочив з воза й забрав козі маленьке козятко, що при дорозі паслося. Про це я не знав. Доперва вночі, коли ми розтаборилися, почув я якесь блеяння. Заходжу до воза з будою й бачу козеня, якому може два до три дні.

— Степане, а то що? — питаю.

— Та козятко... Як ми стояли в містечку, там було повно кіз, а те мале загубило маму, влізло під мій віз і плаче — так жалібно, що жаль мені стало. Я взяв його на руки й на віз. Дав йому цукру, а воно аж захлистувалось. Обоз

рушив і я не мав уже як його лишити. Зрештою мені скучно їхати самому на возі, а так буде при мені.

Якщо я був би інший від Степана, то може й інакше зарядив би, а то кажу: — Знаєш, Степане. Щоби це мені в останній раз!

А сам узяв козеня на руки, накрив полою й поніс до своєї буди. Таке чудове козеня, біленьке як сніг, з сірими латками. Тішусь ним, бо люблю сотворіння, а особливо лошатка. За радою Степана даю цукор, та воно до нього не береться. Налив йому нарешті до горла сиропу, зробив вигідне місце на возі, вистелив сіном і козеня закватирувало зі мною. Другого дня я купив »пипку«, навчив ссати молоко, а тоді вже все пішло, як по маслі.

Козеня росло швидко й так потовстіло, що такої кози я від того часу не бачив. З козенятка зробилася коза, а що вони з роду псотники, то прошу послухати, що вичиняла моя коза. До мене так привязалася, що маю враження, й собака так не привяжеться. Від мене не відступала, а ходила за ногами, як найкращий ловецький пес. Коли я їхав верхи, то вона також бігла за »Зоською« так, що часами й заваджала їй. Коли ж я часами замешкав у хаті, то виходив чистий клопіт. Коза блеяла за мною, а »Зоська« за нею іржала в стайні, так, що треба було виходити, щоби себе показати, та утихомирити. Якщо я бувало не вийшов або заспав у хаті, то вона, шукаючи мене, сама відчиняла двері. Нераз вибивала в них діру, всаджувала голову й блеяла. Кілька разів я платив за двері, а потім за шиби в вікнах, бо вона догадалася, що краще й лекше збити шибу в вікні, щоб заглянути, чи я є в хаті. Дуже радо вилазила на стріхи хат, чи стоділ, як тільки була змога драбиною туди дістатись і там показувала прямо циркові штуки, вискакувала на комин і т. п.

Одного дня, було це вже зимою, підчас великої заметілі приносить вістун наказ податися яких 30 верств назад, бо нам загрожують большевики. Нашвидку приготовили виїзд, рушили. Світа Божого не видно. Снігом зрівняло все, занесло сліди — їдемо навмання. Казали люди, що за три версти стрінемо залізничу стацію, а від неї праворуч буде дорога. За довго ми щось їхали і я думав вже, що збилися з дороги, тому задержав обоз, а сам на »Зосці« поїхав шукати стації.

Справді на яких 300 кроків відшукав стацію. Заходжу, щоб розвідати про дальшу дорогу. Говорю з начальником, аж тут нараз бабавх з цілої сили в двері! Приявні залізничники вибігли мов опарені до суміжної кімнати й почали наладовувати кріси. Заки я підбіг до дверей, тут у другий раз — бабавх! Відчиняю двері й кричу:

— Ти дурню, чорт би тебе...

— А вона: — ммееееее...

Було потім сміху.

Одного разу отаман Виметаль зарядив перегляд бриґади. Проходили всі частини, а на кінець обози. Козу замкнув я на возі й наказав візникові: — Уважай, не пусти!

Дефілювали ми за селом на гарній, широкій дорозі. Зближаюся на яких 50 кроків до місця, де стояв штаб і командую:

— »Позір! Вправо-глянь«!

Вона вчула мій голос, дала штовхана візникові в бік, а сама гоп — і з воза. На мені аж шкура затерпла. А тут іще Зоська. Зрозуміла, що то дефіляда, і давай свої вибрики робити: піна з писка точиться, а сама то боком йде, то знова дуба підносить. Коза побачила це й собі щось подібне. Я зблизився до штабу й прислухуюся, чи не будуть сварити, а вони всі регочуться, аж до землі прилягають. А отаман кричить: »Браво, браво!«

В Тиврові коло Винниці в грудні місяці занеміг я на тиф. Забрали мене до ваґону. Отаман Виметаль прийшов мене відвідати й успокоїти, щоб я не журився, бо Зоська під його опікою, а з Зоською також коза. Вона спочатку дуже тужила, але якось успокоїлася. Я був такий ослаблений, що майже не міг говорити. Теплі слова отамана підбадьорили мене, жаль і втіха змішались разом у горлі.

На другий день переїхався ще отаман моєю Зоською, та не вернувся вже на свою домівку, але до сусіднього ваґону. Дістав також тиф і за чотири дні помер.

По недузі я вернувся до своєї частини вже з Одеси, куди то нас перевезли були з Роздільної. Було це, здається, в квітні, як я прибув до свого обозу в Ґлікталі на Херсонщині. Командантом бриґади був уже от. Квапіль. Передав він мені команду обозу, »Зоську« і козу. Та не довелося уже довго бути разом. Прийшли знані події. З Ґлікталю вирушили ми на »фронт« і в Ялтушкові перебрала нас польська армія. Першою жертвою впала моя Зоська. Тяжко мені було розставатися з нею. Та не лекше було й їй. Все дивилася на мене, і — ржала — виривалася з рук у поляків. Коза ще держалася якийсь час при мені, поки не побачив її кухар.

— А попач-но, а вун з козов! гукнув він.

Козу вхопили чиїсь руки за роги і чув я, як хвалилися один перед другим: »А то ґуляш бендзє«!

Що в мені діялося, не тяжко відгадати, по втраті німих приятелів.

Бувало, я йду, а вони обоє слідом за мною, як пси. Бувало, закличу: »Зоську«, а вона заірже, і передімною ногою дряпає землю. Заїдемо в село, а я до кози: Ходім на молоко, козю. А вона в підскоки й наперед мене.

До цього часу нераз ввиджаються мені, тоді гладжу їх в уяві рукою, провірюю: чи Зоська має овес у жолобі, а козу кличу на молоко до »хазяйки«.

І. Горишівський

Конспірація Богдана Хмельницького.

Як дійшло до вибуху повстання у 1648 р., це речі загально відомі. Почин до революції вийшов з кол реєстрового козацького війська. Після невдалого повстання 1627-1638р., що коштувало дуже багато жертв, козаччина знайшлася у безвихідному положенні. Польський уряд обмежив козацьке військо до шеститисячного реєстру, а решта козаків, позбавлена воєнного звання, мала вернутися до міщанського або селянського стану, під присуд зненавиджених „українних" урядовців. У самім реєстровім війську переведено основні зміни. Знесено цілком дотеперішній виборний лад, — козаки не мали права вибирати не то гетьмана, а навіть звичайної старшини; полковників назначував польський гетьман зпоміж польських офіцерів. Для охорони нової старшини призначено до кожного полку відділ драґонів. Козаки стратили також різні давні господарські привілеї, — як право свобідних ловів, риболовства, варення меду й пива, накладено на них різні податки і драчки. Дотогож у реєстровому війську витворилася задушлива атмосфера шпіонажі, доносів, безнастанних зачіпок і обвинувачень, сервілізму і протекції, — що найспокійніших людей доводило до крайного одчаю.

Був момент, що, здавалося, ці знущання покінчаться. Король Володислав IV. задумав війну з Туреччиною, що мала на меті прогнати турків з Европи. До співучасти мала стати Венеція, Австрія, Московщина, — були різні широкі пляни. Така війна була неможлива без участи козаччини, що здавна вела війни з татарами і турками, — і король порішив козаків ужити до цеї кампанії. Козацькому посольству, що приїхало до Варшави, король обіцяв знести дотеперішній суворий режім і збільшити число війська. Козацьким старшинам дав повновласти збирати військо, призначив також відповідні суми на будову човнів до походу на Чорне море. Але всі ті пляни нараз упали. Шляхетський сойм дізнався про приготовлення короля і рішуче заявився проти війни з Туреччиною. Козакам також наказано залишити розпочату орґанізацію.

Для козаків це був великий удар. Розвіялася вся надія, що запорозьке військо зможе поправити свою долю при допомозі короля, — треба було самим собі радити. І реєстрові козаки рішилися на збройний виступ проти Польщі. На чолі повстання став чигиринський сотник, Богдан Хмельницький, що сам прожив гіркі переслідування і був на все рішений. Він, разом з своїми однодумцями, потайно покинув Чигирин, подався на Запорожжя і там підняв прапор повстання.

Такий, у загальних рисах, був початок повстання 1648 р. Але хоч розпоряджаємо досить докладними джерелами до цеї справи, то не зовсім виразно виходить річ найважніша, а саме, яка була організація заговору, якими шляхами і при чиїй допомозі розвинулася ця конспірація. Як це звичайно буває при всяких заговорах, початки їх є заховані в тайні, у невеликому колі людей, і як хто за свіжої памяти їх не запише, то пізніше дуже важко зреконструювати докладний хід подій. На жаль ніхто з учасників конспірації 1648 р. не переказав нам уповні всіх організаційних секретів і тільки посередньою дорогою можемо дещо інтересного для нас відкрити.

Тут треба розважити кілька питань. Перше, — коли почався заговір. Це було вже на пару років перед 1648 р. Вже коло 1645 р. гетьман Конецпольський мав вісти через своїх шпигів, що між козаками кипить, — що вони „скучили так довго бути в цих обмеженнях і законнім порядку, до котрого їх приведено" та що „навчені попередніми бідами і погромами, що без посторонньої помочі це їм не вдасться, почали від недавнього часу переговори з татарами кримськими у справі союзу, щоби так лекше здійснити свій плян, і обіцяли піддатися, щоб тільки помогти їм щиро на ляхів". А як 1646 р. умер тойже Конецпольський, завзятий ворог козаччини, зараз якась „ворохобна голова" почала бунтувати козаків, що оце прийдуть у війську зміни, „що всі уряди будуть відмінні". Отже заки ще козаки почали переговори з Володиславом IV. про похід на турків (у квітні 1646 р.), вже початки заговору у війську були.

Які кола обняла конспірація на початку, хто були перші заговірники? Сам Богдан Хмельницький оповідав, що зразу з ним на Запорожжі було всього „півтретяста чоловіка". Гетьман Потоцький мав відомости, що при Хмельницькім є 500 козаків, — „але ці 500 підняли бунт з конспірації всіх полків і всеї України". Та чи справді до заговору повелося втягнути всі шість полків, що стояли залогами на різних місцях від Білої Церкви до Чигирина, — цього певно сказати не можна. З пізніших козацьких джерел знаємо кільканацятьох старшин, що служили у реєстровім війську і зараз приступили до повстання, як нпр. з чигиринського полку Бурлій і Вешняк, з білоцерківського Гиря, Клиша, Люторенко, Москаленко, з корсунського Нестеренко, з черкавського Топига. Всі вони з вибухом повстання стали полковниками, отже мусіли брати участь у початковому заговорі.

Але звязки заговірників сягали і поза запорозьке військо. Відразу до повстання пристали стаціоновані на Україні драґони, як про них говорили, „одягом німці, вірою греки, нацією українці". Можна здогадуватися, що їх в якийсь спосіб втягнено у конспірацію. Звязки з повстанцями мала також українська шляхта: Михайло Кричевський, Іван Виговський і багато ін-

ших вже по перших перемогах пристало до Хмельницького, — видно, вони здавна співчували козацьким змаганням.

Ще одне важливе питання: чи брали яку участь в орґанізації посторонні чинники, заграничні держави? Близька участь Криму не підлягає сумнівові, коли вже на три роки перед повстанням козаки вели переговори з татарами і умовлялися з ними про союз. Але хто знає, чи дипльоматичні нитки не йшли ще дальше. Вже від 1620-их років на Україні все частіше появлялися аґенти західніх держав — Еспанії, Франції, Венеції, Австрії, Туреччини, Семигороду з різними завданнями, чи щоб набирати військо зпоміж козацьких охотників, чи заохочувати до війни з Туреччиною або відмовляти від неї, або просто студіювати сили й орґанізацію запорозького війська. Західні держави, зацікавлені долею Чорного моря, бачучи безнастанній зріст козаччини, інтересувалися запорозьким військом. В Константинополі, що був центром дипльоматії на сході, вже 1628 р. дискутували над тим, „чи нарід запорожців, доведений до крайного одчаю, з причини постійних переслідувань, може добутися зпід влади і панування поляків, признати протекцію сусідів та вийти у стан і форму республики?“ Треба здогадуватися, що й безпосередньо перед 1648 р. аґенти деяких европейських держав мали контакт з козаччиною і старались впливати на хід подій.

Сам Богдан Хмельницький також мав знайомства за границею. У молодости своїй, по бою під Цецорою 1620 р., він перебував два роки у турецькій неволі у Царгороді. Оповідали пізніше, що він навіть приняв ісламізм і через те добув собі впливи між турками. Щоб Хмельницький змінив віру, це очевидна неправда, але що молодий талановитий козак міг звернути на себе увагу і навязати звязки в Туреччині, це вповні ймовірне. Пізніше гетьман мав у Царгороді відданих собі аґентів і помічників, так що навіть міг усунути неприхильних собі султанських міністрів, — ці впливи і знайомства могли сягати давніших часів. А для успіху повстання дуже важне було те, щоб Туреччина не стримувала татар від війни з Польщею, а віднеслася прихильно для козацької справи, і певно заговірники старалися добути контакт з Константинополем. Такі самі звязки могли бути ще з Молдавою, Волощиною, Семигородом, також з Московщиною. Те, що по перших перемогах Хмельницького, відразу до нього явились посли з цих держав, може служити доказом, яку вагу всі прикладали до українського повстання.

Так козацькі заговірники з 1648 р. йшли до діла, по стараннім приготованні і на самій Україні і за границею.

Павло Ковжун

Спроба орґанізації українського леґіону на боці Антанти.

(Спогад).

Про український військовий національний рух на румунському фронті у 1917-18 роках написано винятково мало. Не знати, чим це пояснити, бо ж на тому фронті перебувало багато визначних військових діячів. Назву лише визначніших: командант 4-ої армії ґенерал Рогоза — пізніщий військовий міністр Української Держави, — полковник ґенерального штабу, начальник оперативного відділу румунського фронту Сливинський, пізніщий Начальник Ґенерального Штабу за Центральної Ради і Гетьманату, капітан Білецький, начальник звязку штабу румунського фронту — пізніший вартовий ґенерал штабу Дієвої Армії. Також треба згадати рядових старшин, що в значній мірі спричинили національний рух на тому фронті: поручника тяжкої артилєрії Аристарха Терниченка, першого редактора ґазети »Україна« в Ясах (відомий аґроном, діяч і редактор багатьох українських журналів перед війною), підпоручника піхоти Петра Фурсу, з яким я редаґував 2 фронтові ґазети, Дмитра Геродота, пізніщого відомого українського журналіста і діяча, прапорщика Євгена Ангела, пізніщого голосного повстанця, полковника Заболотного, начальника штабу XXVI корпусу, або хоч би Михайла Григоріїва, пізніщого віцеконзуля радянського конзуляту у Львові. На жаль, зараз не можу пригадати цілої низки інших старшин, лікарів, сестер жалібниць і т. д., які відограли величезну ролю в подіях на румунському фронті, розуміється, і свідомих інтеліґентних рядовиків, от хоч би одного з них, молоденького салдата, якому я передав редаґування ґазетки »Козацька Думка«, котру видавав в Гура Гуморі на Буковині, і який знаменито випускав цю ґазету далі. До діячів на румунському фронті належав *винятково інтеліґентний капітан гусарів, петербуржанин* Чоботаренко — пізніщий член ріжних дипльоматичних місій, що володів добре чужими мовами і був незаступний при взаєминах з чужими штабами, Михайло Обідний, письменник, — боєвий старшина, капітан Гриць Біянтовський, капітан артилєрії Карась, відомий у Галицькій Армії, сотник Петро Шостаківський і т. д.

Уже з цього дуже і дуже побіжного перегляду людей видно, що на румунському фронті була показна провідна верства.

Довгий час українська діяльність параліжувалася так званим »Румчеродом«, що складався з самих росіян, ворожих українству, що захопив владу на цілому фронті і в запіллі

аж по Одесу, бо до нього належала і чорноморська фльота. В першій стадії розвитку українські діячі були під замітом найгіршого очернення, включно до зневажливих назв »австрійських і німецьких шпіонів« і т. д. Наведу такий приклад. Після перших відомостей про революцію я зібрав у свому 410 Усманському полку салдатів і улаштував мітинґ, очевидно, з якимись кличами і т. д. і говорив по українськи. Тоді ж я випустив на шапірографі відозву при допомозі одного єдиного свідомого салдата, писаря Шевченка. Я відразу ж зустрів вороже відношення до себе цілого старшинського зібрання, команданта полку — взагалі усе моє оточення відвернулося від мене. Коли я улаштував ще кілька мітінґів — мене закликав до себе командант нашої дивізії ґенерал Сарафов, болгарин, герой болгарсько-турецької війни, що брав у 1912 році Чатальджу. Підчас гарячої розмови — випитував мене, хто мої батьки, де я учився, яку скінчив військову школу — де я набрався »сепаратистичних« ідей і з слізьми в очах, ломаною російською мовою уговорював любити велику Росію, оборонительку всіх славян і т. д. Коли я йому звернув увагу, що він як болгарин (в доступній тоді і можливій формі) не є з болгарським народом (Болгарія була по стороні Центральних Держав) — казав Сарафов змісця мене арештувати і віддати під польовий суд. Уратувало моє життя тоді заломання повстання Корнілова. Я дістав призначення у штурмовий баталіон, також на певну смерть, на найгірший кусок фронту коло міста Панчу, на найдалі висуненій редуті в формі трьохкутника. Перед наступом частин Макензена ця редута була буквально зрівнана з землею, з неї не вийшов живим ані один старшина ні рядовик. Тут були зігнані всі ті, що були небажані в ріжних частинах — латиші, естонці, фінляндці, татари, українці, большевизуючі москалі. Я уратувався з кількома кіньми і лікарем естонцем лиш тому, що як адютант цього баталіону креслив мапу редути.

* * *

Після ріжних подій і особистих переживань мене обрано в осені членом Української Ради румунського фронту. Я з П. Фурсою перейняв редаґування фронтової ґазети »Україна« в Ясах, після Терниченка. Згодом показалося, що треба конче видавати українську ґазету російською мовою. Я її розпочав — під назвою »Голос Времени«. Саме тоді намножилося в Ясах кілька російських ґазеток, дуже бойового націоналістичного характеру. Одну ґазету редаґував славнозвісний російський правий діяч Янчевецкій, що мав величезну підтримку в антантських місіях, особливо у французького ґенерала Бертельо. Параліжувати цю діяльність саме мала моя ґазета. Коли ми випустили кілька чисел нашої ґазети — для всіх вона була несподіванкою. Над наголовком великими літерами стояло мот-

то: »Да здравствует Самостоятельная Украинская Республика!« Видавали ту ґазету нас двоє — я і мій товариш, ще молодший від мене — поручник Коломиєць. Мешкали ми в кімнаті, що була заразом і редакцією — на головній вулиці, страда Лопушана, близько коло резиденції тодішнього румунського короля Фердинанда. Кімната була перероблена з величезної крамниці і вікно на цілу стіну ми не заслонювали, так що нам все було видно на вулицю, а з вулиці до нас. Часто ми спостерігали якогось поставного чоловіка з розкішною бородою. Одного дня він вступив до нас, представився — Йорґа. Це власне був відомий румунський професор, історик Йорґа, що тоді редаґував ґазету, як не помиляюся — »Діміняца«, або »Тімнул«.

Він сказав, — що йому дивно, коли він бачить, що в нашій редакції ніколи нікого немає, що лиш ми двоє і мій деньщик Йовхим, та що ґазета виходить, хоч нас так мало. Випитував нас буквально про все — від нашого політичного світогляду, до партійности, і найменших дрібниць.

На другий день у його ґазеті зявилася стаття про український рух і про відвідини у нашій редакції, та що цей рух тут роблять ні більше ні менше — а двох дітей в офіцерських мундурах.

* * *

Саме в цей час приїхала Надзвичайна Місія до Румунії від Української Центральної Ради. Фронт розлазився. Війська кидали все, що мали, — людська лявина всіми дорогами сунула днями і ночами до дому. Не без того, що по дорозі зводили правильні бої одні частини з другими, особливо українські частини. Румуни відбирали майно величезної армії румунського фронту — двох з половиною міліонів людей... Почалися бої з большевиками, між якими були знаменита Євгенія Бош і Рошаль. Ясам загрожували большевики. До Яс, на оборону штабу румунського фронту прийшов здисціплінований, гарно одягнений »Гайдамацький курінь« з Одеси. Румунський фронт почав називатися українським фронтом під командою ґенерала Щербачова.

Наша місія складалася з 3-х осіб: Теодор Галіп, незвичайно живий, рухливий і симпатичний чоловік, що добре володів кількома мовами, в тому і румунською (буковинець, бувш. поручник австрійських гусарів), спокійний і зрівноважений інж. Євген Голіцинський і один серб — також знав мови, прихильник українського руху, як секретар місії (також бувш. старшина, з княжого сербського роду), машиністки, та 10 січових стрільців, як охорона. До цієї місії долучився капітан Чоботаренко, як знаючий мови і я, як редактор і пресовий референт. Тепер мою ґазету і все, що в ній писалося — переглядав Т. Галіп, а нераз і сам казав, що писати і як, а то і сам писав. Тоді показалася потреба ще одного орґану, який я також

почав редаґувати і видавати під назвою »Вѣстник Національно-Областних Комиссаров Румынского Фронта«. Ґазета була у двох мовах, російській і українській.

Місія працювала дуже успішно. Інтервю по ґазетах з членами місії не виходили зі шпальт. Кожна румунська ґазета старалася його мати. Політичні розмови й банкети чергували один за другим, Місію приміщено у найкращій митрополичій палаті м. Яс. Мапи України виставлені були по багатьох вітринах редакцій, навіть на вулицях. Ці мапи були величезних розмірів, для широкої аґітації. Місія мала щоденно нові успіхи. Одного дня я одержав 4 ваґони спеціяльного паперу для друку українських грошей, аби відтранспортувати його до Києва. Я в своїй ґазеті »Голос Времени« з наказу місії умістив портрети короля й королевої, з відповідним написом, як союзників України.

До Яс прибув ґен. Омелянович-Павленко з кілька іншими високими військовими з Одеси, перейшовши кілька фронтів ґромадянської війни. Одного дня, ґен. Омелянович-Павленко сказав мені представити кілька проєктів обмундурування для українського лєґіону, що складатиметься з кількох дивізій ріжних родів зброї. Через те, що я не мав часу навіть виспатися, я запитав, на коли треба цих проєктів. Ґен. Омелянович-Павленко наказав негайно їх виконати, бо закінчуються переговори з ґен. Бертельо і його штабом, і ці лєґіони зараз же почнуться формувати під його командуванням. Начальником штабу був призначений старший ґенерал, що прибув разом з ґен. Омеляновичем-Павленком, а також деякі інші, яких назвизька, на жаль, не можу пригадати. Умундурування мав я достосувати до російських зразків, яких багато мала інтендантура румунського фронту, звідки малося їх взяти. Пригадую собі зовсім виразно і яскраво, що одного дня, десь при кінці лютого 1918 року, я відпроваджував ґен. Ом.-Павленка до штабу ґен. Бертельо. Був ще час до прийняття і ми чекаючи його, з ентузіязмом плянували лєґіон як дійсність — що ось-ось виступить звідси на оборону Києва...

Я попращався з ґенералом і він пішов до штабу.

Вертаючись, я побачив, як розхаплювали надзвичайні видання румунських ґазет... Власне сповіщалося про переговори України з Центральними Державами...

Під Києвом, в районі Боярки осів того дня літак з членом української місії в Румунії Голіцинським, що полетів за інструкціями. Осів, — в большевицькім розташуванню... Зараз же знявся — і вернувся знову до Яс...

А у вечері стягали з вулиць і вітрин мапи України редакції румунських ґазет. Я ще купив один єдиний банкнот 100 карбованців, що показався у вікні міняльної контори. Заплатив за нього 400 французьких франків!

І. Шендрик

Наступ українського війська на книгарню.

(1917 р.).

Хто не знає в Україні, Сьогобічній і Тогобічній, доброї памяти Василя Степаненка, тому можна сміливо закинути, що він не то що „мартівський" українець, а далеко-далеко пізніший. Василь Степаненко? Довголітній завідатель книгарні „Київської Старини" на Безаківській вул. у Києві! Бувший Тарасовець!*

День в день, з року на рік, прикований хоробою до фотеля, пересиджував він в напівтемній, але світлій в своїй діяльности книгарні і... продавав книжки. Та умудрився з цеї нори зробити надавчу стацію хвиль українства. Це був хрещений батько не одної тисячі синів безталанної України, що вже загубили були себе і за його чудодійною поміччу знову воскресли.

Змучений хоробою, звичайно мав злий гумор і вираз людини, якій немиле життя, аж поки його прозорливе око не спинялося на якімсь молодику, що, не знати, яка його сила, в усякім разі несвідома, штовхнула з вулиці до книгарні. Коли ви в той час вдивляєтесь настерно в лице п. Василя, помічаєте, як в очах його разпораз засвічуються огники і врешті опромінюють ціле його обличча і вигладжують криві зморшки, наложені терпінням від тяжкої і довгої хороби та гіркого життя.

Мав добре продуману і вироблену свою систему навертати на українство, талановито застосовувану до кождої індивідуальности зокрема (сам з фаху учитель). Кілька запитань, кинених знехотя, одних підкупаюче щирих, з яких пливла і розливалась глибока віра, повага і певність української справи, — других, в яких відбивався сарказм і шляхотний цинізм до всього, що не випливало з рідного світогляду і питоменного розуміння, робили на неурівноваженого слухача приголомшуюче враження, прибивали його до землі, привалювали. Тоді п. Василь без спротиву нищив недосконалий світогляд своєї офіри і по батьківськи просвіщав його і виправляв. І надалі полишався уже володарем його душі. Цілий би том можна написати про всі його дотепні способи.

Приходить такий покупець, — може то бути сільський хлопець-молодик, що пройшовши 4-клясову школу відчув, що йому між „цими мужиками" на селі нема що робити і подався до міста „на пана", а стисліше на хлопця до посилок або

* Прим. ред.: Так назвали себе перші українські самостійники. Організація Тарасівців повстала 1891. (Гл. Л. Ч. К. ч. 5. р. 1936).

дверника при готелю, а інтеліґентніщий на хориста при монастирі, а то й на малого приватного урядничину, а може то бути й сільський учитель, дяк, конторщик або рахунковець при заряді дідичівської маєтности, а може бути й більша риба з ширшими замірами, як екстерніст на ріжні звання — учителя, державного урядника, військового однорічника, священника і т. п., яких грубі сотки зїздилися до Киева пробувати щастя вибитись тою дорогою до кращого життя. Отже входить такий покупець до книгарні і очі його розбігаються по густо заставлених полицях: є що читати, не перечитав би і за 10 літ!

Зустрічає очима суворе з острим поглядом обличча книгаря, яке одначе гіпнотизує, тягне до себе. В замішанні покупець зголошує добрим русско-малорусским стилем, що хоче придбати книжку.

— А яку собі жадаєте добродію? — котиться звінкою добре битою монетою запит по українськи. Покупець спантеличений мимрить, що хотів би щось із Пушкина. — Пушкина жадаєте? — і саркастичний усміх в кутиках уст переображує суворе обличча на мефістофельське. Павза.

— Ви не на Соломянці мешкаєте? (Передмістя, заселене міщухами, дрібними крамарями і батярами). Вбачаючи з тону запитання щось недоброго, покупець тричі Соломянки відрікається. Для більшої певности поспішно переносить свої рідні місця аж під Канів.

— Кажете: зпід Каніва? — вїдається осою книгар. — Ой, чи не будете ви з Зеленок? — трапляє просто в ціль. — А знаєте, почім я вас пізнав? Зеленківці всі моляться до Пушкина. Між образами в них і Пушкин висить. Я чув, що останні роки вони так окацапилися, що вже в Бога не віруе ніхто, а тільки в кацапського лешого (лісовий чорт). Один тільки є праведний там чоловік, тай той читає Шевченка.

Порівнання з москалем є для кождого рядового, навіть несвідомого українця образливе й огидливе. Хто експанзивніший, той відповідає на нього плюванням. Уязвлений покупець міняє фронт і просить дати йому в такім разі Шевченка, бо він не знав, що тут можна купити й Шевченка. — Ага! вже хочете Шевченка? Ну, то й добре, бо ми б вам Пушкина не продали за ніякі гроші, у нас на полицях для цього панка нема й місця.

Далі загострена ситуація злагіднюється в розмові про Зеленки і зеленківців, яких всіх досконало знає книгар і які, як пізніше вияснюється, не дуже то так фатально і скацапилися. Як би то були не Зеленки, а яка інша Худоліївка, то книгар однаково на пальцях може перечислити, де там і хто мешкає. Мимоволі висвердлюється думка: чоловіче, недурно ти прикований тепер до фотеля, видно добре собі стерноги мандруючи рідним краєм.

При нагоді купівлі Шевченка, купується щось Грушевського, Коцюбинського, Грінченка. — Заходьте, не цурайтесь! Покупець відходить приятелем, має над чим добре дома подумати, присилає всіх своїх приятелів і знайомих, бо набирає охоти навернути і їх на шлях, яким пустився сам.

Найбільшим жалем достойного діяча був саме жаль до українського споживача книги. Дратували його повні полиці в книгарні і битком набитий книгарський магазин. Ремствування і жовчі для українського консумента він ніколи не щадив. Позатим всі його поважали, дошкуляли йому своїж христопродавці, ріжні песиголовці і вовкулаки з Союза істінно-русскіх, що знаючи його слабі струни грали на них, перфідно запевняли, що тому уряд робить нагінку на укр. пресу і книжку, що то є видумка Степаненка (а мова Грушевського), а народ собі того зовсім не жадає і не купує, а як допаде його рук укр. книжка, то лише єдиний ужиток з неї може робити і робить, — крутить цигарки.

Не було одначе підстав до песимістичного погляду на ширення рідної книжки. Крім книгарні Старої Громади почали появлятися й інші, як Літ. Наук. Вістника, книгарня „Час", укр. книжку можна було купити і по московських і польських книгарнях — Ідзиковського, Йогансона, Оглобліна. Тримали, бо був попит.

Та справді неізглаголані шляхи Твої Господи! Коли з початком війни зависли над українським друкованим словом страшні утиски, чим раз почав більше зростати попит на українську книгу. Якось восени 16 року заходжу до книгарні К. Ст. Застаю п. Василя в положенню дещо подібнім до положення Буриданового вівслюка. Той опинився якраз посередині між двома копицями сіна, не знав, чи йти йому направо, чи наліво. У книгарні був з одної сторони попит, а з другої брак подавання. Степаненко ставав заздрісний на свої полиці і все частіше затинався перед покупцями, шкодуючи випродувати решткі якогось видання. Книжка широкою рікою текла з книгарні... на фронт! А сталося так ось чому. Коли з часом викрилася повна непідготованість уряду до війни, довелося йому дещо поступитися і дозволити на співділання громадських сил. Земства і міста обєднались в Союзи, потворили комітети, що поволі перебирали в свої руки такі важні справи, як орґанізація постачання, шпиталів і ін. Поруч з військовими інституціями потворилися і громадські піввійськові з величезними штатами службовців і вмить наповнилися всякими спритними людьми, що ховалися перед особистою участю в непопулярній війні. Іронично прозвали їх земгусарами і горгусарами. Вони одягнені в чепурні френчі і ґаліфе, ліпше навіть репрезентували військо, як саме військо. Серед них чимало було свідомої української інтеліґенції, а в тім і хрещених дітей Степаненкових. Памятаючи на заповіти

свого хрещеного батька, коли потворилися при земських і городських воєнних інституціях та шпиталях бібліотеки, старалися теж наповняти їх і українською літературою. Так започаткувався збут української книжки на фронт.

В 17. році, коли по революції повстала безприкладно безмежна свобода, а в наслідок того самовільна українізація на фронті, як гриби виросли на нім бібліотеки, і попит на укр. книжку дістав неймовірних і дивовижних, просто космічних розмірів. Всі хрещені діти Степаненкові, що тоді вже поставали щонайменше прапорщиками і підпоручниками, почали робити упертий наступ на книгарні. Приїздили особисто і цілими загонами і вивантажували київські книгарні. Гамірно і весело було тоді в них! І легко на душі і... на полицях.

Якось на початку травня (ст. ст.) 1917. р. йду я Безаківською вулицею і вже доходжу до книгарні К. Ст. Здивувало мене накопичення біля книгарні військового люду. Хоч ми вже звикли були до уличних мітінґів, що не мали однак ніяких познак сутої військовости, бо хоч брали в них участь і жовніри, але як мирні обиватели, без зброї, та проте мене дещо вразило. Тут біля книгарні були й стрункі старшини при білій зброї і поважні козаки з крісами за плечима. Бачилось ріжні роди зброї: тверду піхоту і блискучих кінноточників, відбиваючих інтеліґенцією артилеристів та старшин інженірних військ. Коли я порівнявся з дверима книгарні, побачив, що й в середині непрохідно повно війська. Хоч саме тоді відбувався перший укр. військовий зїзд, одначе якось я, схвильований, випустив це зпід уваги і в мене виникло передчуття якогось нового підступу зі сторони чужої ще в Києві влади. А як ми жили всеж в царстві свободи, то я й собі непрошений з трудом протиснувся до середини в книгарню. Розглянувшись в юрбі, побачив я, як яких з десять військовиків тримали на руках фотель з п. Василем. Я подумав, що це його арештовують і з обурення мені закалатало серце. Але далі бачу, почали його ритмічно підносити догори то опускати вділ під вигуки: „Слава!“ Радість кругом була не до описання і всі його цілували, як плащаницю. А властиво й сам він мав вигляд плащаниці: смертельно блідий і з заплющеними очима.

Дехто почав вітатися зі мною і я розпізнав серед зібраних своїх знайомих старшин. — Що це тут робиться? — запитав. — А це представники українського війська на зїзді зробили наступ на книгарню, — відповів з ласкавою усмішкою старий полк. Л.

Шкода! Полиці книгарні світили застрашаючою пусткою. На українську книжку, українське військо той наступ уже давно і успішно зробило.

Денис Лукіянович.

Музики на Стрітення.

(Присвята Левкові Лепкому).

I.

Таких мясниць, як „за України“ Вишків не матиме. Хіба що вернеться веселість і мир людям... А так, тільки згадуй, які гарні були часи.

Гарні! В неділю заграє на майдані музика троїста, а з Сотні відпросилися стрільці тай вилискують до сонця щитом Соборної на мазепинках, а хто на сивих смужках. Которі ж служили при жандарській станиці в Гаях, то приходили з крісами тай не шкодували куль, стрілити Богові у вікна, дівчатам та хлопцям на охоту.

З Гаїв не всі, було, приходили. Бо не так жонатих, але ж і з парубоцтва декого кортіло на лови. Розпустять загін здовж од гостинця на Довге аж під Вербицю, йдуть розстрільною, ставу сягаючи, а хто їде битим шляхом, може сердитись: хлопові полювати? Але такий гнів губиться за дзвіночками при хомутах, а постріл паде голосний, стелиться над білими ланами, сніг кривавиться, і „хлоп“ — зїсть на вечерю зайця.

Так бавилися наші в мясниці „за України“...

В ті мясниці мала звінчатися Чорнієва Ольга з Петром Гречаником — і не звінчалася.

На Стрітення, в суботу, вибрався гарний день. Чулося, зима зломана. Притім ладна погода, морозець тримав легкий, так що ніхто не танцював у кожусі.

На майдані, де до мадярського наїзду в 1914 році стояла читальня, злилися два втоптані, сірі кружала, по них пливуть, колотяться, киплять хвилі двох рік. Верх пливкого мерехтіння вигулькують і вигулькують сірі смужки на завісах, як літом кінські гриви на бистрій поточині, а тут на шерешень зіпреться крига. Від неї жива річка завернеться й крутіж, крутіж на друге кружало.

Чи стомились тай притихло? Еге, це розмова з музикою, бо ті, що побули на Великій Україні, вже йдуть козачка двійками. Скрипникові струни рвуться, так шкварить, цимбали підсипають, а бас гу-гу-гу... Ті оддирають. Оддирають і вівкають: у-у! у-у! з другого кінця: гутю-гутю!.. а зпід ніг тільки вилітає за підківками притолочений сніг.

Цим кінчиться ще козак, а тим уже звіялось метелиці, що старі на підпитку так жваво дрібочуть, притупують, і викрикаючи, охотяться, молодіють.

Ай нумо, нумо
В зеленого шума —
А в нашого шума
Зеленая шуба...

Але й вишківське парубоцтво! Чи знають?... Утю-утю, уха-а! Не бояться і Шумихи! на чотири броди розлилися води. У дрібушки: дз... дз... туп, туп... тіплі, тіплі, бутумбас. І живі річки котяться, хвилюють, дьоргають.

А все без кликання. Тупцюють, котяться, обертаються пари. Нові стають. Ніхто не кликав. Але Петро Гречаник, а чому ж не мав би він кликати? Йому здається, що це ще Австрія з 1917 року, коли такі підпарубочі, як він, мали тут голос. А хоч із розвалом Австрії прибігли ліпші, одні при зброї, другі хопились за неї, знали танець у полі при гарматах, у селі при музиках, — але він — чомуж! Багацький синок, засватав моторну дівку, тай гонорується. Виступив близько музик, одкинув цигарку тай кличе:

— Ольга Чорнія Івана!

За першим разом він сам її не ждав. Ще й за другим покликом треба Ользі вибачати, хай і вона гонориться. Вона ж перша дівка на все село. Після третього кликання Петро тільки вдавав спокійного, засвітив машинку, закурив готову цигарку. Коли ж і на четвертий заклик Ольга не кинула дівоцького гурту, а ще й на Петра зглянулось усе, що притомне, він так спалахнув, як та бензина в його запальничці. Мов їжак посопів і пустився до дівок. Та тут — висунься, виступи Геналь Михайло, вістун від сотні в Гаях, при байнеті та з двома срібними пасочками на рукавах. Ольга не зчулась і вже схопили одно одного, давай підплигати, вже й не бачиш, хіба думкою не оком відгадуєш, де їм кружляти.

Танець скінчився. Годі дарувати. Ніхто не сперечить Петрові. Адже він Ольгу засватав, нині перша оповідь ізлетіла. Підступив до дівоцького гурту, що серед зими зацвів маками, незабудьками, а там палко горять чорні очі. Скочив Петро до Ольги:

— Кликав я тебе? — Кликав! — Чому не вийшла? — Не хотіла. — А чому з Геналем? — Бо це Геналь! — А я?

Ольга вмисне не дивилась на Петра, аж тепер кинула поглядом, повним образи.

— Ти... Гречаник!

— І тепер не підеш?

— Не піду!.. — Петро кинувся. — Тут моє право! — та поки його схопили за руку, Ольга хльос, і навчає: Перше спитай, чому не піду, а вже потім і бий, коли твоя правда!...

II.

Другого дня, в неділю, знову були музики, але вже не сама Ольга відмовляла парубкам танцю. Тай не кожному, тільки таким, що не міняли кожушанки на військову блюзу, або викручувались од Сотні. Вилітали з дівочого гурту слова, що з таким дівка навіть не стоятиме біля воріт.

І вже заводилось, від насмішок до кулаків, як нагле все

зламалося. Прислали від Ольги здому, з нею пішли кілька її подруг і кілька хлопців. Під ногами й так уже сніг ставав лубом, по вікнах мороз писав квіти — от і музикам уже не грати.

У Чорнія справа. Вчора почубились молоді, бо на те молодість. Нині старим, та ще кметям на все село, треба поладнати, як на господарів пристало. Бо як же? в церкві сьогодні виголосили другу оповідь, а від Чорнія прийшов до Гречаника брат у послах, що Чорній поверне виклад за сватання і старощіння ввесь кошт. На послів не покладаючись, Гречаники, обидвоє, прийшли до Чорнія:

— На що нам виклад? — питають — воліли б ми весілля відгуляти.

— А ми? Та ж і нам не квапно згорнути цих пару корон. Але щож?!

— Нам нікого вже вінувати, вам одну дитину Бог дав. Нивки наші дотуляться, хай би наші діти тулялися, а до них усе добро з води, з роси, з Божої ласки.

— Так було по давньому, та коли ж тепер Україна...

— А за України вже нивки не буде, сумежників не буде?

— Чому ні, але є У. Г, А. і військовий гонор.

— Я свому не потураю, бо старий розум повинен ряд давати, не молодечі скоки.

— А честь української зброї?

— Щось ви, сватове, закидаете. На Спаса дивився б, а Богородицю видно.

— Ні — надбігла Ольга — я за Петра не піду, бо він утік із Сотні. Може тому перебіг, що непотріб, але най би сказали, що для мене? Де я тоді сховаюся? Щоб на дейнечиху* пальцями показували?

— А ти ж зарані не знала цього доню? — Гречаничка запитала — тепер освідомилась, тай парубка мені публічиш?

— Освідомились усі, бо тепер Україна. Тепер наше серце і наші думки, хоч би й дівоцькі, довкруги Львова.

— І наш туди піде — каже Гречаник — Чи я не варта вистарати відпустку для нього на який місяць, хоч би два? Вжениться, погосподарить, натішиться тобою, а тоді вже й до ґенерала, коли ще буде треба.

— Ні, вуйку — вперлася Ольга. — Як би так сватав мене Хіцяк із У. Г. А., чи такий Нестор, що і в Усусусах раніше служив, і під козацьким прапором двічі був ранений — це була б і честь для мене. Нехай і впаде потім у полі, сказали б: „це вдова того, що за Україну склав голову". Така вдова не повинна вдруге вийти замуж.

---

* Дейнека (мародер) — той, що перед військом ховається.

— Єй, що ж це за розуми нові? Може ближче було б тобі до вояків там, у Винниках? Чого ж чекати їх тут?

— Добре кажете, вуйно. Ми вже відправили посла туди, де шлюб і весілля в кожну годину справляють гармати і бубни. Приймуть нас у дівочу чету — гаразд. Не приймуть, і буде по давньому, то рушники подаватимемо тільки переможцям і тим, що вкрили себе військовою славою.

На цьому й стало. І в Ольги в хаті, і на майдані. Бо в мясопусну були ще музики і танці, але не такі вже, як досі. Не прийшов на майдан ні один із тих, що не ставився до бранки, або — відібраний — не спішився до Сотні.

Тільки ж це були останні вже танці тих мясниць і останні музики „за України"...

І. Світ
(Харбін)

Українське військо в Маньджурії*.

Ця наша стаття є маленькою спробою дати деякі матеріяли до історії повстання українських військових частин в Азії і зокрема в Маньджурії.

Матеріялом для наших студій були нотатки в українській тогочасній пресі, яку ще сьогодні маємо в розпорядженню, а також спогади окремих осіб та інші джерела, про які своєчасно буде сказано. Назагал потрібно зазначити, що сьогодні є дуже мало можливостей, перевірити окремі факти, бо багато тих, хто безпосередньо приймав участь у знаних подіях, відійшли на завжди з нашого життя, або виїхали невідомо куди, або не мають ніякої змоги розповісти нам про такі цікаві події, як формування перших українських частин у Маньджурії.

Загальне положення в другій половині 1917. року на Далекому Сході виявило велику розбіжність інтересів окремих ґруп населення. Рівночасно виявилась і певна сила українського руху як на Сибірі так і зокрема в Зеленій Україні, де він почав набирати розмаху та орґанізування. Вістки про формування українського війська в Україні та українізацію деяких військових частин з б. московської армії зустрінуто тут в Маньджурії з великим зацікавленням та радістю й єдиною відповіддю з боку українців, що під той час перебували на Далекому Сході, було розпочати те саме й тут.

Першим ударом дзвону, що скликує всіх до себе, була

---

* Прим. ред.: Ту цінну статтю одержали ми з Харбіну. Автор її заслужений для української справи діяч, живе в Маньджурії, країні далекого азійського континенту.

телеґрама, яку одержала Українська Окружна Маньджурська Рада в м. Харбіні від Ґенерального Секретаря Військових Справ у Києві з 27-го листопада 1917. року.

Подаємо зміст цієї телеґрами, так як його надруковано в журналі „Засів", що виходив в м. Харбіні в 1917—1918 р. р. (ч. 5. стор. 7.) Надалі нам ще доведеться покликувати на цей перший український журнал у Маньджурії.

„Наказом Ґенерального Секретаря ч. 6. від 13-го листопада військові українці Московського та Петроградського округів підлягають українським революційнии штабам. Нехай українці Маньджурії утворять свій штаб й через його підлягають Київському Ґенеральному Секретаріяту Військових Справ. Товариш Ґенерального Секретаря Військових Справ підполковник Жуковський".

В істнуючій тоді Маньджурській Окружній Раді вже було засновано окрему військову секцію, де приймали участь: старий відомий український діяч д-р. І. Мозалевський та пор. Ф. Твардовський Пор. Твардовський виконував у харбінському штабі 2. відділу Кордонної Сторожі обовязки адютанта штабу. Ця військова секція Української Маньджурської Окружної Ради і розпочала свою роботу з того, що негайно після отримання телеґрами з Києва, вислала своїх делеґатів з початку на східну лінію Східно-Китайської залізниці, а потім і на західну лінію, де їм було доручено повести відповідну аґітацію, щоб українці-вояки гуртувались, орґанізували окремі українські сотні, та встановлювали безпосередній звязок з Харбіном.

Рівночасно д-р. Мозалевський та Твардовський розпочали переговори зі штабом московських військ у Харбіні. Їх командантом був ґен. Переверзев, що походив з Харківщини та вважав себе „малоросом".

Після переговорів дав він формальний дозвіл на формування українських військ. Нажаль ми сьогодні не можемо подати тексту того важного „приказу", що був розісланий військам від штабу округи, але є надія, що згодом це буде можливо зробити й тим зберегти для історії його як і дату початку формального формування укр. військ.

В мешканню головного штабу в м. Харбіні було відведено окрему кімнату для потреб Української Маньджурської Ради та її військової секції. Роздобуто теж відповідні кошти й матеріяли і вже в короткому часі в м. Харбіні сформовано першу українську сотню.

При зустрічі д-ра Мозалевського та пор. Твардовського з ґен. Хорватом, що кермував тоді всією східно-китайською залізницею, велися також переговори про дозвіл українським воякам та делеґатам безкоштовно їздити по залізниці та користати з таких самих прав, з яких користали московські військові. Ґен. Хорват цей дозвіл дав, і тим отримано можли

вість значно зміцнити справу, лекше переводити всякі пересунення українців-вояків та удержувати звязки між маленькими ґрупами та частинами, що були розкидані майже на 2.000 кільометровій залізниці. Треба підкреслити, що якраз у ту пору почався, й дуже швидким темпом ішов, розклад усіх московських військ у Маньджурії. Діялося це під впливом большевицької агітації та вмілої праці Савєта робітничих та салдатських депутатів, якою також кермували через його голову Рютіна тіж самі большевики. Вони захопили майже усю владу на терені Східно-китайської залізниці та мали замір усунути з чільної посади навіть ґен. Хорвата.

Розпорядженням ґен. Переверзева українцям дали окремі касарні на Офіцерській вул. у м. Харбіні, їх приведено в дуже короткому часі настільки до порядку, що окремим приказом наказувалось усім військовим частинам харбінського ґарнізону, брати приклад з українських частин, які вміють утримувати порядок та дисципліну.

Українська сотня в м. Харбіні стала зразковою. Її командантом став пор. Твардовський і вся українська кольонія нашого міста почала діяльно готовитись до великого свята: посвячення прапору першої української військової частини в Маньджурії. Це свято злучили з днем прилюдного оголошення III. Універсалу Центральної Ради в Києві й влаштували його в мешканнях харбінського залізничного зібрання, більш відомого під скороченою назвою — „Желсоба" — 10. грудня 1917. року.

Всі учасники цього свята згадують ще тепер перебіг самого свята оголошення III. Універсалу та врочисте посвячення прапору, яке було чи не найкращим і найбільш врочистим святом за всі роки істнування нашої кольонії в Харбіні. Маємо сьогодні не тільки спогади учасників, але й описи його в українській і чужій пресі м. Харбіна.

Низче даємо опис великого українського дня в м. Харбіні згідно з двома статтями, що були надруковані в тогочасних московських часописах міста та в згаданому вже журналі „Засів", ч. I. стор. 3—5 за 1918. рік.

„У третій годині дня в мешканні зібрання публика вщерть заповнила салю, фойє та всі інші мешкання, в ожиданні урочистого молебня, яким мало розпочатися свято. Перед сценою зі спущеною куртиною стоїть налой а перед ним священники на чолі з п. о. Л. Пекарським, представники українських та чужих орґанізацій, політичних партій, тощо. Займають свої місця вояки української сотні на чолі з пор. Твардовським.

В руках одного з членів Української Маньджурської Ради пишається прапор, що його передадуть українській сотні. Прапор зроблено з чудового шовку з добре виконаним портретом Т. Шевченка.

Лунають слова молитви та співи хору... ось почалося освячення прапору, після чого священник враз з представником Українського Клюбу д. Ф. Тоцьким урочисто передали в руки представників української сотні їх рідний жовто-блакитний прапор. На нього вони присягли служити вірно Україні...

Говорить тихим голосом, українською мовою о. Л. Пекарський, вітаючи українське військо з днем освячення прапору та все присутнє громадянство з великим днем оголошення України Республикою. Молебен скінчився, публика заняла свої місця... саля та все навкруги наповнюється ще, бо нові маси народу надходять, кожний хотів бачити власними очима великий акт...

Підноситься куртина і на сцені перед глядачами зявляється чудова картина: „убраний гірляндами квітів та національним строєм, величезного розміру гербовий екран України, де було змальовано 9 українських гербів по числу округ та з десятим січовим і все це прикрашено запоріжським блакитним прапором, з золотим хрестом і зірками з місяцем; своєю сіметрією і художньою красою приваблювали до себе очі глядачів, а напис поверх екрана „Українська Федеративна Республика“ своїм німим виразом казав усе, що то означало.“

Спереду перед екраном стояв півколом великий хор під керуванням С. Т. Кукурузи, а ліворуч на сцені було уміщено бюст Т. Г. Шевченка, внизу біля якого розмістилися діти харбінської української школи.

Програму розпочато гимном „Ще не вмерла Україна“. Після нього вийшов на сцену голова Маньджурської Окружної Ради д-р І. Мозалевський та відчитав текст ІІІ. Універсалу, який вкрили приявні рясним „Слава“... Потім він вітає приявних з проголошенням України Республикою та дає слово представникам американських українців п. п. В. Білинському та Ол. Досвітному, що в той час їхали до Киева як делеґати американських українців, через Харбін. А за ними вже виступали з привітаннями представники своїх і чужих орґанізацій.

У бічній салі відбулась шклянка чаю, підчас якої виступали також з промовами та вітали українців представники грузінів, жидівських орґанізацій та поляків, а після кожної промови грала орхестра.

Серед гостей, що приняли участь у шклянці чаю, були всі вояки української сотні, приявні на святі передачі прапора. Серед приявніх збиралися пожертви на національний фонд Української Маньджурської Окружної Ради.

Трохи згодом відбувся концерт, що пройшов величаво й свято закінчилося відспіванням „Заповіту“. На довгі часи залишило це свято гарні спогади серед тих, хто на ньому мав щастя бути.

Розуміється, що формування українських відділів в Маньджурії не було зовсім легке. Треба було поконувати великі

перешкоди, що їх видвигали раз-ураз вороги українства. Вони поширяли неправдиві вістки про бешкети й авантури, що їх ніби то зробили вояки-українці у місті Хайларі.

Трохи згодом штаб округи видав наказ військам, щоб усі українці-вояки збиралися в певних місцях, та творили свої частини. Так напр. воякам москалям приказано з м. Хайлара виїхати до Фуляерді, а українцям з Фуляерді їхати до м. Хайлара. Москалі на це не погодилися й заявили, що як українці приїдуть до м. Хайлара, їх зустрінуть вогнем. Тому українці примушені були, після обміркування всієї ситуації та порозуміння зі своїм штабом, виїхати до Фуляерді, де й була зформована друга українська сотня. (Засів ч. 6).

В початку 1918. року відбувся в м. Хабаровську в Зеленій Україні Другий Всеукраїнський Далеко-Східній Зїзд. На ньому в справах військових винесено окремі постанови та стверджено, що „всі українські вояки як сухопутні так і морські повинні орґанізуватися в окремі частини згідно зі статутом українського війська. Такі орґанізовані частини підлягають безпосередньо Далеко-Східньому Тимчасовому Комітетові*. При цьому Секретаріяті засновується Штаб Далеко-Східнього українського війська, що працює в звязку з Окружним Штабом. Зорґанізоване українське військо для звязку має вислати своїх делеґатів у Київ до Ґенерального Секретаріяту військових справ, щоб одержати інструкції для орґанізування військових частин“ (Звіт про Зїзд, стор. 11—12).

В Маньджурії тоді якраз Українська Окружна Рада взялась за орґанізацію свого війська: сформовано перший відділ, навязано телеґрафічний звязок з Києвом, тому і рішення Другого Зїзду було тільки фактично формальним затвердженням виконаної вже праці та встановлювало порядок у взаємовідносинах. Голова Української Маньджурської Окружної Ради д-р. І. Мозалевський здоровить Зїзд з відкриттям та вітаючи його пише: „Українська Маньджурська Рада вітає Зїзд і бажає успіху в майбутній роботі.

У тому часі Центральна Рада взялась за орґанізацію „Вільного Козацтва“, для оборони України. На Зїзді піднято питання про висилку українських вояків з Маньджурії як бойової сили в Україну.

Бажання гуртуватися серед українців вояків під ту пору було стихійне і майже по всіх стаціях Східно-Китайської залізниці, де були військові частини українців, повставали свої невеличкі осередки. Це давало можливість задержувати дисципліну та берегти себе в тому бурхливому революційному морі, яке витворювалося на руїнах б. московської армії.

Так в архівах Маньджурської Окружної Ради зберігся

Прим. автора: його в майбутньому переіменовано було в Український Далекосхідній Секретаріят.

цікавий документ про те, як ґрупа вояків на ст. Ханьдаохедзи з залізнодорожнього куріня звернулася з проханням до Ради скликати зїзд усіх сотень та куренів всієї залізниці, аби зібрати разом усіх українців-вояків, щоб таким чином вони, виконуючи свої обовязки на залізниці, в той же час мали змогу у відповідний мент „відгукнутися на заклик України і цілим гуртом своїм, як фаховці, піти на підмогу туди, куди їх буде звати ненька Україна й де вони повинні приносити свою працю й знання на користь рідному краєві й народові". Згодом цих вояків включено в українські частини й вони виїхали в Україну.

Нажаль ми сьогодні не можемо тут подати майже ніяких інформацій про сформування українського відділу на ст. Ехо, що його зорґанізував по дорученню Українського Штабу ґен. Хрещатицький, але гадаємо, що в майбутньому ця сторінка нашої недавньої історії також буде вповні зясована.

Загальні ж події в Маньджурії швидко розвивалися далі. Край охопила стихія революції, що привела до безконечних непорозумінь між революційними масами й владою, а тим самим управою залізниці, яка цупко тримала в своїх руках владу та не здавала позицій. Як відомо, на чолі залізниці стояв старий її керманич ґен. Хорват. Йому все тяжче було втримувати керму в своїх руках. В критичну хвилину в справу вмішалися представники чужинних держав себто консульський корпус м. Харбіна. Він ще 28. листопада 1917. року вимагав від революційних орґанізацій передачі охорони міста та залізниці військам ґен. Хорвата, себто окремим частинам, що були сформовані для Східно-Китайської залізниці, як про це докладно пише в своїй книзі Кудрявцев. („Управление и Суд на К. В. ж. д." стр. 17). Трохи пізніше тойже консульський корпус виносить постанову допомогти ґен. Хорвату в охороні створенням окремого комітету та введенням скрізь чужинних військ і поліції.

Вкінці розклад московських частин приневолив місцеву китайську адміністрацію розброїти дезорґанізовані військові частини, що втратили вже військовий вигляд. Це й було переведено надзвичайно легко, майже без усякого спротиву впродовж одного дня — 26. грудня 1917. року. Залишилися нерозброєні тільки українські частини, що уявляли на той час бойову силу, мали бездоганний вигляд та міцну внутрішню дисципліну. Держали їх патріотизм та ідея служення національній відродженій державності.

Про їх бойову якість свідчить той факт, що підчас повстання відомих харацинів у м. Хайларі, залізниче командування, не маючи ніяких сил для його ліквідації, хотіло ужити для цього українські частини в Хайлар. Українське командування заявило, що воно може з охотою та легко це виконати, як буде приказ від Окружної Ради. Командуванню залізниці довелося звернутись до Ради і та дала відповідний

наказ. Тоді українські частини окремим потягом виїхали до м. Хайлару, де продовж кількох днів наладнали порядок і з великим тріюмфом повернулися назад до м. Харбіна, де їх зустрічали належним способом.

А поруч з тим розбурхані військові частини, вже без зброї, під конвоєм місцевих військ силою виганяли на стації, садовили в потяги та висилали до дому. Так 28. грудня 1917. року були відправлені під охороною вояки 559 та 618 „дружин".

В цю переходову пору м. Харбін залишалося майже без війська й тому по дорученню головної залізничої команди та за згодою Ради, українські вояки виставили свої варти біля державних установ, залізничих будинків та майстерень, банків тощо й перейняли в свої руки фактично охорону міста, держали її аж до відїзду в Батьківщину. Відїхали зі зброєю в повному бойовому порядкові.

У загальне українське військове життя було внесено деякий непорядок тільки постановою Української Ради на стації Маньджурії, яка на свою відповідальність вирішила провести в життя угоду з атаманом Семеновим. Ця угода була переведена між Радою стації Маньджурії та атаманом Семеновим, щодо т. зв. „Гайдамацького Коша", якого полки мали приєднатися до сил відділу Семенова. Але Маньджурська Окружна Рада на це не згодилася, вимогла від Ради ст. Маньджурії анулювання цієї угоди, бо не бачила потреби в того рода спільній праці. На ст. Маньджурії ця угода наробила досить великі ускладнення й привела до розкладу „Гайдамацького Коша". Так невмілим втручанням у чужі справи було зруйновано свою власну бойову силу, правда невелику, але так потрібну в тодішніх умовах.

Вкінці українські військові частини залишили чужу землю, де їм добре жилося й мандрували через Сибір на свою Батьківщину. Вона в ті часи кривавилася вже в нерівній боротьбі з ворогами, що з півдня, півночі, та з інших боків сунули на багаті землі України, кожний мріючи про те, якби її сплюндрувати та поневолити, аби й надалі тримати в своїх руках як кольонію. До Харбіну доходили чутки про окремі моменти цієї анабази українського вояцтва, що верталося додому. Слід додати, що більшість цих військових частин на терені Сибіру прилучувалася до інших українських частин, там формованих і разом з ними рушили в рідну землю.

З останніми військовими частинами виїхав і один з їх орґанізаторів та перший комендант пор. Р. Ф. Твардовський. Він згодом повернувся сюди, але вже як перший представник Самостійної Соборної України — український конзуль для Далекого Сходу. Довелося йому тоді станути до дальшої боротьби в тяжких вже умовинах маньджурського життя.

Щож торкається розгортання та проведення в життя справи формування українських військових частин на Дале-

кому Сході — Зеленій Україні та по Сибіру, то там вони зазнали зовсім одмінних двох форм: перша — ще коли провадилося формування українських частин з вояків-українців, що належали до загальних московських військ, де поруч з українцями й москалями були також представники інших національностей, тоді українці виходячи творили свої окремі частини; і друга — коли формували зовсім нові українські частини, за почином місцевих українських орґанізацій та Далеко-Східного Секретаріяту, як українську бойову силу для місцевих потреб. Тоді їх кликали до життя чи українські орґанізації Сибіру чи Далеко-Східний Український Секретаріят, як пр. Уряд Зеленої України, який старався опанувати положення та перебрати всю владу в свої руки. Правда, цим замірам не довелося здійснитись.

Сторінки українських визвольних змагань в далекій Азії вимагають ще дослідження. Події 1917 р. відбилися живим відгомоном і на самому краї далекого континенту. Тут знайшлися люди, що далеко від Батьківщини всеціло віддалися творчій праці для неї. Вони вели її і витримували наступи, коли нажаль їх Батьківщина не була ще підготовлена до сповнення завдань, які поклала тоді історія.

Роман Леонтович

Де не можна перелізти, треба перескочити.

Перед командантом »будівельної сотні«, четарем Іваном Скоропадським-Цяпкою станув на позір старий уже, бородатий підхорунжий.

— Пане сотнику, зголошую слухняно, що як так дальше піде, то незабаром усі стрільці перенесуться до шпиталю, або там — ідіже ність болізни, ні воздиханія, но жизнь безконечная. — Землянки вогкі, зі стін тече. Одним словом умовини невиносимі.

— Спочинь! пане товаришу. Був я вже в бриґаді кілька разів у цій докучливій справі, та полковник, граф Л. і чути про се не хоче.

— А може бриґадир порадив би що?!

— На авдієнцію до бриґадира зголошуються через полковника Л. — Евентуально спробую в якийсь спосіб обійти полковника, так, таки спробую — тут сотник покрутив замашистого вуса. — А багато стрільці сьогодня зробили?

— Усі повбивані палі ми сьогодня заплели колючим дро-

том. Друга частина приготовила тисячку палів до плетення засіків.

— Гаразд! Тепер, товаришу, подбайте, щоб сотня дістала негайно полуденок. Я ще маю викінчити пильний акт до бриґади, а опісля по урядових годинах розмовлюся з бриґадиром.

— Приказ!

— — — — — — — — — — — — —

По третій годині зполудня, колито бриґадир вставав з післяобідного спочинку, а сьогодня встав ще, як то кажуть, правою ногою, хтось застукав у двері.

— Herein!

Тихонько увійшов джура і подав на підносі візитівку.

Ліниво взяв ґенерал візитівку в руки.

— Lieutenant Iwan von Skoropadskij Ciapka. Kommandant der Baukompagnie der Ukrainischen Legion.

Бриґадир обернув карточку на другу сторову. Була порожна.

— Ja, der neue Kommandant der Baukompagnie. No ja, lass bitten — а до себе — Aber was will er?

Багато тепер писалося по всіх часописах про Україну. Пильно вчитувався в ці цікаві річи і повелитель бриґади. Його заінтриґувало назвисько Скоропадський. Він його вже десь чув. Заглянув скоренько до своїх записок:

— Skoropadskij — Hetman, das heisst Regent der Ukraine. — Vielleicht ein Verwandter?!

Стукіт у двері.

— Herein!

Ввійшов струнки, високий старшина у стрілецькому однострої з вистаючим, насупленим чолом, сильним носом, та замашистими вусами.

Він випрямившись як струна, представився ґенералові, як закон велить. Цей подав руку пришельцеві, та муштрував хвилину очима його стать.

— Bitte, frei.

Знать подобалась бриґадирові марсова міна четаря і він спитав чемно.

— Чого собі бажаєш?

— Я прийшов зложити вам, пане ґенерале, свою чолобитню. Вправді я урядово представився в бриґаді, але я вважав моїм обовязком се зробити.

— Дуже мені приємно, сідай собі.* А чи ти може свояк гетьмана України?

— Так, то мій далекий кузен, — відповів четар недбало. — Але Ваша Ексцелєнція мають знамениту память.

— Чи ти може куриш? — тут ґенерал подав гарну коробочку з цигарами і папіросами.

---

* В австрійській армії все старший степенем старшина говорив до молодшого »ти«.

Сотенний командант подякував чемно, вибираючи якнайжовтіше »трабуко«.

Розмова йшла ввесь час по німецьки, а вести розмови в німецькій мові вмів четар, довголітний студент віденського університету, людина дуже дотепна, що ніколи не дала себе загнати на мілке, як мало хто другий.

Бесідували про тяжкі часи. Бриґадир зачав дуже нарікати, що тепер його добрий коник дістає все рідше й рідше овес, а все частіш і частіш мелясу.

— Як Ваша Ексцелєнція позволять, я достарчу вам вівса з дібр мого батька, кілько бажаєте.

— Невже? Я був би тобі дуже вдячний!

— Прошу ласкаво сказати, пане ґенерале, кілько треба, а я за дві неділі доставлю бажану скількість.

— Як ти такий добрий, то можеби хоч пять кірців...

— Приказ! Пане ґенерале, за дві неділі маєте пять кірців вівса для свого коника.

— Розуміється по максимальній ціні.

— Само собою! Вже ми до війта не підемо. А ще сьогодня можу прислати корець вівса для коника Ексцелєнції.

— Grossartig! — Ordonanz!

Тихо відхилилися двері. Ввійшов джура.

— Яке ти волиш вино, »токай«, чи »бурґунда«, — спитав бриґадир співрозмовника.

— Совість мені наказує нищити все, що вороже.

— Браво! Brav gesagt! — Опісля звернувся ґенерал до джури. — Принеси фляшку »бурґунда«.

За часок зявилася гарна застава на двох людей і відкорковава флящина »бурґунда«.

— Я дістав се як »Liebesgabe« з цісарської комори. В найкращому ресторані ти подібного не дістанеш.

Випили по чарці. Четар неначе мимоходом нарікав, яке лихе приміщення мають його стрільці, як дуже хорують, що незабаром мало хто лишиться.

— Інтересно, мушу собі се записати.

Випили по ще одній, побажали собі щасливого кінця війни і четар, вимовляючись пильними справами у сотні, подякував чемненько і відійшов.

— Ein angenehmer Kerl.

— — — — — — — — — — — — — — —

Вечером по звіті мовив сотенний командант будівельної сотні:

— Хлопці! Хто хоче їхати на відпустку?

Цілий ліс рук піднісся в гору.

— В першій мірі поїдуть ті, що обіцяють достарчити чвертку вівса.

Весь міський елємент та урядничі сини поспускали руки.

— Можуть їхати тільки ті, що вже давно на відпустці не були.

Знову багато рук опало.

Ще службовий підстаршина ствердив, чи хто не мав здержаної відпустки за кару і ще таки того самого дня двадцять стрільців виїхали на відпустку з тим, що кожний повинен достарчити чвертку вівса і під загрозою, що ніколи більше відпустки не дістане, якщо не вернеться в час.

Неодин обіцяв і більше вівса, щоби тільки поїхати до дому.

— — — — — — — — — — — — — — —

Минуло дві неділі.

Ніодин зі стрільців не спізнився, а всі разом привезли більше, як двацять чверток вівса.

Ще того самого дня сотенна підвода відставила для бриґадира пять кірців вівса.

Як підвода вернулася, привезла сотенному командантові білєт від ґенерала з запросинами на другий день, на трету годину.

Найкращий сотенний голяр брив довгенько того дня пана »сотника«. Одностріи був старанно вичищений. І пів години перед третою вирушив четар Іван Скоропадський-Цяпка, щоб на час станути на місці.

Перед приміщенням бриґади стояв уже ґенералів джура.

— Herr General lässt bitten.

Не минуло кілька хвилин, як сотенний командант стояв знову на позір перед всемогутнім командантом бриґади.

— Любий мій, дякую тобі дуже за овес. Мій коник значно поправився.

— Алеж, пане ґенерале, прошу мене не стидати, das ist ja doch eine Kleinigkeit.

— А тепер маєш тут гроші за овес по максимальній ціні.

— Той овес мене нічо не коштує, я гроший ніяк прийняти не можу.

— Зрозумій і ти, що мені не вільно дарунків приймати.

— Щоби вовк був ситий і коза ціла, прошу ласкаво зложити ці гроші на »Verbesserung der Menage« моїх стрільців.

— — — — — — — — — — — — — — —

До тижня, на тодішні відносини дуже скоро, будівельна сотня була приміщена по здорових кватирах, а і так сильно »удекорована« грудь команданта будівельної сотні пишалася новим хрестом заслуги. А четар Цяпка став рідким, зате мило баченим гостем бриґадира.

І. І.

Незнаний стрілецький твір.

Серед стрілецьких поетичних творів є один, досі невиданий і тому майже нікому незнаний. Переховується він у манускрипті та треба мати надію, що діждеться друкарської машини, мимо того, що автор не докінчив його.

Цим твором є „Скоропад", а його автором Роман Купчинський.

Знаючи цей твір з уривків і з переповідання, попросив я в автора дозволу прочитати „Скоропада" і написати про нього в календарі.

Поетична повість на пожовклих зшитках починається „похвалою" комарнянщини. Автор кепкує собі трохи з доріг, сіл і околиці та описує замок Скоропада, над берегом річки „Смотрича".

„Хто з вас не знає околиць Комарна,
Де села чисті і добрі дороги"...

„В одному місці на скалі високій,
Де річка Смотрич филі свої котить,
Стоїть замок.

„Хоч проходили всякі лихоліття
Татарські бурі і турецькі громи,
Замок устоявся на радість століттям
І спас до нині лицарські хороми.
Що це за замок... питаєш цікавий,
Якого острий зуб часу не згладив?
Це славна з сили і сильна зі слави
Давна колиска роду Скоропадів".

У своїх оповіданнях Цяпка-Скоропад нераз згадував про свій рідний закуток — комарнянщину, куди його предки мали забрести з Полісся, вигнані з Києва московськими опричниками.

Поет переніс річку Смотрич в околиці Комарна, поставив над її берегом замок, поселив там князя Цяпку-Скоропада з прибічним лицарством і масою слуг, окружив замок ровом, підніс зводжені мости і там казав відбутися цікавій події: З'їздові лицарства Залізної Остроги на лицарське свято і заручинам Скоропада з перською княжною.

Поема писана шестирядковими строфами, ритмом Енеїди Котляревського і поділена на три дії, три дні.

В першім дні підїзджає конем під замок сам поет як стрілецький трубадур, з ґітарою через плече і з порученням високо-поставленої особи у кишені.

„До замку було мені пильно.
Тож я спинився і крикнув сильно:
Гей хто там є? Спускайте міст!

На оклик мій в вартівнім домі
Зворушилися. Лицар в шоломі
На мурі станув на ввесь ріст"...

Поета впускають на замкове подвіря і там бере його в опіку молоденький пазь та веде в гостинну кімнату. З князем покищо не можна бачитись, бо князь саме пообідав та ляг відпочити.

Поет причепурюється, щоби гідно стати перед лицем визначної особи. Офіційна зустріч відпала, бо поет вийшов оглянути подвіря і там стрінувся з князем. Там князь Скоропад годував голуби. Варто заподати опис його особи:

„Передімною муж високий,
Широко-грудий, вірлоокий,
З світячим випуклим чолом:
Ніс довгий, на кінці згрубілий,
Немовби огірок доспілий,
Під ним усища помелом

Спускалися в низ. При вусах близна —
Від ворогів то даровизна,
Десь князь на войні роздобув.
Лоб довгий, бритий для поваги
А ззаду, мов для рівноваги,
Із носом, ґудз великий був.

Убраний у панцир сріблистий,
Трохи від пороху нечистий,
Під ним широкії штани —
Прічези. Винахід анґлійський,
Який в державі українській
Десь не десь мають старшини"...

Колишній великий комтур Лицарства Залізної Остроги пізнає давнього товариша зброї, дуже радіє, розпитує про других і з цікавістю слухає історій, які йому розказує поет. Цю частину твору читається з незвичайним зацікавленням, бо твір повстав підчас війни а його акція ведеться у майбутніх мирних відносинах власної державности.* Ми довідуємося:

...„Що вся соборна Україна
Живе, як би одна родина,
Що далі суди всі знесуть.

Прим. Редакц.: Замисл комічної епопеї про Цяпку-Скоропада, зродився у автора ще за часів світової війни, коли при Вишколі УСС. повстав Закон Л. З. О., а чет. Цяпка став його великим комтуром. Вже тоді появилися деякі фрагменти цієї епопеї. Дальші частини „Скоропада" написані після переходу У. Г. А. через Збруч в 1918 р., в часі відпочинку, коли Бригада УСС. стояла залогою в Камянці Подільському.

Що на Збручі будують луки
На міст, що зветься „Мостом злуки“,
Круг нього сто памятників
Для тих міністрів, що любилися
І підчас войни не сварились
А били Москву та Ляхів...

А дальше:

„Що всі високії посади
Не роздається для паради,
А треба мати ум і хист“.

По розмові з князем і смашній вечері поклався поет на супочинок. Замки і старовинні палати мають, як відомо ту прикмету, що ночами снуються там мари і бродять покутуючі духи. Це лихо не минуло і поета. Перед ним зявляється дух російського ґенерала. Поет довідується про любовну історію з часів, коли Скоропад враз з УСС прибув до Одеси. Наслідок історії — смерть ґенерала та зневіра Цяпки-Скоропада в жіноцтво.

Друга частина твору розпочинається прегарним, справді високопоетичним описом ранку. Потім запізнаємося зі складним родинним гербом, в якому:

„Два дики сперлися на лапки,
Між ними три червоні цяпки,
А в долі жезл, булава й серп“.

Та беремо участь у сніданні, що його споживає поет враз з князем і його почотом. Між приявними пізнає поет свойого не одного добре знайомого з війни. По сніданні показує сам князь поетові своє господарство: коні, корови і інші домашні звірята. Довідуємося про цікаві звіринні родоводи. Між кіньми нащадок клячі, котра колись несла на собі Володимира Великого, коли він відвойовував червенські городи. Між рясовою худобою є бичок, що походить у простій лінії від бугая, якому Урзус (з повісти „Quo Vadis“) ще за цісаря Нерона скрутив карк у колізею.

Міжтим счинилася на замку метушня. Причиною — велика курява, що встала далеко на рівнині. Вдарили на трівогу. бо ануж це:

„Поборник непоборних танків
І ворог всіх і вся — Махно“.

Витаскують величезний далековид і сам князь крізь нього розглядає з мурів приїздців.

Показується, що то стрілецька братія — Лицарі Залізної Остроги їдуть до князя в гостину. На переді кавалькади:

„...Лицар Льоньо, враг варварства
І церемоніер лицарства
На розтанцьованім коні“.

2-га Сотня І. п. п. С. С. у Києві.

Український бандурист між Січовими Стрільцями.

До статті — Початки »Січових Стрільців«

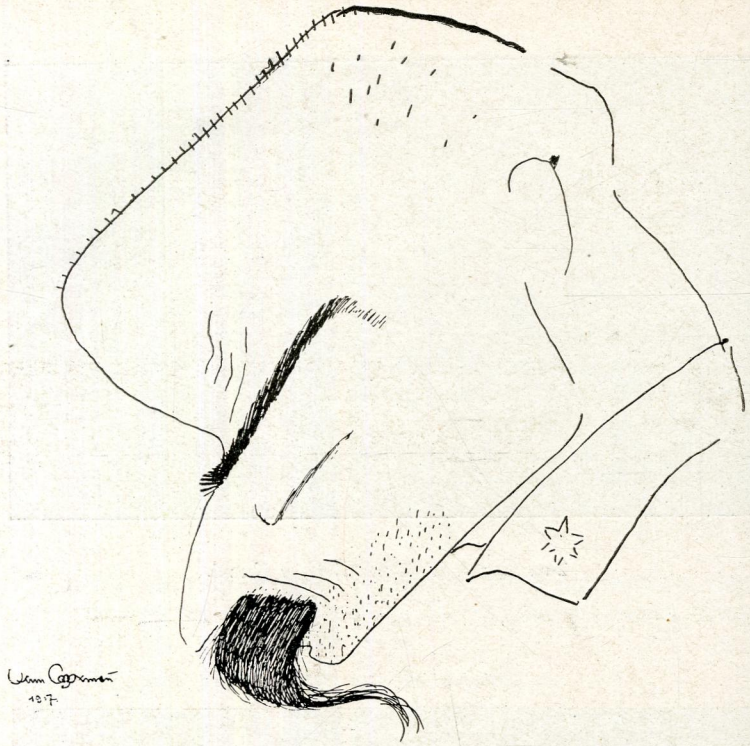

Чет. У. С. С. І. Цяпка в карикатурі О. Сорохтея.

Великий Комтур Цяпка-Скоропад і Лицарі Залізної Остроги, пращають гостя чет. М. Гаврилка. (Розвадів, січень 1917. р.)

До статті — Невідомий стрілецький твір

Князь виїзджає на зустріч, радісні вигуки, привіти і пісні. Все товариство вганяється на замок.

Тут гості розходяться по гостинних кімнатах, щоб переодягтися та відсвіжитися, а вкінці всі стрічаються за вечерою. Підчас вечері приїзджають якісь чужинці. Спершу їх ніхто не пізнає, щойно згодом показується, що це лікар У. С. С. Др. Свідерський і отаман Букшований з якоюсь персіянкою. (Оба вони, свого часу, втікли з російського полону в Персію і там зазнали чимало пригод). Один з них називається Абдулаг Свідерко-Хан, а другий Бен-Обі-Букш-Бей князь Ширасса. Персіянка закрита заслоною будить цікавість не тільки в гостей. Сам Скоропад, хоч великий ворог жінок, інтересується нею, а далі й розкохується в ній.

Вечір оповив замок враз з чудовим парком, гості вийшли подихати чистим повітрям... Великий місяць викотився на небо. Під впливом настрою лицар Льоньо виголошує імпровізацію про одну таку прекрасну ніч, давно-давно, бо підчас світової війни у Верині над Дністром.

„Чи памятаєте, той Веринь наддністрянський,
Що мов дідок перевеслом
Вперезаний старим ріки руслом
Дрімає на траві шовковій?
Небо зазорене як закляте море
Дихає дивною тайною,
Канули в безвісти рясні метеори,
Краючи темні воздушні простори
Смугою золотосяйною.
Канули, краяли і безслідно мерли,
Зорі над тим посміхалися,
Що на дні неба як казочні перли
Порозсипалися...
Десь якась царівна морем перевожена,
Морем перевожена, сном заворожена
Перлове згубила намисто.
Як тільки хвиля незатрівожена,
Міняться перли барвисто“...

Згадував лицар Льоньо ту веринську ніч з усією її красою, із музикою циганів „що край свій на возах а душу в скрипці возять, що поглядом палять і поглядом морозять“... Згадували з ним усі і Скоропад і решта гостей.

Князь Скоропад так розкрохмалився, що освідчився персіянці, але зажадав, щоб вона приняла християнство. Вона спершу не хоче, але по розмові при керниці з колишнім духовником УСС, о. Макарієм, годиться змінити віру.

Відбувається ще збір Лицарства Залізної Остроги.

„Окличник Л. З. О. Ревуха,
Що як гукав боліли вуха,

Надів на ліву руку щит.
Залізний на краях пригнутий,
У Вишколі майстрами кутий,
Що мав немовби серця вид".

Він скликав Лицарство на збори, а князь Скоропад — великий комтур закону — відкрив їх, стукнувши тричі булавою.

Ціла історія має свій „happy end" (добре закінчення), ним є заручини Скоропада з персіянкою. Вони відбуваються третього дня. Виявляється, що персіянка це в дійсності донька недалекого священника і віддавна кохається у князеві. А що князь, через ріжні трагічні досвіди, ненавидить жінок, то нещасна дівчина не має надії вийти за нього. Щойно два колишні втікачі з російського полону: др. Свідерський і от. Букшований помагають їй, переодягнувши її за персіянку.

Ось і зміст „Скоропада", твору, що вартаб його докінчити та видати з ілюстраціями, які скріплялиб ще ґротесковий характер твору. Твір цей знаменито зображує постать українського Дон-Кіхота. Твір надиханий дружніми настроями, добрими бойовими надіями, якими жило Українське Січове Стрілецтво.

Міхаіл Булґаков.

За золотосяйний Київ.

Фраґменти з роману »Бєлая Ґвардія«*.

Переклав з російської мови Федір Дудко.

...Так, була мряка. Колючий мороз, лохматі лапи дерев, безмісячний, темний, а потім передсвітанковий сніг за Києвом. З московського боку Дніпра, в бездонній височині над містом, невгасимий до самого світанку Володимирів хрест.

Над ранок він згас. І згасли всі вогні над землею. Але день не дуже розяснювався, мав бути сірим, з навислою над Україною густою млистою заслоною.

---

* В романі Булґакова »Бєлая Ґвардія« (»Дні Турбіних«) описано одну з найяскравіших сторінок недавньої нашої історії — облогу Петлюрою Києва, в якому сидів гетьман із німцями й білою московською армією. Роман Булґакова наробив свого часу великого шуму в Совєтах і автора його большевики своїм звичаєм не задлилися »зліквідувати«. М. Булґаков — і кровю, і духом своїм типовий москаль, для якого все українське є вороже. Тим більшого значіння й цікавости набирають описи боротьби українського війська за свій Київ у освітленні людини, що расово, національно ставиться до всього українського з великою резервою. Поминаючи разячу тенденційність, якою надихано цілий роман Булґакова, мусимо з повною обєктивністю ствердити, що книжку »Бєлая Гвардія« написано з великим літературним хистом і тонкою мистецькою спостережливістю. *Ф. Д-ко.*

Полковник Козир-Лешко прокинувся зі сну за пятнадцять верств від Києва на світанку, коли нужденне світло пролізло крізь підсліпувате віконце до хати в селі Попелюхах. Прокинувся Козир саме тоді, коли впало слово:

— Диспозиція.

Спочатку видалося йому, що він почув це слово скрізь теплий сон і навіть хотів був відсунути його рукою, як щось холодне. Але це слово розпухло, влізло до хати в зімятій коверті разом із червоними прищами на обличчі ординарця. З торби із прозорою сіткою Козир вийняв під віконцем мапу, найшов на ній село Борхуни, за Борхунами вишукав Білий Рай, провів нігтем по зикзаку доріг, всипаному, немов мухами, точками кущиків по боках, а потім знайшов і величезну чорну пляму — Київ. Власник червоних прищів смердів махоркою, думаючи, що курити можна й в присутности Козиря — війні, на його думку, від цього ні трохи не зашкодить...

Козир дістав наказ стати негайно до бою. Він прийняв його бадьоро, широко зівнув і забрязкав складною снастю, перекидуючи ремені через плечі. Спав він цю ніч у шинелі, не скидаючи навіть острогів...

Ціле своє життя до 1914 року Козир був сільським учителем. В 1914 році його покликано на війну в драґунський полк, а в 1917 році він дістав чин офіцера. Світанок 14 грудня 1918 року застав Козиря в хаті в Попелюхах у ранзі полковника петлюрівської армії, й ніхто на світі (а вже найменше сам Козир) не мігби сказати, як це сталося. А сталося це тому, що війна для нього, Козиря, була покликанням, а учителювання тільки довгою й нудною помилкою. Так воно врешті буває найчастіш у нашому життю. Часом людина протягом цілих 20 років працює коло чогось, наприклад викладає римське право, а на 21-му виявляється, що римське право є фатальною помилкою в житті тої людини, що вона його навіть не розуміє й не любить, а що правдивим її покликанням є садівництво, й вона починає палати любовю до квітів. Буває це, треба думати, від недосконалости нашого соціяльного устрою, в якім люди раз-у-раз попадають на своє місце тільки під кінець життя. Козир попав на своє місце тільки на сорок пятому році...

— Ану-но, скажіть там хлопцям, щоб вибиралися з хат і сідали на коней! — промовив Козир і затягнув із хрускотом ремінь на череві.

Курилися білі хатки в селі Попелюхах, коли відділ полковника Козиря силою до 400 шабель виїздив звідти. В шеренґах курилася над кіннотою махорка. Під Козирем тупцював гнідий 5-вершковий жеребець. Скрипіли сани обозу, що на півверсти тягнувся за полком. Полк гойдався в сідлах і зараз за Попелюхами на чолі кінноти розгорнувся двохкольоровий прапор: полотно голубе, полотно жовте на держаку.

Козир чаю не зносив. Понад усе на світі він любив з рана ликнути горілки. Царську горілку любив здавна. Чотири роки не було її, — появилася вона по цілій Україні тільки за гетьмана. Веселим полумям перелилася вона з сірої баклаги до жил Козиревих, перелилася й по шереґах кінноТчиків із манєрок, здобутих на складі в Білій Церкві, і ось на чолі колюмни заспівав фальцет:

Ой за гаєм, гаєм,
Гаєм зелененьким...

Його підхопили баси ззаду:

Там орала дівчинонька
Воликом чорненьким...

Заколихалися списи і затряслися чорні шлики з брузументами й китицями. Скрипів сніг під тисячою кованих копит.

— Так його! Не журися, хлопці! — бадьоро гукнув Козир.

І завився буравом спів соловія понад сніжними українськими полями.

Переїхали Білий Гай, розсунулася заслона мли й на всіх шляхах зачорніло від люду, заворушилося, заскрипіло. За Гаєм на схрещенні шляхів перепустили наперед тисяч із півтори піхоти. Були тут у перших шереґах люди, одягнені в сірі одностайні жупани доброго німецького сукна; були вони делікатніші на обличчях, рухливіші, вміло несли кріси — це галичани. А позаду них ішли інші, вдягнені в довгі до пят плащі, підперезані жовтими ременями. На головах у всіх колихалися німецькі глибокі шоломи, насунені на смушкові шапки. Підковані чоботи втоптували сніг. Білі шляхи під Києвом почорніли від маси людей.

— Слава! — кричала піхота, проходячи попри жовтоблакитний прапор.

— Слава! — відгукувалося в перелісках.

На ці вигуки відповіли ззаду гармати з лівого боку. Комендант корпусу облоги, полковник Топірець, ще вночі вислав дві батерії до міського лісу. Гармати стали півколом серед сніжного моря й на світанку почали обстріл. Від шестицалевих хвиль гуку збудилися засніжені кораблеві сосни. Величезним пригородом Пущею-Водицею перейшов двічі грім, від якого на чотирьох просіках ураз висипалися всі шиби в заметених снігом домах. Кілька сосен розлетілося в щепи й пирхнули вгору височезні сніжні фонтани. Потім залягла в Пущі тиша. Ліс стояв у глибокому сні й тільки стривожені вивірки металися, шарудячи лапками по столітніх стовбурах. Дві батерії після цього знялися зпід Пущі й переїхали на праве крило. Вони перелетіли неоглядні поля, вкрите снігом Урочище, завернули на вузьку дорогу, доскакали до роздоріжжя й там розгорнулися перед самим містом. Від самого ранку на Підгородній, на Савській, на київському передмісті Куренівці по-

чали розвиватися високі шрапнелі. Мешканці домів зпозаранку вже сиділи по льохах, і в ранішнім присмерку було видко, як перемерзлі юнкери перебігали кудись ближче до середини міста. Врешті гармати скоро замовкли й десь на краю міста, на півночі замісць них затуркотіла весела стрілянина. Потім і вона стихла.

* * *

Поїзд начальника корпусу облоги Топірця стояв на перестанку у величезному лісі, верств за пять від занесеного снігом і перестрашеного стрілянином завмерлого виселка Святошина. Цілу ніч у шести ваґонах не гасла елєктрика, цілу ніч дзвонив телєфон на перестанку й у заболоченому сальоні полковника Топірця пищали полеві телєфони. А коли настав день і в сніговій околиці зробилося зовсім ясно, спереду на залізниці, що провадила з Святошина на Пост-Волинський, прогримали гармати й у жовтих скриньках телєфону заспівали пташки. Худий, нервовий Топірець наказав своїому адютантові Худяковському:

— Святошин взято. Накажіть, пане адютанте, будь ласка, щоб наш поїзд перетягнули до Святошина.

Поїзд Топірця поволі сунувся між засніженими стовбурами будівельного лісу й став коло перехрестя залізничої лінії й величезного гостинця, що стрілою входив в саме місто. І тут, у сальоні, полковник Топірець взявся за виконування свого пляну, що протягом двох безсонних ночей опрацював у цім самім повнім блощиць сальоні N. 4173.

Київ, обложений з усіх боків, пробуджувався серед імли. На півночі з боку міського лісу й піль, на заході з боку відбитого Святошина, на південному-заході з боку нещасливого Посту-Волинського, на півдні з боку кладовищ, вигонів і стрільниці, обперезаних залізницею, всюди по стежках і шляхах, або просто на чистому сніговому полі чорніла, повзла й побрязкувала зброєю кіннота, скрипіли тяжкі гармати й потопала в снігу стомлена за місяць облоги піхота Петлюриної армії.

У сальоновому ваґоні із забрудненим сукном на підлозі що-хвилини співали тихі ніжні когутики й телєфоністи Франко та Гарась, що не спали цілу ніч, починали вже дуріти.

— Ті-у... пі-у... Слухаю!.. Пі-у... Ті-у...

Плян Топірця був хитрий, — хитрим був сам чорнобривий, голений, нервовий полковник Топірець. Не дурно послав він дві батерії під міський ліс, не дурно гуркотів у морозному повітрі й розбив трамваєву лінію, що провадила до Пущі-Водиці. Не дурно наставив потім скоростріли на полях, пересуваючи їх усе ближче до лівого крила. Хотів Топірець збити з пантелику оборонців міста, немовби то він, Топірець, буде брати місто з його, Топірцевого лівого крила, з передмістя

Куренівки, щоб відтягнути туди міську армію, а самому вдарити на місто з чола, просто від Святошина Берестейсько-Литовським гостинцем і, крім того, з правого крила, з боку Деміївки.

Тому-то за пляном Топірця сунули частини війська Петлюри дорогами з лівого крила на правий і з свистом та співами, маючи старшин на чолі, рухався славний чорношличний полк Козиря-Лешка.

— Слава! — перегукувалися луною його викрики під Гаєм. — Слава!

Залишили Гай з боку, перерізали залізничий шлях через деревяний міст і перед полком розляглося місто. Воно було ще тепле зі сну й над ним курилася не то мла, не то дим. Піднявшись на стременах, Козир дивився крізь Цейсівський далековид туди, де громадилися покрівлі багатоповерхових домів і копули собору старої Софії.

З правого боку Козиря вже йшов бій. Верстви за дві мідно бухкали гармати й дріботіли скорострільні. Там Петлюрина піхота, розсипана в розстрільні, перебігала до Посту-Волинського й звідти ж розстрільними полохливо втікала перед нею спантеличена густим вогнем ріденька, ріжномаїта білогвардійська піхота...

* * *

Білогвардійського полковника Щоткіна уже з ранку нема в штабі, а нема з тої простої причини, що штабу вже не істнувало. Іще вночі на 14 грудня штаб Щоткіна відїхав назад, на двірець Києва І-го й цю ніч містився там у готелі »Роза Стамбулу« коло самого телєграфу. Там уночі в Щоткіна ще зрідка співав телєфонний птах, але на рано й він затих. А ранком два адютанти полковника Щоткіна без сліду зникли. Годину пізніше сам Щоткін, попорпавшися для чогось у скриньках з паперами й подерши щось на дрібні кусники, вийшов із запльованої »Рози«, але вже не в сірій шинелі з погонами, а в цивільному лохматому плащі і в капелюсі. Звідки те все взялося там — про це ніхто не знав.

Найнявши візника, цивільний Щоткін поїхав у Липки, зупинився коло невеличкого, добре умебльованого помешкання, подзвонив, поцілувався з пухкою золотистою бльондинкою й пішов із нею до таємничої спальні.

— Все скінчено! О, як я змучився!.. — прошепотів він просто в заокруглені від жаху очі бльондинки...

* * *

Нічого цього не знали юнкери 1-ої дружини. А шкода! Коли б вони знали, то може б їх осяяло натхнення й, замість того, щоб вертітися під шрапнельним небом коло Посту-Во-

линського, вони відвідали б затишне помешканько в Липках, витягнули б звідти сонного полковника Щоткіна на вулицю й повісили б його на ліхтарні саме напроти помешкання з золотистою особою.

* * *

Добре було б, коли б вони зробили це, але вони того не зробили, бо нічого не знали й не розуміли.

Та й ніхто нічого не розумів у місті, й у майбутньому, треба думати, не скоро зрозуміють. Справді, в місті залізні, хоч і підточені вже трохи німці, в місті з підстриженими вусами тонко-хитрий гетьман, в місті його ясність князь Білорукоф, в місті ґенерал Картузоф, в місті дзвонять і співають телєфони штабів, в місті аж роїться від погонів. У місті люди шаліють, коли почують слово »Петлюра« й ще в сьогоднішньому числі »Вістей« сміються з нього петербурзькі журналісти, в місті ходять кадети, а там коло Караваєвських віль уже свище соловієм ріжнобарвна шлична кінnота й заходять з лівого крила на правий легкою риссю хватські гайдамаки. Коли вони свищуть за пять верств, то цікаво знати, на що сподівається гетьман? Адже по його душу свищуть! Ох, свищуть!.. А може німці його оборонять? Але чому ж тоді йолопи-німці так байдужно посміхаються в свої стрижені німецькі вуса на стації Хвастів, коли повз них проходить один ешелон за одним Петлюриного війська до Києва? Може є якась згода з Петлюрою, щоб мирно впустити його до Києва? Але тоді по чорта білі офіцерські гармати стріляють у Петлюру?

Ні, ніхто не зрозуміє, що діялося в Києві дня 14-го грудня!..

До полудня Київ, не зважаючи на гуркіт, жив життям, подібним до звичайного. Крамниці було відчинено й вони торгували. По пішоходах бігали маси людей, тріскали двері й ходили, подзвонюючи, трамваї.

Але ось у полудень на Печерську почали музику веселі скорострільці. Печерськими горбами перебігло дріботіння стрілянини й звідти впало аж у середмісті...

Але ж це, прошу вас, вже зовсім близько! В чім річ? Перехожі зупинялися й починали нюхати повітря. І де-не-де відразу на вулицях порідшало від людей.

— Хто? Що?

— Як то — хто? Та хіба ж ви, добродію, не знаєте? Це полковник Болботун.

— Той, що, писали в ґазетах, збунтувався проти Петлюри? Ось тобі й маєш! Збунтувався!

* * *

А полковникові Болботунові набридло виконувати тяжке завдання ґенерального штабу полковника Топірця й він вирі-

шив на власну руку прискорити події. Померзли його гайдамаки за кладовищем на самому півдні міста, звідки рукою подати до мудрого снігового Дніпра. Перемерз і сам Болботун. І ось підніс він угору руку зі стеком і рушив його кінний полк праворуч, розтягнувся здовж дороги й підійшов до самої залізниці, що щільно обперезувала передмістя Києва. Ніхто тут полковникові Болботунові не робив спротиву. Завили шість болботунівських скорострілів так, що пішла луна по цілій Нижній Теличці. Вмить Болботун перетяв залізницю й зупинив пасажирський поїзд, що віз до Києва свіжу порцію москвичів і петербуржців разом із їх пухлими бабами й кудлатими песиками. Поїзд цілком ошалів, але Болботунові не було часу возитися з песиками в цей момент. Сполохані порожні товарові поїзди помчали з Києва II-го товарового на Київ I пасажирський, засвистіли маневрові паротяги, а Болботунові кулі посипалися несподіваним градом на дахи дімків на Святотроїцькій вулиці. І ввійшов до міста, і йшов без перешкод Болботун до самої військової школи, розсилаючи по всіх бічних вуличках кінні стежі. Напоровся Болботун на спротив тільки коло Миколаївської облупленої військової школи. Тут Болботуна зустрів скорострїл і риденький вогонь якоїсь розстрільної. В головній чоті Болботуна, в першій сотні вбито козака Буценка, пятьох поранено, а двом коням перебито ноги. Болботун трохи затримався. Козаки Болботунові на команду зіскочили з коней, залягли на землю й засипали кулями юнкерів. Грюкіт розлігся по цілому Печерську, луна забилася об мури й на Міліонній вулиці закипіло, як у чайнику.

І вмить Болботунова робота сполохала середмістя: з гуком почали опадати залізні жалюзії на Лизаветинській, Виноградній і Лєвашовській вулицях, веселі крамниці осліпли, хідники відразу спорожніли й зробилися непривітно-чужі. Дозорці поспішно позамикали брами. Почали погасати лямпки й у штабових телєфонах...

По вулицях поповзло: Болботун, Болботун, Болботун, Болботун...

Звідки довідалися, що це саме Болботун, а не хтось інший, невідомо, але довідалися...

І пішла навколо працювати пантофлева почта:

— Болботун — це великий князь Михайло Олександрович.

— Навпаки: — Болботун — великий князь Миколай Миколаєвич.

— Тікайте-но ліпше додому.

— Гетьман утік?

— Невже? Невже?

* * *

Стежа Болботуна з сотником Галаньбою на чолі посувалася Міліонною вулицею, де не було живої душі. І тут,

прошу я вас, раптом відчинилася брама й звідти вибіг назустріч пятьом кінним довгошличним гайдамакам ніхто інший, тільки всім знаний доставець білогвардійської армії Яків Григорович Фельдман. Чи ви з глузду зїхали, пане Фельдман, що оце стрілило вам до голови бігти, коли тут діються такі речі?

А було від чого зїхати з глузду панові Фельдманові. Як тільки затуркотіло коло військової школи, із спальні жінки Фельдмана розлігся зойк. Розлігся вдруге й завмер.

— Ой! — відгукнувся Фельдман на жінчин зойк, подивився у вікно й побачив, що на вулицях зовсім недобре. Навколо грюкіт і порожнеча.

А зойк розлягався все дужче й ножем різав Фельдманове серце. Зігнута старенька мати Фельдманова висунулася з спальні й крикнула:

— Яше! Ти знаєш? Уже!

Думками пан Фельдман полетів до рогу Міліонної вулиці, де коло голого майдану на наріжному дімку висіла така вивіска:

Акушерка Є. Шадурська.

Проте на тій Міліонній досить небезпечно, хоч вона й поперечна вулиця: валять уздовж з Печерського майдану до Київського зїзду.

Аби тільки проскочити. Аби тільки якось... Капелюх зсунувся на потилицю, в очах жах, посувається здовж мурів Фельдман.

Раптом:

— Стій! Ти куди?

Сотник Галаньба перехилився з сідла. Фельдман потемнів на обличчі, очі йому заплигали. Заплйгали, побачивши довгі гайдамацькі шлики з брузументами.

— Я, панове, спокійний обиватель. Жінка моя родить. Біжу до акушерки.

— До акушерки? А чого ж тиснешся попід мурами?.. Посвідчення!

Фельдман вийняв портфель із паперами, розгорнув, витягнув перший аркушик і враз затрясся, пригадавши тільки тут собі щось... Ах, Боже милий! Що він наробив? Що ви витягнули, пане Фельдмане? О, біда з вами!

Галаньба миттю вхопив документ. Такий собі тоненький аркушик паперу з печаткою, а на тому аркушику була Фельдманова смерть:

»Оказателеві цього панові Фельдманові дозволено свобідний переїзд із Києва для справ постачання озброєних частин залоги міста, рівно ж ходження по місту після 12-ої години ночі.

Начпостачання ґенерал-майор Іларіоноф.

Адютант — поручник Лещінскій«.

Постачав Фельдман для ґенерала Картузова сало й вазеліну до шмарування гармат.

Боже, вчини чудо!

— Пане сотнику, це не той документ. Прошу дозволити...

— Ні, власне той самий! — чортівськи всміхнувся Галаньба. — Не журися, письменні, прочитаємо...

— Боже, вчини чудо! Одинадцять тисяч карбованців, все беріть. Даруйте тільки життя! Даруй, Шма Ізраель!

Не дарував.

Добре хоч те, що Фельдман умер легкою смертю. Не мав часу сотник Галаньба на теревені: махнув шаблею по Фельдмановій голові — й по всьому.

*

Після того, як прибрали трупи офіцерів, що валялися на рогах вулиць, попід мурами будинків, коло парканів, після того, як було пережито перші несподіванки перевороту, все назовні вернулося на своє місце й життя Києва пішло звичайною ходою, не так тільки рівно й спокійно, як передтим.

В. Приходько

Україна в потягах.

Спомини з 1917 року.

Коли нині, на відстані 20 літ, стараєшся відтворити те, що переживала Україна в 1917 році, то період той уявляється не інакше, як якесь суцільне свято, надзвичайне всенародне піднесення, величезний ентузіазм...

Революція прийшла з першим промінням весняного сонця — і весна та літо 1917 року стали добою якогось опяніння, я-би сказав, масової психози. Люди дуже часто робили тоді те і так, чого, скажемо, нині, „в нормальному стані", ніколи не зробили б і про що навіть дивно, а часом і ніяково згадати.

Не будемо вдаватись в причини цього — це дуже далеко нас завело-б. Скажемо лише, що гасла „волі", „землі", а ми дозволяємо собі думати — ще більше визволення од пут війни і марева смерти, що роками висіло над головами десятків міліонів людей в окопах і поза ними, — надало російській революції живого, безкрайнього розмаху й широти, — спочатку радісного й чистого, а пізніще скаламученого і скрівавленого роспутаними пристрастями чоловіка — звіря.

Що-ж торкається України й українців, то тут, поруч цього великого вселюдського почуття волі й визволення, —

прийшло ще щось нове, — незнайоме націям „старим“ і „свідомим“, а саме висока радість відродження нації. Відродження масового, стихійного, спонтанного, що розливалось по Україні, як бурхливий Дніпро, як море, ранячи в серце й захоплюючи міліони людей...

„Яка краса відродження країни“! — ось настрій того часу.

„Живи, Україно, живи для краси і для щастя народу“!

— ось програма тих днів.

І Україна — відроджувалась. Відроджувалась по селах, по степах, по містах і хуторах.

Але відроджувалась також по шляхах, — по залізницях й потягах.

Треба знати, що в 1917 році, — як десь певне завжди і всюди підчас революції, — на залізницях по цілій Росії було особливо рушно. Коли-ж взяти під увагу, що з моментом перевороту, фактично рушив й величезний російський фронт, то можна собі уявити той страшний рух на залізницях.

Люди їздили туди й сюди. Почалися давати широко відпустки в армії. Почалися несчисленні найріжноманітніші зїзди і зібрання. Вся Росія кипіла, як котел. А в ній може найбільше — Україна. І все це відбивалося в першу чергу і може найсильніше — на артеріях орґанізму, — на залізницях і шляхах. Тут люди мали час думати, говорити, дебатувати, змагатись. Тут, в потягах, жила й формувалась також Україна. Жила повно, пристрасно, в якомусь екстазі, в психозі.

І коли завданням й обовязком свідків нашого зриву — зафіксувати можливо повно ту історичну добу, то нехай цих кілька картинок „Україна в потягах“ доповнять загальний образ минулого.

* * *

1917 рік. Соняшний прекрасний травень. Станція Винниця на Поділлю. На пероні — тиск народу. Здебільша військові. Шапки, картузи, папахи. Між ними — чорніють цивілі, з парасолями — жінки. До станції з тяжким шипінням підїздить великий військовий ешелон. Весь умаєний молодо-зеленим віттям, прикрашений жовтоблакітними прапорами. Брами теплушок розчинені настіж. А в них молодий здоровий народ військовий. Обвіяний зимовими вітрами, загартований окопним життям, вусатий і бородатий. Усі — в нашвидко українізованій формі, з жовтоблакітними стрічками на грудях. Потяг спиняється. Звідти гремить: „Слава Україні“!

— Ви — хто такі?

— 47 українізований батальон.

— Куда?

— У Київ, в розпорядження Центральної Ради.

— Що будете робить?

— Що накаже Українська Влада!

Але що це за рух два ваґони направо? Підходжу ближче. В отворі теплушки стоїть бородатий дядько, в папасі й шинелі, червоний і натхнений. Під ним на пероні — гурт народу. Що сталося? Чого він хоче?

— Панове — Товариші! 300 літ наша Україна була в неволі! Нам запрещали наш собственний язик, пісню, книжки і даже молитви! Наших гетьманів, як Мазепа, Дорошенко, засилали до Сібіру! Наш поет Шевченко пропадав у неволі за стихотворенія. Тепер — годі, минулося! Ми требуємо автономію! Україна має свою землю, отопленіє, як вугля, керосін і копальні золота.

— Так что із етаво? — питає хтось із натовпу.

— А то, що нам не нада більше Росії і ваших царів і — хай живе Україна!

— Правильно, — підхоплює кілька схвильованих голосів з перону. Слава Вкраїні, слава Козацтву!

Потяг помалу пливе понад пероном. Дядько-промовець ще щось махає руками, але його заглушують пісні з сусідніх ваґонів...

* * *

Липень того ж року. Потяг коптить чудовими краєвидами південно-західньої залізниці — з Києва на Жмеринку. У потязі — ріжний народ. В нашому купе досить вільно; двоє молодих військових-старшин з українськими стрічками, батюшка середніх літ у чорній рясі та я.

Розмова почалась ще перед моїм приходом.

Батюшка: Но, как-же, — скажіте — господа офіцери, возможно, чтоби так вдруг: і ґімназії, і університети, і ґазети і все! Я тоже малорос, тоесть, — извините, — извините! — українец, но ви хоть убейте меня, я не понимаю, как может буть какая-то самостійность!

— Не „какая-то", пан-отче, а таки справжня, повна і остаточна, — відрубав молодий старшина-українець, що сидів проти мене.

— Наш другий військовий український зїзд так ухвалив і має так бути — підхопив другий старшина, блиснувши очима.

Вони якраз вертались з цього зїзду і — горіли.

— В таком случае ми, отци, все пойдем протів вас, наших детей. Єто-ж невозможно!

— Нам не треба таких батьків! Обійдемось!

На дворі стояла спека, в нашім купе ставало ще гарячіш. Наскочила коса на камінь!

Ну, як тут, в 1917 році, українцеві не вмішатись до цієї розмови!

Але яке-ж складне й трудне було становище наше, так-

званих давніших „свідомих“ українців. До 1917 року було їх на цілу Україну, як кіт наплакав. У своїй боротьбі за елементарні права мови та школи ми тільки те й робили, що доводили усім про політичну льояльність українського руху. Самостійної України, в тих часах і умовах, абсолютно собі не уявляли. До Грушевського і Петлюри включно. Але прийшла революція і українська справа стала стихійно актуальна й зрозуміла. Інтеліґенція на Україні, „малоросійска“ інтеліґенція, до якої ми, свідомі українці, увесь час апелювали ще перед війною, стараючись прихилити її до українського руху — священники, учителі, урядництво — почали поважніше ставитись до укр. питання. Цьому особливо сприяла та обставина, що в Росії наростав большевизм, а українське відродження висувало гасла наскрізь конструктивні. Це дуже „мирило“ з українським рухом ріжну інтеліґенцію на Україні, навіть чужу, і це ми як найбільш використовували. Але інтеліґенція ця була надзвичайно чутлива до всякого радикалізму, особливо національного. Серед цієї інтеліґенції уже з'являлись й фіґури більшого масштабу з бувалої російської бюрократії, як судді, прокуратори, ґенерали, що згадували про свій український родовід, але вони увесь час нас запитували й „перевіряли“, чи все буде „гаразд“, чи не піде Центральна Рада по шляху соціяльного большевизму чи, борони Боже, самостійництва. І нам доводилося увесь час їх заспокоювати і „зацитькувати“, поясняючи та „змягчуючи“ ріжні українізаційні „ексцеси“ та виступи. Спочатку робили ми це цілком щиро, але, де-далі, стали спостерігати, що льоґіка подій у Росії справді робить питання самостійности не таким уже й фантастичним і що, справді, доба може нам принести реалізацію того, про що ми й не мріяли.

В таких обставинах, в ріжних ділянках життя, на просторі цілої України, в стосунку з ріжними людьми, особливо з неофітами, доводилось нам поводитись дуже дипльоматично, — справу „змягчувати“, не загострювати, підготовляючи психольоґічно і їх і одночасно себе до того, „найбільшого“, але ще туманного і невідомого.

Отже, я й почав: — Ну, панотче, справа так гостро не стоїть, щоби одразу все. Час покаже. Але самі-ж все погодитесь, що народ наш, український, не мав жадних національних прав і був трактований, як „мужик“. А хіба-ж ми, українці, справді, дурніші од великоросів? Та-же Гоголь й Феофан Прокопович і Стефан Яворський — ці співробітники Петра Великого — були українці, й Гоголь, що дав початок...

— Так, — перебив мене один із старшин, а тепер годі. Будували Росію, а тепер почнемо будувати Україну!

Батюшка уже багато на що згоджувався, але просив лише „молодих людей“, щоб не так раптово, бо „простий народ привик до руского царя“.

Розмова тягнулась із годину. Старшини вийшли в коридор покурити. В купе було горяче, — трохи згодом вийшов і я та став біля сусідного вікна. Старшини мене не помітили і продовжували палко балакати. — А таких добродіїв-соглашателів, — раптом донеслось до мого вуха — то треба у вікна та на штики на повнім ходу!

Я — остовпів. У перше за своє життя я дістав догану, як українець.

У всякому разі, я побачив і відчув, що від липня забреніли в українській справі нові, досі незнані, нам, „старим українцям", нотки...

І стало радісно і моторошно...

* * *

Грудень 1917 року. На дворі хуга і 30 ступневий мороз. „Облетіли квітки, догоріли огні" великої „безкровної російської революції. Минула величня блискуча весна Керенського, — понурою осінню засів на всеросійськім комуністичнім престолі Ленін з Че-ка. У Київі Центральна Рада тяжко змагалась з хвилями большевизму, що бив об береги України, а з фронтів, з окопів, густими неорґанізованими масами, безконечною чергою, їхало й пробиралось самочинно здемобілізоване многомілионове російське військо.

Боже, що тоді робилось на двірцях, у потягах! Змучена війною, здеморалізована революцією, салдацька маса вимагала лише одного: скоріш з холодних брудних окопів до теплої хати, до родини, в далеку Самарську чи іншу ґубернію...

І під впливом цього єдиного і домінуючого бажання-психозу, салдацька маса не рахувалась ні з чим. Який там, до чорта, „демобілізаційний плян", розрахований на довгі місяці, що когось обходить, що нема рухомого „составу", що треба направити паровоз, змінити „бриґаду", коли вони хотять їхати... Це, власне, до того періоду стосується випадок, десь на Румунському фронті, що про нього писали часописи. На пероні стояв начальник станції зі своєю маленькою донькою і давав розпорядження. Його обступила юрба демобілізованих, вимагаючи позачергового потягу чи щось подібного. Пояснення й арґументи — не помагали, юрба нічого не хотіла розуміти й насувала. Почались погрози, перед якими начальник не уступив. Тоді один із розярених салдатів схопив дівчинку за ноги і тут-же, на очах батька, з цілого розмаху вгатив її головою об колесо паравозу...

Але „Україна" теж „не мала часу" і українці в тих неможливих умовах теж мусіли їздити. Себ-то: що значить „мусіли"? З точки погляду формально службового, можна було тоді подати двацять пять рапортів про повну неможливість яких-будь „службових" поїздок. Але-ж то був 1917 рік; тоді

всі „подуріли“. І я, як сьогодня, бачу високу поважну постать шкільного інспектора на Поділлю. Звичайно, у своїм службовім габінеті, в темнім пенсне, він мав вигляд неприступного Олімпійця. Але він був українець і йому конче треба було в цю „слоту і нещастя“ українізувати шкільництво. І він „мусів“ їздити. Але як, яким способом? „Теплушки“ призначались тільки для військових, а пасажирські... теж були повні тільки військовими, що вороже зустрічали кожду цивільну постать. Люде у вагонах стояли як оселедці, і попасти до пасажирського вагону нормальним ходом, через двері, було абсолютно неможливо. Лишався один спосіб, що легче вів до мети, а саме влізти через вікно. І ось треба було бачити, як салдатня, що зрештою милостиво прихилялась до аргументів цивіля, з гуком і сміхом тягнула через вікно довгу чорну інспекторську фіґуру до вагону. Пан інспектор обтріпувався, обтирав піт, поправляв пенсне і, щасливий, ставав десь у кутку.

— Слава Богу, сьогодня він буде у Балті!

Пригадується й постать іншого освітнього діяча на Поділлю з тих часів. Був це інструктор позашкільної освіти при Губерніяльнім Земстві. На зріст меньший і меткіший. Він опрацював плян позашкільної освіти для повітових земств (самоврядувань) цілої губернії. Справа йшла про заснування „Просвіти“, курсів для дорослих, аматорських театрів і т. д. Пан губ. інструктор уважав, що він сам, конче сам, мусить обїхати всі повітові міста на Поділлю, аби особисто цю справу поставити.

— Але як-же ви поїдете? Не бачите, яка їзда?!

— Що-ж зробиш! Ви-ж розумієте, що інакше не можна!

Звичайно, поїхав. Хтож-ж би його в ті часи втримав!

І ось картина. Дєсь, в середині січня, після опівночі, стукається хтось до мого помешкання. Жив я тоді у Винниці. А часи були трівожні, небезпечні. Большевизм просякав на Україну всіма шпарами. Почався бандитизм, вломи, грабунки. Коли хтось стукотить опівночі — діло погане.

— Хто там?!

— Та це я, — вибачте, що так пізно...

— Ага, Михайло Прокопович! Прошу...

Одчиняю і з жахом відскакую. Замість знайомої постаті, ввалюється якийсь страшний „товаріщ“, у височезній папасі*, шинелі, чоботиськах і з грубою салдацькою торбою при боці.

— Свят, свят! Що за нечиста сила!

— Не бійтесь, не бійтесь! Це-ж таки я, заспокоював „товаріщ“, поспішно здіймаючи шапку і тим переконуючи мене, що я маю діло зі своїм найближчим співробітником по земській праці.

— Це що за маскарад?! Що ви зі себе зробили?

---

* Папаха — кудлата шапка, вовною до гори.

— А ну, попробуйте тепер їздити інакше. Спочатку я їздив у цивільному, але-ж то було одне нещастя! Тоді вирішив: Чого це мають мене викидати з ваґонів, коли я сам можу когось викидати. І тепер чудесно: лізу у вагон перший, займаю найкращі місця та ще й командую! Був у Могилеві, Ольгополі, Гайсині, тепер заїхав порадитись з вами.

— Ну, а документи?

— Які тепер документи!

І за пів години „страшний товаріщ", поділившись враженнями, спав сном праведника.

Був то п. Михайло Куриленко, земський і освітний діяч — нині орґанізатор відомого „Гуцульського Мистецтва" у Косові, — що багато зробив тоді на Поділлю в справі позашкільної освіти.

* * *

Так отож: Грудень 1917 року. На дворі хуґа і 30 ступневий мороз. На залізницях „товарищі", а тут треба їхати. Як-же: у Київі зїзд губерніяльних *комісярів освіти і поважніших освітних діячів з цілої України.*

Був я тоді якраз ґуберніяльним комісаром освіти на Поділлю, з призначення Генерального Секретаріяту Центральної Ради. Виходить — треба їхати! Але як його їхати? Та, нарешті: Завалиться зїзд без мене, як-би й не поїхав?! Одначе, не такі були часи: мусимо їхати. І ось, уклавши валізки, влізли ми якось з п. шкільним інспектором в теплушку на станції Винниця. Заняли місце у куточку, сіли на своїх таки валізках і раді, що їдемо. У вагоні повно салдатів, замішався між ними лише один цивільний — жидок. Вони приговорюють під його адресою, потрохи лаються і гріються біля „буржуйки"*.

А на дворі хуґа, мороз, ніч. Враз потяг стає. Не знаємо — чи то станція чи поле, — з теплушки нічого не видно, чути лише натиск вітру.

Але закони життя безжалісні. Люде влізли до теплушки, „утрамбувались", загрілись, — яка охота пускати нових людей і напускати холоду.

— Пускай у теплушку, — кажуть тобі! — чується московський голос.

Мовчанка.

— Пускай, — трьохповерхова лайка, — тут люде на буферах і на дахах їдуть. Інакше — стрілять буду!

— Та що з ними „разґаварівать"! і хтось прикладом рушниці ґатить що сили у двері.

Ворота розчиняються і до ваґону вскакує півдесятка озброєних страшних „товаріщей", змерзлих і засніжених.

Усі люті, очі блискають..

---

* Так називалась тоді залізна піч.

П. Ковжун: **Пропаґандовий плякат.**

До статті — Невикористана зброя

Українська піхота

Відділи т. зв. „Сірожупанників", — дивізії сформованої в таборах полонених у Німеччині, проходять почетним ходом у Володимирі Волинськім (1918. р.)

— Хто тут не пускав? — трьохповерхова лайка. Сволочь послєдняя! Люде на даху ваґону замерзають, а вони сміють не пускати?! Ти, жидюго, чого заліз у військовий ваґон? Геть звідси, а то штиком викину!

— Ну, што, я... я не віноват. Я толькі до Казятіна... Позвольте, пажалуйста...

Потяг рушає...

— Позвольте, позвольте... — перекривлюється найгрізніший з „товаришів", тяжко озираючись по ваґону. — Вас жидівське племя, всіх треба з потягу на повнім ходу! Тільки місце займаєте!

Я тихенько дивлюся на пана шкільного інспектора. Він, чорнявий і у пенсне, грішним ділом таки добре на жидка змахує. Та і я, у своєму суто цивільному убранню, далеко не втік! Що то буде!

А нова компанія не вгаває.

— Мало того, що чотирі роки в окопах сидів, — ще й вінтовку* одібрати хотят.

— Це хто-ж?

— Як-хто? А Україна! Центральная Рада — трьохповерхова лайка. — Видала накази, щоби на Румунському фронті у всіх демобілізованих забрати зброю. Але це — дідька лисого! Україна... Україна... — вигадали С. С., буржуї якусь Україну ще й обеззброюють русскую армію! Та я, як піду на ту Україну та як пічну бити „по чем зря", то тільки клоччя буде летіти!

— Правільно. Сволочі! Наш полк теж обеззброїли... Тепер кождого українця треба — „к стєнкє"!

Вмить коло нас заметушилась якась салдацька фіґура, що досі цілком спокійно сиділа на своїх клунках.

— Панове — зашептала фіґура українською мовою. — Не можна мовчати! Я їм, сволочам, покажу ображати Україну!

— Тс... тс... шарпнули ми майже одночасно з паном інспектором несподіваного оборонця України. Не бачите, яка атмосфера?!

Виявилось, що він чув, як ми перекинулись з паном інспектором парою фраз і зорієнтувався, хто ми.

— Так, але я українець! — пристрасно шептала фіґура — телеґрафіст. Іду з Рижського фронту на захист Центральної Ради. Я їм того не пущу!

І фіґура, — як ми розглянули в півтьмі з досить інтеліґентним обличчям, — рішуче почала шикуватись на своїх клунках.

Настав страшний момент. Салдатня — холодна й озвіріла — якраз особливо гостро занялась „українським питан-

---

* Рушниця.

ням". Сипались погрози, лайка... Виступ в цей момент був рівнозначний смерти.

Більше на міґах, шарпаючи за шинелю й тикаючи під боки, ми примусили запального неофіта до мовчанки...

Телеґрафіст нервово шарпався, стискав кулаками, але мовчав. Теплушка тим часом перескочила на іншу тему і ми щасливо доїхали до Київа...

. . . . . .

Телеґрафіст йшов до Секретаріяту Військових Справ, а ми — на зїзд освітних длегів. По дорозі, соняшним морозним ранком, бадьоро ступаючи між тополями Бібіківського бульвару, телеґрафіст врешті погодився, що колиб не ми, то три наших трупи валялись би десь на снігу між Винницею і Козятином...

. . . . . .

Так їздила Україна в потягах у славному 1917 році!

пор. П. Присяжний

Невикористана зброя.

Маємо за собою війну за свою державу, що не оминула найдальших закутин землі, де мешкає український народ.

Оця війна — правдива в і й н а (а не визвольна боротьба) — українсько-московська, чи українсько-польська чи навіть українсько-румунська дала нам дуже богато як народові. Залишилися з одного боку — традиція державної боротьби, з другого — ідеї, за які ця боротьба провадилася, в імя яких пролито богато крови.

Одначе ми програли. Програли не лише тому, що не мали подостатком зброї та стрілива, що ворожі армії перевищували нас скількістю, що ворог без порівнання був краще вивінований, як ми. На це складалися причини від нас, від української армії чи суспільности незалежні. Але ми програвали, себто ми не витримували бою у ділянці, — що була виключно лиш від нас залежна, — в д і л я н ц і а ґ і т а ц і ї.

Не хочеться вірити, які ми були мовчазні, які ми були скромні, які прямо безпорадні саме в ділянці пропаґанди наших ідей у той час, як ми повинні були несамовито кричати ґазетами (і то в богатьох мовах!), плякатами, відозвами, брошурами, летючками а то і грубими томами книжок.

Коли пятнадцять років по нашій війні хотів я ознайомитися з матеріялами української пропаґанди, поглянути на них, вичути суть нашої боротьби, її темпо — я жахнувся.

Матеріял був такий убогий, такий малий, такий скромний, що подобав на щось гірше як убоге...

А цеж була революція сорок-міліонового народу на просторі богатьох сот тисяч кв. кільометрів, продовж майже чотирьох років!..

Не хочеться вірити, що річеві, матеріяльні памятки і докази нашої війни промовляють тепер до нас у такій скромній якості і такій мікроскопійній кількості...

Я переглянув усі музеї по цей бік ризької лінії, усі архіви, — бачив приватні збірки — все одно зібраний там матеріял карликоватий, не певний, не бадьорий...

Немає відважних кличів, немає полумянних закликів, немає...

Форма, в якій все те подане, просто жалюгідна. Відозви малих форматів, скучно написані, якось сухо, бездушно видруковані, немає ні одного рисованого плякату.

Якжеж тоді, підчас нашої війни виглядали вулиці наших міст? Таж мальований афіш се видиме повітря, яким ми також дихаємо, коли йдемо по вулиці, на двірцях, на місцях публичних зборищ, установ і т. д.

Натомісць ворог, пригадаймо собі те, — де лиш зявлявся, буквально заліплював плякатами усі місця, які лиш було можливо обліпити.

Наші не мало мали праці, аби по заняттю ворожих становищ усе те вимити, зтерти...

Аж дивно стає — як так, наша найбільш геройська армія — безперечно унікат сучасних армій — обходилася без належнього зпопуляризования ідей, за які боролася і гинула? Наш Уряд, Уряд Нації, що відроджується, не втілив найсвятіших ідей у пропаґанді, зокрема в плякаті! Як це так могло бути?

* * *

Мимоволі я спинився на плякаті, як на найцікавішій і найтривалішій формі аґітації.

Ця форма остільки цікава, що це є надзвичайно успішний засіб пропаґанди і впливає дуже безпосередно та залишає трівке вражіння.

Скількиж то тем давали часи революції і війни для плякатів?! Скільки можна було дати в них національного напису, освідомного моменту, романтики?! Якіб це були гарні документи часу, яка цікава булаб історія війни й революції в плякаті?! Немає цього у нас!

*

Плякат, як могутній засіб пропаґанди повинен у будуччині відограти у нас свою величезну ролю. Він мусить бути всюди, де ми будемо. Тисячі тем, тисячі нагод, десятки мільйонів

примірників. Коли ставиться баґнети до боротьби, то треба вміти популяризувати кличі самої боротьби. Баґнетами і гарматами кермує не що інше, як велике почуття своєї культури, своєї духової вартости, святости тої справи, що за неї борються.

Знаємо аж надто добре, яке велике значіння мають економічні інтереси, та знаємо теж, що ніхто у світі не боронить фабрик сірників, сардинок, гарбарень, фабрик плугів та віялок — не гине за них, тільки боронить великих ідей, головно національних, за які віддають життя мільйони.

* * *

З усієї української війни, з усіх земель, з усіх фронтів і армій подаємо один єдиний військовий плякат, що підходить під цю назву.

Є це мобілізаційний плякат української армії з 1920. р. роботи поручника штабу дієвої армії П. Ковжуна.

На ньому представлений большевик, що грозить українському селу і тримає в руках обкрівавлений ніж. Під плякатом напис.

Плякат цей видрукували в 10.000 примірниках у літоґрафії Ст. Хованця в Станиславові. Для цеї цілі урухомили машину великого формату, що працювала довший час. Це був перший плякат з цілої низки, яку названий молодий мистець збирався виконати.

Плякат видруковано в трьох красках — чорній, червоній і гнідо-зеленій. Плякату цього не було вже й змоги використати, як і взагалі розвинути ширше задуманої пропаґанди.

Запізно взялися за використання могутньої пропаґандової зброї, яку треба було вміло й фахово урухомити ще 1917. р.

Василь Сімович

Як зустріли революцію 1917. р. полонені українці в таборах?

Перші звістки про революцію в Росії заскочили мене в Німеччині, в Зальцведелі при освітньо-просвітній праці, яку як відомо ведено з ініціятиви „Союза визволення України“ в таборах полонених українців.

Праця у Зальцведелі йшла своїм ходом. В таборовій школі покінчилися іспити, почався новий „шкільний рік“ (тримісячний). Театр грав, орґанізації працювали, „секції“

відбували свої виклади, що четверга віче. Аж ось — звістка про революцію.

Орґанізована братія заворушилась. Перед кожним бараком — громада людей. Говорять, руками розмахують. А здалека до них підглядає „кобилка" (неорґанізовані). Ті — не вірять. У ніщо не вірять, що вони українці, не вірять, що культурно-освітня праця в таборі добра для них хоче, не вірять, що „щось із того вийде". Вони „нічого не хочуть, нічого не бажають". Їм — аби „піща" (їжа) в таборі покращала, та аби скінчився вже раз „плєн". А що принесе кінець війни — їм байдуже.

Але це тільки перших три-чотири дні. А далі — вже й „кобилка" цікавиться. Нема царя, новий уряд, значить — незабаром мир, додому поїдуть. Але все ж цікаво, що „Україна" (зорґанізовані українці) говорить. І поволі втягаються й зацікавлюються.

А між зорґанізованими небувалий рух. Що день більший. Обличчя якісь нові. З весною — весняні.

Дехто з тих, що хитрував: перед орґанізацією — орґанізований, завзятий українець, самостійник, а в бараці, між „дядьками" головою похитує, хто його знає, може, воно небезпечно, ви „ребята", все ж стережіться — вже виринув на верх, горло собі роздирає. „А я вам казав, що так буде, тепер ми покажемо"!

Одно було дивовижне, що Російську революцію утотожнювали із українською справою. Якесь непорозуміння: Скрізь Росія, Росія й Росія. Росія царя скинула, Росія волю собі здобула, й т. інше. Тільки час до часу хтось докине — Україну.

Дивуватися нічого. Що четверга йшли на вічі „події зі світу" й там на основі російських ґазет, які таборова орґанізація діставала з невтральних держав за дозволом місцевої таборової команди, референти подавали все докладні відомости з Росії: про нелад, про брак хліба, про невдоволення громадянства, про розріз між поступовим громадянством і урядом. Про Україну робили референти висновки, але ж уже зо звісток із Росії. Джерельних відомостей з України не мали. Отож усе Росія й Росія. Правда, таборовий часопис, тижневик „Вільне слово", освітлював усі події з українського становища. Передові статті Якима Орищенка (вбитий большевиками), чи Чупиря, (з Лубенщини), чи Олянчина (з Поділля), чи Миколи Гладкого (з Київщини) й т. д. все були з цього погляду цікаві, оригінальні, написані доступно — всі вони були писані в виховному, українському дусі. А проте в перших днях, коли дійшли до табору звістки про революцію, про Україну говорили мало.

Провідники таборової праці це відчували й зараз повернули таборові дискусії на правильний шлях.

Вже в числі „Вільного Слова“ за 20. березня 1917. р. Лубенець (Максим Чупир) у передовиці поставився до самої революції скептично: не відомо, мовляв, що вона принесе полоненим, бо ж ту революцію зробив не народ, а ті, що хотять далі війни. А в наступному числі за 24. березня говорить той самий полонений з іронією про обіцянки лідера кадетів Мілюкова як про „байки“: післяцарський уряд заповідає культурну автономію, про людське око дасть нам школи, а тимчасом нам потрібна „наша культурна, політична й економічна автономія“. Ще ясніше поставив справу Ф. Якимець (псевдонім Орищенка) у числі з 31. березня, у статті „Наше становище до революції“. Там він говорить ось що: „Ми не сміємо хвилево захоплюватися тими „милостинями“, які посипались на нас від нового уряду, як „із рога ізобилія“, щоб піймати нас на гачок, як і цар у 1905. році, а разом із инчими народами Росії повинні стреміти до цілковитого відірвання від Москви (як про те балакають і московські соціялісти) й сотворення своєї власної держави, а там ми вже зуміємо дати собі раду“.

В цьому напрямі пішла в зальцведельському таборі робота. Тільки я вже не був її свідком — я був уже в Раштатті, де розвиток революційної думки йшов трохи иншим шляхом.

Тверезий мудрий голос зальцведельців сильно відбивався від захоплення, н. пр., фрайштадських полонених (в Австрії). Там відбувалися великі походи по таборах, там співали пеани революції й, розбурхані подіями, додумалися вислати адресу до російського тимчасового уряду, щоб він привернув права Україні, забезпечені їй Переяславською умовою... Той зазив дістали потім полонені українці в німецьких таборах, але він викликав невдоволення, н. пр. у Раштатті. Раштатські полонені не хотіли мати нічого спільного з Тимчасовим Урядом. Справу перебрала на себе Централя „Союзу Визволення України“ в Берліні, й полонені збирали підписи на уповноваження для голови Централі, Ол. Скорописа-Йолтуховського, щоб він поїхав до Петрограду та, щоб він „заступав їх волю“ перед Тимчасовим Урядом. Між раштатськими полоненими зібрано 900 підписів на таке уповноваження! „Переяслав“ викликував протести між багатьома полоненими, (в Раштатті), але ж думка була така, щоб не розбивати спільної акції (з Фрайштадтом), і тому він залишився.

Це вказує на те, що хоч у перших часах звістки про революцію викликували в таборах назагал думки про Росію, то вже дуже рано почали оцінювати російську революцію з українського становища і ставити самостійницькі українські домагання.

М. Дуда.

Відгуки революції на Слобожанщині в 1917 р.

На сам Великдень, у квітні 1916. р. попав я, як полонений австрійської армії на хутір Водяний до солдатки Сороки на полеві роботи. Не снилося мені молоденькому підстаршині УСС., що воєнна доля заставить мене хазяйнувати на східній смузі української землі, не далеко тихого Дону.

Хата чиста, простора, хазяйство на 80 десятин, 14 коней доволі і коров. В хаті було 4 доньки. Найстарша літ 20 »салдатка«, муж на війні, з однорічною донькою, молодші 18, 16, і 8 літ. Їх бабі літ 115, памятає ще добре часи походу Наполєона. Хозяйка моторна і енергійна керує цілим хозяйством. Чоловік її на фронті. На господарстві проживає ще полонений з Галичини, стрілець Трохим з 35. п. кр. обор. От і всі, що господарюють на 80 десятинах урожайного чорнозему. Орудують машинами навіть паровою молотілкою.

Скоро я зжився з цим середовищем. Весна пройшла за сівбою. Літо почалось сінокосами і закінчилося молотьбою богатих жнив. В осені в супроводі величезних дрохв, цих струсів степовової України зорали ми 50 десятин, чорнозему. Земля вкрилась чорними мов смола скибами. Скоро присипав їх на причуд гарний, пухкий глубокий сніг. Двічі в тиждень запрягав я баскі коні до саней і на переміну то з хозяйкою то з Уляною, 18. літньою донькою, завозив на базар в Луганську золоту пшеницю. Брали по 75—80 коп. за пуд. З міста забирали пошту та привозили з міської бібліотеки книжки. Хуторна молодь любила читати. Вистарався я теж за українську літературу а хуторяни вечорами, в свята і неділі, слухали Шевченкової мови та віршів Руданського. Творами обох поетів розпочав я українську пропаганду. — На провесну 1917. р. хуторяни вже перестали вважати себе »русскими« а стали добрими українцями.

У тому часі ціна пшениці підскочила з 75 копійок на 1·10 рубля. Одного разу побуваючи в місті, заскочив нас похід робітників з т. зв. Гартманового і Патронного заводів. Червоні прапори і транспаренти враз з окликами юрби; »Да здраствуєть революція«, »Долой царь« »Земля крестянам« »Пролєтарі всєх стран соєдіняйтєсь« — полошили баскі, випочаті хуторянські коні, що порскали і неспокійно стригли вухами. — Зле буде, Михайле! — сказав до мене дід Юхим, що теж вибрався був з пшеницею до міста. — Що немає царя, то добре, — але що буде як оті заволоки залізуть в село та все заберуть? Хто ж нас оборонить? Хибаж »Донці« — що привикли налітати та спину пороти нагайками? От як би у

нас були свої пани або встали з нашого кургану тії козаки, що там поховані, то можеб і встановили свій порядок? — Михайле, купи ґазет та вертаймо домів!

»Южний Край« і »Русское Слово« описували живо петроградські події. Ґазету я мусів перечитувати в хуторі кілька разів.

Настала відлига, а з нею перервався звязок з Луганським і світом. До Великодня жили ми лиш слухами.

Врешті я вибрався з хазяйкою в Луганськ. Там був саме »мітінґ«. Повно народу. Якийсь делеґат з Катеринослава розмальовував — рай на землі. Говорив широко про приділ землі, коли селяни і робітники переберуть власть у свої руки. Хапав за само серце »сільську бідноту« (розумій: хазяїв з 5—10 десятинами парою коней і коровами), яка з ревнощів до довколичних хуторан, вже ділила в дусі їх землю. А втім один зі слухачів зажадав точного пояснення як то передадуть землю на власність біднійшим. Коли ж довідався, що вже від тепер не буде ніякої власности, сказав коротко: »то щоби і тих 7 десятин моїх пропало?! Вже ви панове громадо діліть, а я останусь з краю бо то діло нечисте. Щоби я працював на своїому, як в городі, а опісля мав міняти свою добре справлену землю за чужу занечищену перієм та осетом. — Спасибі за ласку!«

»Оттак, як би зразу поділили по 15 десятин на кожного і дали »купчую крєпость (контракт) — ото знаю булоб у порядку, булаб правда. А так, то це обман«!

Мимо цього аґітатор дальше розмахував руками, поки не підійшов до нього дід Семен (з Вояцького Хотора) і не покінчив коротко словами: »Ви пане покиньте, — шкода слів. А то посердите людий і — їй Богу — набють ще або й покінчуть з вами, як з конокрадом. Земля від віків наша і ви позвольте, нам самим розпорядитись нею«. Що вже ви там розумієте з хазяйства, хиба те, щоби нас на базарі обмошенничити! Ідіть собі своєю дорогою і лишіть нас в супокою«.

Аґітатор з великим семітським носом замнявся і пропав між людьми мов камінь у воді. Говорив дальше »есер«. Він вихвалював над небеса »Временноє Правительство« і теж обіцював рай на землі коли піддержиться армію аж до »побєдного конца«. Великого успіху не мав, бо один із поворотців з фронту, на імя Тарас, порадив вибратись йому самому на фронт та »довідатись по чому лікоть«.

Вкінці вийшов ще один промовець. Цей був за негайним закінченням війни, за неплаченням податків. Просто вчив грабити, кидаючи нові большевицькі гасла: »Бей буржуєв і ґраб награблєноє«. Говорив теж про диктатуру пролєтаряту, яка знищить гидру контрреволюції. Говорив уміло про зраду царя і цариці. Це був большевик. Здавалось, що надійде рай, бо месія вже ось тут. З юрби найбіднійших понеслись оклики

»славно«. Бувби закінчив добре, якщоб не зачіпив Церкви. Поки говорив ще про попів то ще ту й там ніс ся майданом регіт, та коли зачав хулити Богові, заповідати, що церкви переміниться на театри і кінові салі — настроїв відразу товпу проти себе. Колиб ще не рішучість 80-літнього діда Ігора, не вийшовби живий із кремезних рук Івана Плітки.

»Гляди хлопче« сказав дід Ігор до аґітатора, не гніви Бога, а то попаде, »Йди з села і не оглядайся, бо не ручу за твою безпешність«.

Стало тихо. Потім понеслись голоси: Най говорить Юхим, або Сорокин Михайло. Він вчився в Австрії. Най скаже як нам бути.

Давай, давай Михайла! Чого задаєшся? Говори!

Мене випхали на підвищення. Я пробував пояснити, що я ще за молодий, щоби їм раду давати — крім цього не тутешний. Їм краще послухати діда Юхима, чи діда Ігора. Під проводом таких поважних, розумних людей належить самим орґанізуватися, не давати зайдам колотити людьми.

Діду Ігоре, прошу Вас, виручіть мене і скажіть Ваше розумне слово громаді. Хиба Ви не нащадок славних Запорожців і не тече у Ваших жилах козацька, українська кров. Всі радо послухають ваших рад.

»Добре Михайле! Видно, що вчений! Говоріть діду Ігоре« — понеслося по майдані.

»Краще, як би Вам розказав Михайло, ну але, як що хочете, то я скажу свою думку — а Ви робіть вже як знаєте!«

Нема, що довго думати, бо голови треба, ну і порядку. Не стало царя. Не був він наш як і його предки, які погубили нашу свободу і народ загнали в кріпацтво. Нам треба думати щоби настала своя влада. Нам треба порадитися, чи не вибрати свого гетьмана, чи иншу старшину. Про це певне вже думають ті, що видавали проти волі царя ті книжки, що їх нам читали Михайло або Плітка.

Треба нам теж добре берегтись, щоб не заїли нас ті зайди зі шахт, що вже почали волочитися зі зброєю в руках! Тому треба би подбати про збройну охорону.

Ти Володя фельдфебель, отож збери всіх, що були при салдатах і вихлопочи зброю.

В селі треба вибрати старшину і підпорядкувати їй писаря; щоб був порядок і не діялась кривда. Якщо маємо перебирати землю з економії, то треба до того вибрати 5 людей з бідних а двох з волости. Вони най вже обрадять а відтак піддадуть до вирішення громаді.

Ну і годі нам сидіти склавши руки і слухати ріжних пройдисвітів. Таку погань треба гнати зі сіл і з хуторів, щоби не баламутили нарід.

Я був би за тим, або Володю Плітку, Михайла Сорокиного, Сашку Тарана вислати таки в Київ, щоби звідтам дізна-

тися що і як нам робити, бож це не діло самої Рашкової волости а діло цілої України і як Михайла каже, то нас налічують вже щось навіть на 40 міліонів, ну а кілько Австрія має Михайле? Ага. Кажеш 50 всіх разом. А нас з всякою збираниною таки набереться до 50 міліонів, то чогоб нам не мати своєї держави? Як кажете люди? Чи би Михайла, в порозумінню з другими волостями, не встановити на місце воєнного начальника, чи пак комісара.

Ціла громада, хоч вже була передтим розагітована, приняла ці пропозиції в цілости. — Рішено нас вислати в Київ. Рішено одноголосно.

— А як буде з моїм хазяйством! Таж забрали мені хазяїна ще в 1914. р. Забрали і зятя. Ну то робив цар, а Ви мені забираєте Михайла, шож я без него вдію? Заляментувама моя хазяйка.

— Годіж бо, Химко, сказав дід Юхим. Ми то знаємо, що Михайло працює за двох, бо без зміни 3 тижні скидав з »лобогрійки« (рід жнивярки), або цілий день подавав на елеватор молотілки. Алеж бо то не годиться. Він же і дітей нам вчить і нас просвіщає. Сам він студент, а робить як наймит. Най їде; а я тобі дам свого австріяка Василя, а Таран дасть Тобі Фріца, німця.

— Як так хай буде! — погодилась хазяйка. Алеж гляди Михайле, уважай, бо часи непевні. Ціню твою працю і дам тобі на дорогу 400 рублів. Дід Ігор дав 300 рублів на дорогу у Київ, а дід Юхим долучив 200.

Так з благословенням на дорогу поїхав я в Луганськ, де в першу чергу вистарався за допомогою знайомого, 40 крісів і один скорострїл для волости Рашкови. Зі зброєю вернувся в село Плітка, а я з Тараном поїхав з доручення хуторян, у Золотоверхий Київ, шукати звязку з українською владою.

Їхав я у Київ з доручення Рашковецької волости, коли цвіли українські степи, в буйному 1917 р.

Р. Кіплінґ

Пісня поляглих*.

Тепер послухай пісень тих, що полягли.

— На далекій півночі, під пошарпаною стіною ледівця, біля саней, повязаних ременями, із зором, зверненим у сторону бігуна,

---

* Прим. Ред. Редіярд Кіплінґ, визн. анґл. письменник * 1865 † 1936; співець державної могутности Анґлії. Уривок, що його подаємо, прикметний у великій мірі для духовости анґлійців як народу, що створив світову імперію.

— У спеці полудневих пустинь, біля кістяків коней, над висохлими, засипаними пиллю руслами річок, де виють у місячні ночі голодні шакалі,

— У випарах багнистих джунґлів, на Сході, серед лісів, що гниють від вогкої мраки, де над леговищами буйволів у тінях ліян скачуть малпи,

— У снігових просторах далекого Заходу, заблукані в ялицях тундр, де між горбами снігів, що завіяли сліди обозу, нишпорять і бавляться лиси,

Послухай пісні поляглих:

»У душних делеких містах снилися нам величні сни. Ми мріяли, щоб дійти до крайнеба, до місця, де губляться шляхи. Ми почули в собі силу й міць і вселився в нас великий дух, інший, як у решти людей.

»І як відбивається олень від свого стада, з яким досі пасся спокійно, так і ми відбилися й пішли своїми шляхами, перейняті вірою, подібною до віри малих дітей.

»Не стало нам урешті палива в морозних пустинях, не стало поживи й води — й ми лягли, щоб умерти з тою самою вірою в грудях.

»Лежимо тепер на піскових навіях, серед степових трав, в гущавинах папоротей, нате, щоб кістки наші були дороговказом і значили шляхи, якими прямуватимуть наші сини.

»Ідіть за нами, поспішайте нашими шляхами; ми землю пустині зробили плодючою й надходить час жнив.

»Ідіть за нами, ми ждемо вас при шляхах, де ми впали, ждемо на відголос ваших кроків, ждемо походу ваших густих кольон.

»Отой переліг ми всіяли собою й шляхом наших костей ви дійдете до цілі!«

Др. Мирон Коновалець

Ідея чи фікція?

Поруч інших шумних кличів, що їх проголосили були держави Антанти, був теж клич створення »вічного миру«. Клич не новий, бо ж туга до миру відзивалася з давен давна після кожної довшої війни. Що більше: держави Антанти, рахуючи на психічне заломання населення осередніх держав, висунули цей клич як зручний і, як практика показала, успішний засіб пропаґанди проти ворожих держав. Оттак питання »вічного миру« стало знову актуальне, найшло живий відгомін не тільки у т. зв. мирових договорах, але теж у політичній літературі.

Не від речі буде познайомитись з проблємою »Вічного

миру«, та загалом з пацифістичними кличами від давніх часів. Історія вчить, що пацифістичні кличі були все засобом панування. Римське цісарство чванилось тим, що закріпило »римський мир« у своїх просторих провінціях. Раз на все мали замкнутися ворота святині воєнного бога Марса, а підбиті народи мали бути ущасливлені вічним миром. Так само оправдувала свої універсальні замисли середновічна імперія, яка хотіла бачити всі народи обєднані одною вірою і підчинені владі двох мечів — папи і цісаря в одній особі. Миролюбними кличами послугувалися теж пізніші імперіялістичні держави, що намагалися поширити своє панування над народами, підчинити всіх одній владі, яка стояла би на сторожі миру між ними і дбала би про їхній культурний розвиток.

Одначе імперіялістичні потягнення цезаропапізму не зуміли створити вічного миру, а політика, що випливала з цеї доктрини, ніяк не змогла вколисати народів до вимріяного сну. Навпаки, вона стала заграваю щораз то нових війн. Процес індивідуалізації народів, держав заперечував життєздатність всесвітньої монархії. Ідея всесвітньої монархії сталася оманна і назадницька, бо насильне втискання народів, що змагали до відокремлення, в рамці одної державности, дразнило їхні амбіції й замісць лагодити відносини поміж поодинокими народами, викликувало щораз сильніший спротив. Цим самим ідея загальної монархії, що мала обєднати всі народи в одну політичну цілість, не оправдала себе. В дійсности вона означала тільки політичне поневолення цілої низки народів.

Коли-ж тривкого миру не могла забезпечити ідея всесвітньої монархії з її централізмом, себто з бажанням зєднити всі народи в одну політичну цілість і піддати їх під одну центральну владу, почала здобувати собі загальне признання ідея політичного лібералізму. Пропаґатори тієї ідеольоґії твердили, що подібно як у житті кожного громадянства буде все якнайкраще, коли кожна одиниця зможе поступати по своїй волі і спиратись на своїх силах, без якогонебудь встрявання держави, так теж у взаєминах поміж поодинокими державами, чи народами буде згода й мир, коли кожне громадянство матиме змогу працювати й розвиватися серед прикметних йому умовин. Вслід за відомою засадою »laissez faire« повстане поміж людьми в природний спосіб поділ світової праці, за яким ітиме взаїмне уложення відносин людей. Поодинокі взаїмно здані на себе суспільности будуть обмінюватися виробами своєї праці, а цим самим навчаться взаїмно цінити й шанувати. Вслід за цим міжнародня торгівля, окружна хвиля товарообміну, що перепливає світ здовж і впоперек, доведе до його замирення. Бо головною умовою торговлі є мир, отже народи, яких житєві інтереси будуть узалежнені від товарообміну, дбатимуть про мир.

Як відомо і ця засада не зуміла забезпечити людству

тривкого миру. Не зважаючи на величезний зріст міжнародного руху впродовж XIX-го і початку XX-го століття, не зважаючи на взаїмні духові й технічні вузли, якими перед світовою війною був повязаний цілий світ, не вдалося виминути війни. Навпаки, завдяки удосконаленій воєнній техніці і широко розгалуженим комунікаційним засобам ця війна була більше крівава, як колинебудь перед тим. І знову пішли дискусії на тему, яким чином людство могло би забезпечити собі вічний мир. Подібно, як при кожній дискусії над спірним питанням, так зокрема в цій справі »вічного миру« думки поділились. Ті, яким залежало на тому, щоб закріпити й вдержати новий політичний стан, висловлювалися за можливістю вдержання тривкого миру. Ті, яких цей стан не вдоволяє, заявляються проти такої можливости. Нема сумніву, що, як виказує ціла доцьогочасна історія людства, слушність по стороні цих других.

Цікавий погляд на тему »вічного миру« висловив Італієць Джованні Джуріяті. Чи можливий є поміж народами досконалий, абсолютний мир, якого нема часто серед членів родини, не говорячи про громаду, чи про поодинокі суспільні »кляси«, питає Джуріяті?

Зайвим говорити, що такого миру ніколи не було, а колиб навіть одного дня настав, то не був би вічний. Нічого нема вічного на світі. Не тільки, що ніколи не було вічного миру, але наш досвід доводить нас до парадоксального висновку, що війни є тим більше жахливі і безоглядні, чим більший є поступ людства і тріюмфи знання.

В повоєнних часах ми є свідкамй своєріднього пацифізму, а саме можливости конфлікту хочеться усувати шляхом договорів про незайманність, або шляхом рішень міжнароднього розємного суду. Цей спосіб найшов застосування при полагоджуванні тільки менше важних спірних справ та у відношенні до держав другого ступня.

З нерівности, з бажання людини поліпшити своє положення і збільшити свою силу, повстає самозрозуміло змагання так поміж поодинокими людьми, як теж поміж поодинокими народами. Це є боротьба за існування, в якій чоловік сильніший перемагає слабшого, сильніший народ слабшого. Людському духові є вроджений гін поширити своє місце під сонцем коштом інших. Не признавати цього природного закону було б щонайменше наївністю.

Не менше цікаві думки на тему »вічного миру« висловлює німець др. О. Пробст. Краса думки про усунення війни та про вічний світовий мир, каже він — є така чарівна, що богато пацифістів не освідомлює собі цих непоборних труднощів, які стоять впоперек до її здійснення. Безсумніву, що ця думка могла би бути здійснена лише тоді, коли б була якась понадпартійна, всім державам надрядна сила, компетентна вирі-

шувати спори поміж народами. Цею силою не може бути ні існуючий Союз Народів ні гаґський мировий трибунал. Ці обі міжнародні орґанізації не можуть бути безпартійним міжнароднім трибуналом, бо досі ще нема передумов для праць такого трибуналу. Такий стан міг би бути щойно тоді, коли будуть якслід зясовані три основні питання 1) створення загально-обовязуючого міжнароднього права 2) покликання до життя повноправного міжнароднього суду і 3) забезпечене виконування присудів, — іншими словами, коли будуть вирішені питання: міжнароднього законодавства, міжнародньої юрисдикції і міжнародньої екзекутиви. Дійсно, з котрої сторони не поглянемо на міжнароднє право, все його »тривка« істота виходить у сумнівному світлі, зокрема бракує інстанції, яка з означеної висоти стояла би на сторожі зберігання постанов міжнароднього права і забезпечувала би йому остаточний тріюмф.

При кінці світової війни в звязку з проголошенням права про самоозначення народів і створенням міжнародньої орґанізації, що мала стояти на сторожі міжнародньої справедливости, могло здаватися, що людство стануло на порозі нової ери. Надія на тривкий мир могла бути тим більша, що не тільки з гущі народніх мас ішов поклик за правдивий мир, але теж відповідальні державні мужі висловлювали погляд, що світ дозрів до основної реформи і що коли тільки народи виявлять добру волю, можна буде святкувати прихід нових кращих часів. Розуміється, що подібно як у минулому так теж тепер прийшло розчарування. Полумя надії на тривкий мир замерехтіло й скоро погасло. Події останніх повоєнних літ пригадали знову людству ту незаперечну правду, що мир, це нічо іншого, як коротша або довша перерва, конечне приготування до нової війни, та що надія на абсолютний досконалий, а в додатку »вічний мир« у теперішних відносинах людства — це фікція.

ВІДДІЛ ОГОЛОШЕНЬ

КУПУЙТЕ У ФІРМАХ, ЯКІ ПОМІСТИЛИ ОГОЛОШЕННЯ У НАШІМ КАЛЄНДАРІ І ПОКЛИКУЙТЕСЯ НА НИХ!

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ

перша, найстарша та досі єдина в нас, найзагальнійша

Орґанізація духових сил українського народу

СТАНЬМО ВСІ ЧЛЕНАМИ СВОЄЇ МАТІРНОЇ „ПРОСВІТИ“

Членська вкладка від особи всього 2 зол., а для членів спомагаючих лише по 1 зол. на цілий рік.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“

Від січня 1934. р. видає „Просвіта“

МІСЯЧНІ КНИЖЕЧКИ

різноманітного й для кожної людини потрібного змісту. 12 книжечок на рік, з багато образками, около 50 аркушів друку.

Цілорічна передплата 3.60 зл.

Від 1934 р. виходять правильно

ЧВЕРТЬРІЧНІ КНИЖКИ

популярно-наукового змісту, заходами фонду „Учітеся брати мої“. Ці більші обємом книжки сповняють у нас те завдання, що деинде народні університети.

Цілорічна передплата 6. 40 зл.

Вже 10 рік появляється

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

єдиний у нас популярно-науковий місячник-журнал, пребогата скарбниця знання для освітньо-виховної і самоосвітньої праці

Цілорічна передплата 18. зл.

Вже другий рік (від квітня 1936 р.) виходить

„ПРОСВІТА“

Місячник — Освіти — Виховання — Культури

посвячений всеціло питанням просвітньої орґанізації та її глибокого змісту. Без цього журналу не може обійтися жадна Читальня, жаден читальняний освітньо-виховний працівник.

Цілорічна передплата 3. 50 зл.

Всі українські книжки й цілі бібльотеки

шкільні підручники, приладдя, тощо

Члени „Просвіти“ й Читальні замовляють й купують

виключно

В КНИГАРНІ „ПРОСВІТИ“

Львів, вул. Руська 1.

Окремі книжки і цілі бібльотеки торговельні, бюрові й церковні книги, **а снеціяльно Евангелія**

оправляє гарно й дешево

ПЕРЕПЛЕТНЯ

Т-ва „Просвіта“ й Дмитра Хомяка, Львів, Ринок 10/I.

Філіям, Читальням і Членам „Просвіти“ дає 25% знижки.

Постійним відборцям і Церковним Брацтвам дає кредит.

КНИЖКИ САМООСВІТИ

— це своя рідна школа в кожній хаті!

це 72 реферати для Читальні
це Народній Університет в селі
це одинокий вірний друг, який не зрадить
це одинокі підручники для самонавчання
це популярна енцикльопедія знання

Видавництво Самоосвіта — це одинока українська кооператива, яка веде плянову вищу освіту для кожної людини. За перших 6 літ видано 72 книжки, які дають **ЗАГАЛЬНИЙ КУРС САМООСВІТИ.** По наукам видано такі книжки: 4 про суспільне виховання; 12 світова історія; 2 світова війна; 5 історія українського народу; 5 українська рнволюція; 5 політично суспільні науки; 8 економія; 1 астрономія; 5 про землю; 4 про життя; 3 про звірів; 2 про людину; 2 про хемію; 5 про фізику; 2 математика з ґеометрією; 1 аґрономія; 3 історія революції в Росії; 2 історія науки; 1 українська література.

Книжки Самопсвіти мусять обовязково знаходитися в кожній бібліотеці та в кожній хаті. Бо це одинокі книжки, з яких можна здобути повну освіту. Ціна усіх 72 киижок разом з пересилкою та преміями вартости 3·50 зол., коштує тільки 17·— золотих. На рати продається в той спосіб, що перша рата виносить 10·— зол. а слідуючі по 1 зол. місячно.

НАРОДНІЙ УНІВЕРСИТЕТ САМООСВІТИ!

Від січня 1936 р. виходять дальші книжкн Самоосвіти, що разом за 4 роки дадуть науку **Народнього Університету.** Дотепер вийшло 12 книжок по одній що місяця. Книжки **Народнього Університету** доповнять цикль книжок Загального Курсу Самосвіти. Книжки Народнього Університету подають вищу науку, яка потрібна кожній людині, що хоче себе звати справжнім інтеліґентом.

Усі книжки є ілюстровані мапами і образами.

Один річник **Народнього Університету** коштує 3·— зол. Передплата на 1937 рік за 12 книжок 3·— зол. з пересилкою щомісячно одної книжки. Пізнавайте життя та світ при помочі книжок Самоосвіти, та другим радьте хай ідуть Вашими слідами, а зникне темнота та неграмотність серед нашого українського народа!

Ціна річників Самоосвіти:

| | | |

Запрошення до передплати на 1937 рік часопису

„СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“

Ілюстрований двотижневик, XXIII р. видання.

Його видає Краєве Господар. Т-во „Сільський Господар“ при співучасти Краєвого Молочарського Союзу „Маслосоюз“ у Львові. — Це є найліпший порадник хлібороба в часі господарської скрути.

Цей часопис дешевий, бо коштує всього — **3 ЗОЛОТИХ НА РІК**, якщо збереться щонайменше 10 читачів, заплатять по 3 зол. кожний згори за цілий рік і часопис буде висилатися на одну адресу гуртом.

5 ЗОЛ. НА РІК для правних осіб (кооператив, читалень і прочих культурно-освітних установ), що є членами „Сільського Господаря“, які вплатили членську вкладку 10 зол. на рік.

8 ЗОЛ. НА РІК коштує звичайна передплата, якщо часопис висилається поодиноко.

Часопис „Сільський Господар“ обіймає 24 чисел в рік або разом 384 сторін друку і є найдешевшим часописом для наших господарів.

Комплетний річник з 1936 р. можна набути за 3 зл. з пересилкою.

ЗАПРОШУЄМО ДО ПЕРЕДПЛАТИ НА 1937 РІК ЧАСОПИСУ

„УКРАЇНСЬКИЙ ПАСІЧНИК“

ІЛЮСТРОВАНИЙ МІСЯЧНИК, X-ий РІК ВИДАННЯ.

Його видає Краєве Господарське Товариство „Сільський Господар“. в пасічницькому часописі пишеться, як по новому господарити в пасіці, щоби мати з неї дохід і що робити, щоби одержати за мід добру ціну. — Передплата часопису коштує **НА РІК 4 ЗОЛ.**, якщо збереться щонайменше 5 пасічників, заплатять згори за цілий рік передплату по 4 зол. за кожний річник і коли часопис буде висилатися гуртом на одну адресу.

6 ЗОЛ. РІЧНО коштує звичайна передплата, коли часопис висилається поодиноко. — Піврічна передплата коштує 3 зл., чвертьрічна 2 зл. Комплетні річники з 1935 і 1936 рр., можна набути по зл. 4. з пересилкою.

НОВИЙ ЧАСОПИС-МІСЯЧНИК ДЛЯ НАШОЇ МОЛОДІ

„ХЛІБОРОБСЬКА МОЛОДЬ“

виходить від 1-го листопада 1934 р. що місяця та містить:

1) освітні статті для молоді, 2) господарські статті, 3) вказівки для праці Хліборобського Вишколу Молоді, 4) відомости про працю нашої хліборобської молоді в цілому краю.

В кожному числі богато ілюстрацій!

ПЕРЕДПЛАТА на рік (12 чисел) 1.20 зол., одно число 10 сот. Числа, що досі вийшли, можна дістати, якщо вистане запас, по 10 сот.

ПЕРЕДПЛАТУ СЛАТИ НА АДРЕСУ:

„СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“, ЛЬВІВ, РИНОК 10, II. ПОВ.

**НАЙСТАРШИЙ, НАЙБІЛЬШИЙ,
ЗАГАЛЬНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ ЩОДЕННИК**

„ДІЛО“

ІНФОРМУЄ ВАС, ЩО ДІЄТЬСЯ В СВІТІ І В КРАЮ
МІСЯЧНА ПЕРЕДПЛАТА 5 зл.

РЕДАКЦІЯ І АДМІНІСТРАЦІЯ:
ЛЬВІВ, РИНОК 10. II. Тел. 229-41.
П. К. О. 504.060.

**Найбільша
українська
кооперативна**

Друкарня „ДІЛО“

ЛЬВІВ, РИНОК 10. — Тел. 229-26

**виконує твори, брошури,
афіші, часописи та
всілякі інші друки по
найдешевших цінах.**

Товариство Взаїмних Обезпечень **Кооперативний Банк**

„ДНІСТЕР“

у Львові, вул. Руська ч. 20.

Приймає до обезпечення:

1) **від огню:** хатні й господарські рухомости, худобу, пашу, збіжжя, товарі, як теж будинки вільні від примусу обезпеченя;

2) **від крадежі-влому:** домашне урядження, товарі в крамницях і складах, готівку, векслі, вартісні папери, урядження церков, канцелярій і бюр, машини до писання і т. п.

3) **від рабунку:** готівку при її переношенню і перевоженню.

Тел. ч. 205—47,

Чекове конто П. К. О.:
огневого відділу 143.324.
вломового „ 153.321.

Приймає: під найкориснішим умовами вкладки ощадности в золотих і золотих у золоті. Зокрема приймає вкладки ощадности **на премійні книжечки,** яких власники крім звичайних відсотків можуть одержати що року нагороди 25—100 зол.

Уділює: позички векслеві й гіпотечні.

Переводить: купно й продажу вартісних паперів і всякі торговельні операції.

Попирає: діяльність других кооп.

Приймає вплати на рахунок третих осіб.

Тел. ч. 280—50.

Чекове конто П. К. О. 143.961.

Адреса для телеґрам:
„ДНІСТЕР“ ЛЬВІВ.

ШАПКАРНЯ УКРАЇНСЬКИХ ІНВАЛІДІВ

Львів, Потоцького ч. 48.

поручає:

ШАПКИ:

Українки
Мазепенки
Лугові
Шкільні
Для учеників державних і приватних шкіл
Лещетарки
Смушкові.
Імітація кримки — натяганка.

Шапки дешеві, мають традиційну українську форму й солідно виконані. Купуючи в **Шапкарні Українських Інвалідів,** даєте за свої гроші працю **українським інвалідам** та підтримуєте рідний промисл.

КУПУЙТЕ ТІЛЬКИ УКРАЇНСЬКІ ШАПКИ — ВОНИ ДЕШЕВІ Й ГАРНО ВИКОНАНІ! — **На жадання висилаємо прібки даром.**

ТІЛЬКИ **ТІЛЬКИ**

В „НАРОДНІЙ ТОРГОВЛІ“

Купите все свіжі, здорові і смачні:

ХАРЧЕВІ ПРОДУКТИ:

муку, крупи, цукор, мід і мак, олії, оцет, гриби, порошки до печева;

КОЛЬОНІЯЛЬНІ ТОВАРИ:

каву, чай, какао, риж, саґо, оріхи, родзинки, міґдали, перець, гвоздики;

ПРЕДМЕТИ ГОСПОДАРСЬКІ:

вощину, віск, шнури, карук, синий камінь, ґлявберську сіль;

ПРЕДМЕТИ ДОМАШНЬОГО УЖИТКУ:

мило, соду, крохмаль, сірники, свічки, нафту;

ВУГОЛЬ і ДРОВА:

ваґоново і тонами;

ПРЕДМЕТИ КОСМЕТИЧНІ:

мильця, зубні пасти, кольонську воду;

НАСІННЯ:

рослин полевої культури, городини і квіток.

Ціни дешеві — зрівнані з ринковими

БАНДАЖИСТ І ОРТОПЕДИСТ М. Л. ПОЛЯЧЕК В САМБОРІ ч. 105.

Не треба соромитися, але треба рятувати!

Якщо комусь зробилася в пахвині ґуля-витриск, або навіть випало вже в діл, — то мужчина, як і жінка й дитина врятується. Без операції будуть здорові й на довгі літа, коли спровадять від бандажиста руптуровий бандаж.

При замовленні треба подати міру через бедра ниткою, або центиметром, описати з котрої сторони, як велике, чи часами болісне, вік, заняття і т. п. Ціна за бандаж на одну сторону, — залежить від способу його виконання. Ціна від зл. 8, 10, 12, 14, до зл. 16. а спеціяльні бандажі від зл. 18, 20. 25. Бандажі на пропуклину з двох сторін, — о половину дорожчі.

Подяки:

Фірма М. Полячек у Самборі! Прошу зараз зробити і прислати мені бандаж, щоб забезпечував пропуклину з обох сторін. Міра через бедра виносить 85. цм. Маю 60 літ. Величина пропуклини така, як гусячі яйця. Дякую Вам рівночасно за бандаж, що перед роком замовив я для моєї жінки. Жінка вже тепер здорова і просить мене, щоб в її імени зложив я Вам щиру подяку. З поважанням. Антін Шостаковський в Березівці, п. Монастириська, пов. Бучач. Дня 2. 7. 1936.

До фіми М. Л. Полячек в Самборі. Моїм обовязком зложити Вам щиру подяку за звільнення мене від перестарілої пропуклини, на яку я нездужав від кількох літ. Носився я з думкою, щоб оперуватися, та цього боявся. Як я Вам написав про свою пропуклину — Ви прислали мені відповідний бандаж, що його носив я майже цілий рік. Тепер вже від трьох місяців не ношу бандажу, бо я здоровий і пропуклина заросла. Складаю щиру подяку — завжди зичливий В. Купічук, пш. вязн. стор. в Ковлі. 13. V. 1935.

ВПан Полячек в Самборі. Щиро Вам дякую за надісланий бандаж, для моєї 2 літн. дитини. По 8 місяцях, як убрала бандаж, пропуклина заросла. Тепер прошу Вас прислати для мене спец. бандаж на пропуклину. Маю пропуклину вже від 5 літ. Перед роком я оперувалася, але по 4 місяцях по операції, пірвалося зшиття й пропуклина повернула. Тепер вона ще більща, як перед операцією. Подаю виміри: навколо через бедра 90 цм., кругом через пупець 87 цм. Прошу скоро прислати, бо маю великі болі. З поважанням Анна Кушлик, Калуш Загребиська 55., 3. III. 1836.

ВПане! Почуваюся глибоко зобовязаний і складаю Вам найщирішу подяку за надісланий бандаж на пропуклину з обох сторін. Я з добрим успіхом носив цей бандаж і нині вже не маю ніяких болів. Пропуклина заросла. Вдячний Антін Гродзкий, Зофіївка, гр. Микуличі п. Володимир. 10. I. 1936.

ВПан М. Полячек в Самборі. Прямо не знаю як маю Вам віддячитися за зроблений і присланий бандаж на пропуклину. Прошу приняти до відома, що тепер не ношу бандажу, бож завдяки вашому бандажові я увільнився від пропуклини і зовсім здоровий. Щиро Вам дякую. З поважанням Іван Маляр, Лани п. Деліїв к. Галича. 1. V. 1935.

Хвальна Фірмо! З бандажу на перестарілу пропуклину я вдоволений. Сьогодні я здоровий. Хай Бог Вам за те заплатить. З поважанням Іван Голуб, Дрогобич, вул. Бориславська.

ЖІНКИ! Многі жінки терплять на обірвання внутренностей, яке наступає звичайно по пологах, з важкої праці, з двигання й багато інших причин. Отже жінка буде невідклично здорова, охоча до життя й праці, якщо спровадить собі спеціяльний бандаж проти обірвання внутренностей.

При замовленні треба подати міру в центиметрах (або ниткою) 1) в пасі, 2) кругом через живіт, 3) навколо підживоття, дальше ріст (низький, високий, середній) кількість перебутих пологів. Треба описати, чи є нестравність в жолудку, натиски і протяглі болі в середині, болі в ділку під грудьми, нервовий стан, біль голови й часто навіть очей, біль в крижах, плечах і під лопаткеми, біль в підживіттю або пахвині, біль одної або обох ніг і т. д.

Все точно описати і з повним довірям спровадити бандаж, або черевний пас — спеціяльний на ґумах, сконструований і доповнений відповідною пельотою відповідно до роду недуги. Ціна від зл. 12, 14, 16, 20. до зл. 25 і більше.

В недугах спричинених внутрішним обниженням або обірванням: жолудка, кишок, материці й нирок — не помагають ніякі ліки — тільки хвилево успокоюють біль. Тому одиноким ліком, крім операції є приноровлення бандажу набутого в спеціялісти бандажисти

М. Л. ПОЛЯЧЕК в Самборі ч. 105.

Також для мужчин, доставляється спеціяльні паси на обниження шлунка, нирки й кишок.

П. Т. М. Полячек — Самбір 105. З опаски на обниження шлунка я дуже вдоволена. Всілякі болі в крижах, і т. п. уступили і нині я здорова. Вдячна Іванна Долинська в Плотичі (Парохія), п. Ястрембово к. Тернополя. 7. III. 1935.

Фірма М. Полячек, Самбір 105. Тому рік, як спровадив я з Вашої Фірми бандаж для жінки, який цілковито поміг. Устали ріжні сильні болі, як у крижах, у ділку під грудьми біль голови і ніг та тепер може жінка навіть тяжко працювати в полі... Вдячний Вам Йосиф Баль, Мале Сідлище, п. Клесів, пов. Сарни. 10. VII. 1936.

Високоповажаний Пане. Опаску і лист одержала. Вже по дводеннім ношенню чуюся добре і можу робити багато, що перше справляло мені біль. Так я тепер чуюся на силах, як ще перед тяжею. Піврічне лічення не дало таких наслідків, як Ваш апарат. Нехай Господь нагородить Вас кріпким здоровлям на многая літа. Маціявичова, учителька. Яблониця, п. Татарів пов. Надвірна. 20. VII. 1933.

Фірма М. Л. Полячек у Самборі. Спеціяльний бандаж, який Ви мені прислали проти обниження матиці і внутрінностей – за нього я Вам незвичайно вдячна. Не сповні місяця, як я його ношу, а бандаж виявився прямо чудним. Страшні недомагання, як болі в крижах у плечах, голови і т. д. зовсім уступили й я переконана є що по кількатижневому ношенні бандажу зовсім виздоровію. Ващу фірму буду поручати всім моїм знайомим. Ядвига Дуда, Катовичі-Бринів. 15. V. 1933.

Дякую Вам за надісланий пас на обниження шлунка, бо дійсно приносить він мені значну полекшу. З глибоким поважанням Христина Квасницева, Перемишль Міцкевича 26. 31. I. 1933.

Висилку полагоджуеться поштою за післяплатою.

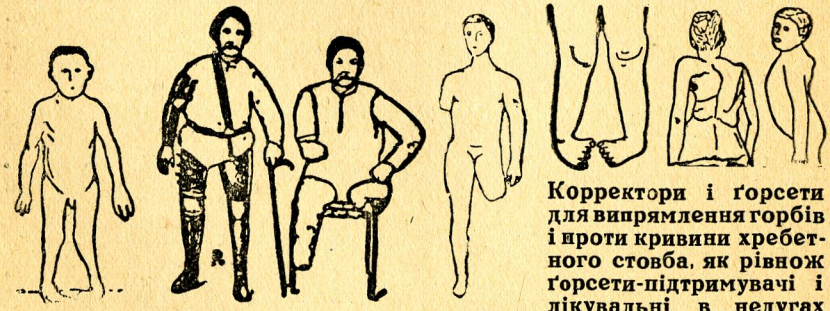

Корректори і ґорсети для випрямлення горбів і проти кривини хребетного стовба, як рівнож ґорсети-підтримувачі і лікувальні в недугах чахотки кругів.

Виріб штучних ніг і рук для ампутованих, а також апаратів для безвладних ніг, деформованих і хорих. Виробляється в можливо найкоротшому часі, в найновіших системах, по цінах дуже поміркованих.

(Ілюстровані цінники даром). Ось кілька оригінальних листів і подяк про наші вироби:

Я ніколи не сподівався, що на протезі буду так добре й вигідно хо-

дити. Нині важко пізнати, котра нога ампутована! З поважанням Адольф Бута, Іванова Долина, п. Костопіль. Волинь.

Шановний Пане! Я ногу випробовала, ходжу на ній легко й вигідно. Я ніколи не сподівалася, що на протезі буду так добре ходити, що навіть зовсім не можна пізнати. З поважанням Стефанія Міськівна, Росоховатець, п. Богданівка к. Підволочиськ, 20. 8. 1936.

М. Л. Полячек, Самбір 105. Апарат для нашої доньки був чудовий, бо нога випрямилася так, що важко відріжнити, яка нога була хвора. Вдячна Вам — Євопія Кравчук, Береєть. п. Грабовець, пов. Грубешів 10. VI. 1935.

Пане Полячек у Самборі, 105. В цьому містечку живе дівчина, що мала горб і мала туберкулу костей. Дістала вона з Вашої фірми ґорсет і тепер вже випрямилася, є здорова. Тепер моя донька потребує такого горсета. Явдоха Лонюк. 1. V. 1934. Любомиль (Волинь).

Вп. Полячек, Самбір 105. Спішу подякувати за виконаний ортопедичний коректор на скривлений хребетний стовб. Це завдячую лише Вам, ВПане, бо нині в коректорі себе добре почуваю й я здорова. З поважанням Емілія Лябутиївна, Томашівці. п. Войнилів. 3. IV. 1935.

Хвальна Фірмо! Прошу надіслати мені цінник, бо маю дитину, каліку. Дитина має викручені стопи. Про Вашу фірму я довідався від п. Кица з Чорногостоку, п. Радечниця пов. Замосць, який мав від Вас апарати і завдяки цим апаратам його дитина має вже прямі ноги. Йосип Клузняк, Пульчинія, пов. Білгорай. 10. VII. 1936.

ВПоважаний Пане! Прошу о вибачення, що я так довго не писала і не подякувала за одержану штучну ногу. На протезі ходжу так, як давніше на власній нозі, й навіть у полі тяжко працюю. Остаю вдячна Стефанія Підгайна, Березовиця Велика.

Десятки тисячів подяк дістала фірма й дальше одержує!

Кожний ідейний українець повинен читати й поширювати

ілюстрований місячник для молоді

„УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО“

що стоїть на службі великої ідеї Самостійної й Соборної Християнської України.

З погляду цієї ідеї підходить місячник „УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО“ до справ виховання молодого українського покоління, добираючи багатий і цікавий зміст з різних ділянок життя й знання. Ціна поод. числа 20 сот. у передплаті 3 зл. річно, за кордоном 0 75 ам. дол.

Як додаток ло журн. „УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО“ появляється вже другий рік організаційний листок КАУМ **„ГОТОВСЬ“**, що містить багатий матеіял для освітньої праці. — Передплата 1 зл. річно.

Вже у вересні ц. р. появиться третий річник підручного календарця українського юнацтва **„ГОТОВСЬ“**. Цей календарець є необхідним дорадником для кожного юнака, Багатий змістом й відомостями практичного значення. — В 1936 р. розійшовся в 15.000 примірниках. — Кольпортери мають 20% провізії.

Замовляти й гроші слати на адресу:

„УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО“ Львів, вул. П. Скарги ч: 5.

Чекове конто П. К. О. 501.460 — ч. картотеки розр. переказу 74.

МАШИНИ до виробу цементових дахівок, форми каналові і керничні, хрести, вікна до церков, огнетревалі каси, візки роверові для хорих та всілякі слюсарські роботи виконує

Михайло Стефанівський

Львів, вул. Варстатова ч. 10. телєф. 249-14

Сальон Жіночого Кравецтва

Володимира Скрипчука

Львів, Личаківська 5

Виконує:
плащі, костюми, сукні і всяку роботу в обсягу жіноч. кравецтва

Солідно і точно
По цінах дуже приступних

інж. БОГАЧЕВСЬКИЙ
і
інж. МАЦЮРАК

Львів, вул. Руська ч. 1.
Тел. 116-48

елєктричне і радієве приладдя — грамофони і кружки — направа радіоапаратів

ОРІЄНТ, Львів, пл. Марійська 6.

Міжнародне товариство перевозове. — Торговельні звязки з »Центросоюзом« і »Народною Торговлею«.

НАЙКРАЩА ЯКІСТЬ ШЕВСЬКИХ КІЛКІВ
одинокої української фабрики
ДЕНДРА
у ЛЬВОВІ, вул. ПОТОЦЬКОГО ч. 58 а
тел. 289-09
спонукала чужинців підшиватись під нашу українську етикету. Звертаємо увагу на наш охоронний знак: тільки він ґарантує **український виріб!**

ОЛЕКСАНДЕР ЮЩИШИН ЛЬВІВ, Сенкевича 6, ріг Пасажу Міколяша

Поручає: товари споживчі, косметичні, овочі і солодощі по цінах конкуренційних.

„SEROVAC"

ВИРІБНЯ СИРОВИЦЬ І КУЛЬТУР ДО ЩЕПЛЕННЯ

Львів, вул. Сенаторська ч. 5. — Тел. 201-07.

Спілка з обм. порукою

РОЖИЦЯ СВИНЕЙ.

(Запобіжні заходи, лікування).

Рожиця свиней є заразою для свиней дуже небезпечною з огляду на велику смертність заражених штук.

Рожиця у свиней проявляється сильною гарячкою (до +43° Ц.), сумним виглядом, загальним ослабленням, браком апетиту, душністю, набряком повік, запором, опісля бігункою, пораженням задньої частини тіла і появою червоних плям, спершу на підчеревю, пізніше на цілій шкірі.

Щоби запобігти рожиці свиней, треба пристосовувати охоронні щеплення (гляди нижче: спосіб щеплення) у здорових свиней.

Охоронні щеплення викликують у щеплених свиней **відпорність** проти зараженню рожицею: а) **короткотревалу** або б) **довготревалу.**

Увага: В заражених хлівнях, де є вже хорі штуки, можна щепити тільки способом, який викликує коротко тревалу відпорність.

Короткотревала відпорність: Короткотревалу відпорність у свиней стосуємо щепленням (спосіб щеплення — гляди нижче), коли зараза рожиці вибухне в хлівні. Треба щепити свині ще здорові, або ті здорові, які стикались з недужою свинею, прим. на пасовиську.

Для короткотревалої відпорности, щепимо по 20 ццм сировиці проти рожиці Фірми Серевак, на 100 кг. живої ваги авині (2 ццм на 10 кг. ваги).

Після щеплення є свиня кільканацять днів забезпечена перед зараженням. По двох тижнях ці самі безроги треба ще раз щепити, щоб вони мали довготревалу відпорність (як нижче).

Довготревала відпорність: Щоби придбати безрогам довготревалу відпорність (до кількох місяців), треба принайменше один раз у році, на весну, або ліпше два рази, на весну і восени, щепити всі штуки рівночасно сировицею проти рожиці свиней і культурою до щеплення, себто годівлею ослаблених бактерій рожиці.

Метода щеплення: Вперед щепимо (спосіб щеплення гляди нижче) безроги сировицею проти рожиці в кількости по 5 ццм. сировиці до 100 кг. живої ваги (у тяжчих безріг по 1 ццм. на кожних дальших 10 кг. живої ваги), опісля щепимо свіжою культурою до щеплення проти рожиці в кількости по 0.5 ццм. на штуку, незалежно від ваги і віку.

Щепити повинен ветеринарний лікар. Ампулку з культурою до щеплення проти рожиці, коли її відчинимо, не треба більше вживати, і тому зараз, коли перший раз ми її вжили, треба ампулку разом з рештою течива викинути в огонь.

В лічничих цілях щепимо (про спосіб щеплення гляди нижче) хорі свині. коли запримітимо перші прояви недуги (порівнай прояви рожиці вище) сировицею проти рожиці свиней в кількости по 3 ццм. на кожних 100 кг. живої ваги. Якщо по першому щепленні не запримітимо до кількох годин (7 годин) поліпшення, треба щеплення повторити.

Добрий успіх лічення в 90-ти відсотках залежить від правильного розпізнання недуги, себто рожиці, і від найважнішого пристосування сировиці.

На випадок грізних і більше розвинених проявів не треба вагатися з пристосуванням вищих давок нпр. 4 і 5, а навіть 6 ццм. на 10 кґ. живої ваги.

Лікування протирожицевою сировицею не може дати доброго успіху тільки у свиней дуже тяжко хорих. що в їх органах виступили тревалі, затяжні зміни, або у випадках, коли рожиця є звязана з іншою недугою, нпр, помором.

ЦІНА СИРОВИЦІ ПРОТИ РОЖИЦІ СВИНЕЙ:

по зол.	2.80	за	пляшку	50	ццм.
„ „	5.60	„	„	100	„
„ „	12.60	„	„	250	„
„ „	22.50	„	„	500	„

Увага: До лічничих щеплень можна вживати з успіхом звичайну сировицю проти рожиці Фірми СЕРОВАК, одначе радимо, стосувати до цих щеплень **високовартісну Сировицю W. W.** нашої Вирібні, головно в тяжких випадках.

Високовартісну Сировицю W. W. треба стосувати в давках: 10 ццм. до 50 кґ. живої ваги, 20 ццм. до 100 кґ. живої ваги і 30 ццм. вище 100 кг. живої ваги. В продажі є ця сировиця по 20, 30 і 50 ццм.

ЦІНА:

по зол.	1.80	за	фляшочку	20	ццм.
„ „	2.70	„	„	30	„
„ „	4.50	„	„	50	„

СПОСІБ ЩЕПЛЕННЯ:

Місце шкіри (за вухом при охоронних щепленнях, або на внутрішній поверхні литки при лічних щепленнях), де маємо перевести щеплення, треба делікатно очистити. В тій ціли усуваємо щетину закривленнми ножицями і дезинфекуємо поверхню шкіри куснем зайодинованої вати. Щеплення переводимо при помочі стрикавки (шприцки забезпеченої голкою. Перед кожним ужиттям треба стрикавку та голку виварити принайменше 5 хвилин (минут). При рівночасному щепленні більшої кількости свиней, треба голку після кожного разу виварити.

Застрик протирожицевої сировиці переводимо так, що голкою, яка находиться на кінці стрикавки, наповненої передтим сировицею, пробиваємо при охоронних щепленнях шкіру, попередно очищену, за вухом, а опісля легким натиском толока стрикавки впроваджуємо в підшкірну тканку сировицю. Опісля так само щепимо культурою до щеплення. При лічничих щепленнях впроваджуємо сировицю до мязнів в цей спосіб, що прямовісно вбиваємо іглу до внутрішньої поверхні литки, яку передтим очищуємо в спосіб. як вище ми описали.

По переведенні застрику треба дотичне місце шкіри посмарувати куснем вати, що нересякла йодиною.

ПЕРЕХОВУВАННЯ ПРОТИРОЖИЦЕВОЇ СИРОВИЦІ.

Протирожицеву сировицю треба переховувати в неотвираних пляшках, в темному і холодному місці, забезпеченому від морозу.

Сировицю, що находиться у плящині, яку попередно відчиниться, **не можна ще раз уживати** з огляду на небезпеку занечищення сировиці бактеріями, що находяться у повітрі. І власне з цієї причини треба купувати плящину з такою кількістю сировиці, яку можнаби відразу зужити.

Увага: При купні сировиці проти рожиці свиней, треба звертати увагу на охоронний знак ФІРМИ

„SEROVAC“

ЧЕРВОНЕ КОЛІСЦЕ НА ЕТИКЕТІ.

НИЩЕННЯ ЩУРІВ І ПІЛЬНИХ МИШЕЙ.

РАТИНА І РАТИНИНА.

Щурі і пільні миші, це небезпечні шкідники. Вони переносять численні недуги на людей і домашні звірята та даються теж в знаки рільним господарствам, винищуючи зерно на полі і в шпіхлірі. Не охоронить рільника перед цими шкідниками ані вода, ані вогонь, ані брама, ані кляч. Всюди находять вони дорогу, щоби дістатися до корму. Коли пільні миши споживають зерно, щурі живляться всім, є мало вибагливі й дуже пажерливі. Шкоди, спричинені щурами і мишами, доходять в Польщі рішучо до кількана-цять міліонів золотих.

Нищення щурів і мишей надибує на значні труднощі Численні препарати для цієї ціли сконструовані, невдатні. В останніх роках появилися дуже успішні препарати, які виробляє фірма Серовак, саме **Ратина** і **Ратинина** до нищення щурів по т. зв. системі ратиновій, опрацьованій в Данії і **Мишина** до нищення пільних мишей.

Ратина і **Ратинина,** стосовані за данською системою, мають безоглядну перевагу над усіми іншими препаратами, що нищать щурів, а саме з таких причин: Всі дотепер уживані препарати є хемічними засобами, дуже часто шкідливими і трійливими для людей і домашніх звірят, що їх щурі не радо їдять, як прим. фосфор, аршенік, стрихіна. Ці препарати забивають тільки ті звірята, які зїли отруту. Але ці мудрі звірята дуже скоро пізнають отруту і хоч її їм підставляємо, не хотять її більше їсти.

Ратинова система викликує в щурів заразливу хворобу. В часі цієї щурячої зарази гинуть не лише ті щурі, що спожили Ратину, але теж інші, що находяться в безпосередній або в посередній стичності з хворими щурами. **Хворі щурі заражують здорових за посередництвом видалин і виділин.** Цей, розмірно досить довгий хід хвороби не відстрашує щурів, як напр. наглий скон великої кількости наслідком отрути, заміщеної в інших препаратах. Невразливі на Ратину щурі — гинуть по кількандцятьох годинах спожившн Ратинину, ц. є хемічний препарат (екстракт морської цибулі).

Коли масово нищимо щурі по містах і селах, визначуємо т. зв. поля смерти, через що помітно зменшується кількість Ратини й Ратинини, потрібної до винищення щурів у будинках вище поданої поверхні. Беручи на увагу, що Ратина є щурячою заразою, зрозуміємо, що при збірній акції вистане на десять до пятнадцять домів (господарств) 1 (одна) літра Ратини і 1 (одна) літра Ратинини.

ЦІНИ РАТИНИ Й РАТИНИНИ:

По	20	зл.	за	пляшку	1000 гр.
„	12	„	„	„	500 „
„	7	„	„	„	250 „
„	3	„	„	„	100 „

МИШИНА.

Мишина це годівля заразня, що викликує епідемію (смертельну хворобу) в пільних і домашніх мишей та інших гризунів (хомяків і т. п.).

Вживається Мишини в такий спосіб:

Насякнуте Мишиною зерно розсівається по просторонї (полі), де є миші; якщо можна, треба по трошки зерна вкладати просто до мишачих нор.

Спожившн приману, починають миші по близько 4—6 днях хворіти, а продовж дальших кількох днів гинуть, про що можна переконатися розкопавши або переоравшн нори.

Найвідповіднішою порою для нищення пільних мишей є весна, літо й осінь. Коли зима суха, не дуже морозна, а на рілі тонка верства снігу, — тоді винищування Мишиною мишей теж удається.

Домашні миши можна нищити цілий рік.

До винищення мишей у малих господарствах, 1 до 2-моргових, вистане найменша. 100-грамова пляшка Мишини.

В кільканадцятьморгових господарствах треба на кожний морг близько 50 грамів Мишини. При великих платах піль, понад 100 моргів, до винищення мишей потрібно близько 200 грамів Мишини на 5 моргів (1 морг = 5725 м²), ц. зн., що на 100 моргів потрібно близько 400 грам. (4 літри).

ЦІНА МИШИНИ:

По 10 зл. за пляшку 1000 гр.
„ 6 „ „ „ 500 „
„ 4 „ „ „ 250 „
„ 2 „ „ „ 100 „

Розчин зробити зараз, коли дістанемо посилку Мишини. Препарат ділає з успіхом у часі, означеним на етикеті, що є наліплена на пляшці. Мишину треба берегти перед соняшним світлом.

Мишина звичайно не шкідлива для людей, домашніх звірят і дробу, може в деяких випадках особливо у дітей і телят, спричинити схворіння, подібні до легкого кишкового розладдя.

Особи заняті прилаштовуванням примани, повинні в часі цього заняття не їсти й не курити тютюну. щоб звогченими розчином пальцями не переносити заразнів до уст. По скінченій праці — руки вмити водою й милом.

Вживану до приготовлювання примани посуду, випарити гарячим розпуском соди, лугу або кипятком.

Не вільно вживати дітей до приладжування розчину й до викладання примани. Вважаючи на здоровля дітей і телят, при нищенні мишей у домах і господарських забудуваннях, треба класти приману побіч нор або прямо до нор, а ніяк не розкидати примани на всі сторони.

Мишину достарчуємо в пляшках 100, 250, 300 і 1000-грамових, т. зн.: 1/10, 1/4, 1/2 і 1-літрових.

Вашу будучність
найкраще і найпевніше забезпечить

КАРПАТІЯ
ТОВАРИСТВО ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ НА ЖИТТЯ

У ЛЬВОВІ, РИНОК ч. 38.
(Власна камениця). Тел. 258—43.

ШКЛЯРСЬКА РОБІТНЯ

Шиби, зеркала, рами, оправа образів найдешевше в українській фірмі

В. Стельмах

Львів, вул. Коперника ч. 22.
Тел. 245-79.

Українська Молочарня і Харчівня

Д. ДРУЖБЯКА

Львів, Ринок ч. 40.

поручає смачні снідання, обіди і вечері. — Знамените пиво, горілки і меди!

Одинокі в краю українські
ґрафічні заведення

„УНІЯ"

Львів, Мілковського ч. 5. **тел. 92-97.**

виконують:
друкарські кліщі сіткові і черткові, як також досконалі літоґрафічні друки, то є: реклямові афіші, етикети, барвні образи і т. п.

Солідно, дешево, скоро!

Erika Машини до писання

Всіляких систем нові і уживані з українськими і польськими черенками

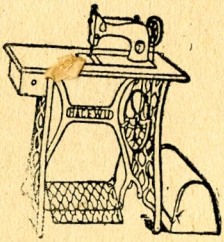

Машини до шиття

для правнука **ПФАФФ-НАУМАНН** найкращої якости з довголітньою ґарантією

по цінам безконкуренційним поручає
ЮЛІЯН ЛОМАҐА, Львів, Валова 11., тел. 228-70
Всілякі прибори і складові частини до машин у великому виборі. Власне механічне заведення для направи машин.

П. ГОЛІҐЕР СКЛАД МУКИ і ВІКТУАЛІВ СЛОНЕЧНА 6.

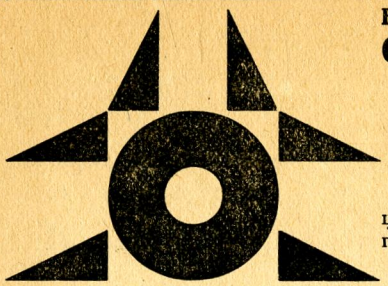

КОСМЕТИЧНІ КУРСИ

СТЕФАНІЇ ГАРАСЕВИЧ

затверджені владою

під проводом Д-ра Е. Дурдели та інжінєра хеміка

Львів, вул. Коперника 42 а

Усуває зсякі аномалії шкіри найновіщими методами. Ціни приступні. Доповнюча практика в кабінеті

„ДІСТІНКТІОН".

Кабінет чинний цілий день.

ДО ВСІХ БУДІВЕЛЬ

найуспішніша ізоляція

бітумічними матеріялами

ВОДОХРОН ЩЕЛЬНІТ

продукції

ГАЛИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА НАФТОВОГО

GALICJA, S. A.

Львів, вул. Костюшка ч. 6.

Просимо домагатися проспективів і необовязуючих оферт!

Переконайтеся, що „НАЗУСТРІЧ"

це найкращий у нас літературно-мистецький журнал для українських родин.

За два роки існування »НАЗУСТРІЧ« здобув загальне признання. Найвизначнійші українські письменники й мистці містять в »НАЗУСТРІЧІ« свої твори. — Домагайтеся чисел на показ!

Передплата: місячна 0·90 зол; чвертьрічна 2·70 зол; піврічна 5·40 зол; річна 10 зол.

Адреса: **„Назустріч", Львів, Ринок 10.**

Кавярня „RIZ“ вул. 3-го мая 12. Вхід до бару з вул. Косцюшка.

Вечером концерт — кабарет — данцінґ — бар. — Інсценізації, фінали.
Виступ світових артистичних сил.
Орхестра. Ціни дешеві. Вступ вільний.

Читайте і другим поручайте „ЗОЛОТУ БІБЛІОТЕКУ“
для українських дітей і молоді, що виходить під редакцією **МИКОЛИ МАТВІЙЧУКА у Львові. Кожний випуск має цікавий зміст, а при тім є гарно ілюстрований. Досі вийшли:**

*) Випуск 1. Б. ГЕРЦ: **Пригоди Качурика**, оповідання для дітей в перекладі Галі Коробочки . . . . . 0·70
*) Випуск 2. МИРОН ДОЛЯ: **Золота рибка,** віршована казка з 10 ілюстраціями. А Монастирського . . . . . 0·80
Випуск 3. М. ПІДГІРЯНКА: **Мати-Страдниця**, образок з життя українських виселенців у Ґмінді. Видання II. . . . . 1·00
*) Випуски 4—8. **Робінзон Крузо,** популярне ілюстроване видання, ціна в твердій опр. 3·00 зол., брош. . . . . 2·20
*) Випуск 9. **Дід і баба**, українська казка більшого формату, товстим друком, на кожній сторінці один більший малюнок . . . . . 0·60
*) Випуск 10. **Лихо з вогнем,** три оповідання діда Модеста . . . . . 0·40
Випуск 11. **Петрусів сон**, оповідання Модеста Левицького з малюнками Е. Козака . . . . . 0·60
Випуск 12. **Дід Яків,** оповідання для молоді Ф. Дудка, ілюстр. Ю. Кірієнка . . . . . 0·70
*) Випуск 13—14. **Одарка,** Андрія Чайковського, з ілюстр. П. Андрусева в оправі . . . . . 2·00
Випуск 15—16. **Золота Гвіздка,** віршована казка В. Пачовського з малюнками (в друку) . . . . . .
Випуск 17—18. **Казка про змія і королівну,** А. Лотоцького віршом . 0·60

Книжки з зіркою поручені Міністерством Освіти в Варшаві до діточих бібліотек.

Замовлення і гроші посилати до МИКОЛИ МАТВІЙЧУКА у Львові Ринок 43. IV.

Мужеська Кравецька Робітня
ІВАНА КЕРНИЧНОГО
Львів, Личаківська 1.

виконує:

Убрання, плащі, футра і всяку роботу з обсягу муж. кравецтва з власних і доставлених матеріялів

Солідно і точно. По цінах дуже приступних!

Роман Думин Львів, Зіморовича 17, тел. 288-06
Поручає:
товари паперові, косметичні, прибори кравецькі і галянтерію

ЧАЙ

В. ВИСОЦЬКИЙ і С-ка

ПЮТЬ В КОЖНІЙ ХАТІ

фабричний склад артикулів технічних і господарських, хемікалій, фарб і матеріялів.

Мавркія Гака вдова

Львів, Ягайлонська 20
Тел. 13-139
філія, Жовківська 10
Доставець „Народної Торговлі“

Передше: КОТЕЦЬКИЙ і С-ка
КЕРОС **фабрика СВІЧОК і других хемічних перетворів.**

Власники:
ПАВЛО ДУРБАК І СИНИ
Львів, вул. Окружна 108.
Повітовим Союзам Кооператив доставляє через **Центросоюз**. Складам Народної Торговлі і міським кооп. через **Народну Торговлю**

ВОЛЬОХ Н. торговельний дім і імп. товщів і хемікалій **Львів,**
Бюро: пл. Краківська 8. — Маг. Кентшинського 11а. — Тел. 13-43.

Хомин Василь

Кравецьке заведення цивільних й священичих одягів
Львів, вул. Домініканська 11.
Поручає по знижених цінах всяку одіж після найновіщих взорів.
Модні матеряли на складі по цінах фабричних.

ГОТЕЛЬ НАРОДНА Гостинниця
у Львові, вул. Косцюшки ч. 1.
Перестанок трамв. біля готелю.

Для П. Т. Гостей вінда і в кімнатах телєфони. Для селян осібні убікації. Доїзд трамваями: ч. 1 з Головного Двірця.
Телєфон: 8-88.

Росман Гілєр Торговля артикулів споживчих і віктуалів **Львів, пл. Стрілецька 7.**

Невідоме джерело пізнання культури і господарського нашого життя це

Не словом *але ділом.*

Будьте українським дисциплінованим громадянином і купуйте **цукорки, помадки, чоколяду, андрути, солодке печиво і мармоляду**

в УКРАЇНСЬКІЙ ФАБРИЦІ

„ФОРТУНА НОВА“

Домагайтеся по усіх кооперативах, складах „Народньої Торговлі“ і крамницях **виробів**

„ФОРТУНИ НОВОЇ“

Шановній українській львівській громаді і для Приїзших у відвідини до своїх дітей поручаємо:

НАШУ СОЛОДКУ ПРИСТАНЬ

Руська 20. у Дністровому домі.

ФАБРИКА: Львів, Кордецького 23. — Тел. 26-14.

Браття ГАЛЬПЕРН фабрика свічок і мила гуртівня паперу **Львів, Карна 2.**

ФОТО АПАРАТИ і ПРИБОРИ

поручає
дешево й солідно фірма

Інж. А. ШАРФ

ЛЬВІВ, вул. Сикстуська ч. 2.
Тел. 53-47.

Вудженини — товщі — мясива
Першої якости — поручає по фабричних уміркованих цінах, для відпродавців і кооператив відвідний опуст.
Замовлення з провінції виконується солідно й скоро.

ТЕОДОР ПЯВКА

ЛЬВІВ. Руська 16., тел. 259-74.
Личаківська 87., тел. 280-76.

Слюсарсько-Механічне Заведення **ГРИГОРИЯ КОВАЛЯ** Львів, Жовківська 2, в подвірю
виконує всякі роботи з обсягу ріжних металів солідно і по цінах конкуренційних.

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ

АКЦІЙНА СПІЛКА

Централя — **ЛЬВІВ, вул. СЛОВАЦЬКОГО Ч: 14.**

Відділ — **СТАНИСЛАВІВ, вул. СОБІСКОГО Ч: 11.**

Телєфон ч: 203-82, 252-92 Телєграфічна адреса Землебанк-Львів. Конто в ПКО.: Варшава ч. 149.000 — Львів ч. 500.170 — Жировий рахунок в Банку Польським у Львові. — Акційний капітал зол. 5.000.000. — Власна камениця.

ВИКОНУЄ всякі банкові чинности, ПЕРЕВОДИТЬ інкасо в усіх місцевостях краю і на чужині, КУПУЄ і ПРОДАЄ цінні папери, девізи, валюти по курсі дня на найкорисніших умовинах, ПОЛАГОДЖУЄ перекази за границю до всіх місцевостий світа, ПРИЙМАЄ і ВИПЛАЧУЄ вкладки в золотих і в золотих в золоті.

У всіх краях Европи й Америки власні кореспонденти.

НАЙБІЛЬША В КРАЮ ПАКІВНЯ ЧАЮ **E. W. I. G.**

Спілка Акційна

Варшава, Лєшно 10. ПКО ч. 1809.

поручає в оригінальнім опакованню свої добірні роди

ЧАЮ і КАВИ

які всіх вдоволяють видатністю, смаком і ароматом, а зокрема ВИПРОБОВАНИЙ І ПОПУЛЯРНИЙ ґатунок E. W. I. G. ч. 17., якого ціна не перевищає тепер цін найдешевших ґатунків чаю люзом.

ПРОПУКЛИНА

Хто бажає усунути пропуклину, хай звернеться до відомого першорядного Заведення

М. ФРАЙЛІХА ЛЬВІВ, Городецька 35

Винахідника та спеціяліста патентованих пропуклинових бандажів. Тим бандажам — добре допасованим — сотні людей завдячують свій цілковитий рятунок без операції — про що свідчать золоті медалі, дипльоми, почесний докторат, як також подяки всіляких особистостей, священників, старшин, урядників та лікарів.

СКРІПЛЮЄМО
ЗДОРОВЛЯ

СПОЖИВАЮЧИ НАБІЛ

МАСЛОСОЮЗУ

СКРІПЛЮЄМО
НАШ ПРОМИСЛ

ЗБУВАЮЧИ НАБІЛ ТІЛЬКИ
ЧЕРЕЗ РАЙОНОВІ МОЛОЧАРНІ

МАСЛОСОЮЗУ

Д-28.155
1937

ЗВЕРТАЄМО УВАГУ

НА ОХОРОННУ МАРКУ
НАШИХ БЕЗКОНКУРЕНЦІЙНИХ

ПАПЕРЦІВ І ТУТОК
(ПОВНОВАТОК)

„КАЛИНА“

Кооп. фабрики
„БУДУЧНІСТЬ“
в Тернополі.

КАЛЕНДАР
червоної калини

1937